

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2020/ 1–2. SZÁM

BAKK MIKLÓS

A Kárpát-medence határai – frontierek és régiók

CSATA ZSOMBOR

Etnikai törésvonalak a munkaerőpiacon – a koetnikus alkalmazás jellemzői Erdélyben

BALI JÁNOS

A nagyvárosi köztér antropológiája

TÖRÖK IBOLYA

Regionális átalakulás és gazdasági versenyképesség Erdélyben

FARKAS GYÖRGY

Etnikai tömbök kutatása regionális közelítésben
Dél-Szlovákia magyarlakta térségében

BALIZS DÁNIEL

Az etnikai konfliktusok megoldási lehetőségei a horvátországi Vukovár példáján

MÁRKU ANITA

Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról
Kárpátalján

NAGY BENEDEK

A csíksomlyói pápalátogatás turisztikai elemzése:
a szálláshelyi forgalom méretei

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2020/ 1–2. SZÁM

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2020/ 1–2. SZÁM

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2020/ 1–2. SZÁM

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Hajdú Zoltán, Kiss Tamás,
Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán, Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János,
Péti Márton, Pozsony Ferenc, Schwarcz Gyöngyi, Szász Jenő, Szilágyi Ferenc,
Szoták Szilvia, Tóth Géza, Tózsér Anett

Felelős szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2020, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
TANULMÁNYOK	11
Bakk Miklós A Kárpát-medence határai – frontierek és régiók	11
Csata Zsombor Etnikai törésvonalak a munkaerőpiacon – a koetnikus alkalmazás jellemzői Erdélyben	21
Bali János A nagyvárosi köztér antropológiája	33
KÖZLEMÉNYEK	43
Török Ibolya Regionális átalakulás és gazdasági versenyképesség Erdélyben	43
Farkas György Etnikai tömbök kutatása regionális közelítésben Dél-Szlovákia magyarlakta térségében	53
Balizs Dániel Az etnikai konfliktusok megoldási lehetőségei a horvátországi Vukovár példáján	63
Márku Anita Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról Kárpátalján	71
Nagy Benedek A csíksomlyói pápalátogatás turisztikai elemzése: a szálláshelyi forgalom méretei	79
RECENZIO	89
Borbándi Erik Magyarok a Kárpát-medencében 4. – Régmúlt és Jelen c. konferenciakötet	89
ABSZTRAKTOK	93

ELŐSZÓ

Szerkesztőbizottsági gondolatok a megújult folyóirathoz és jelen lapszámhoz

A 2020. évben a VII. évfolyamához és a 14–15. lapszámához érkezett a Kárpát-haza Szemle tudományos kiadványsorozatunk. E hét évnyi tapasztalat a Kárpát-medencei magyarság és a nemzetstratégia kutatásában és kutatásszervezésében változtatásokra ösztönöz. A Kárpát-medencével és a magyarsággal foglalkozó tudományágak kutatói közösségével, valamint külföldi és anyaországi műhelyeivel folytatott hálózatos munkánk egyik fontos tanulsága ugyanis, hogy érdemes a Kárpát-medencei magyarsággal interdiszciplináris megközelítésben és rendszereszerűen foglalkozni.

Ezért a Nemzetstratégiai Kutatóintézet vezetője, Szász Jenő elnök úr iránymutatásai alapján a lapot kiadó műhely a Kárpát-haza Szemle folyóiratot a jövőben még inkább e küldetés szolgálatába állítja, magas színvonalon rendszeres fórumot nyújtva e közösségnek. A rendszeresség érdekében lapunk már nemcsak tematikus jelleggel, egy-egy tudományos eseményhez kapcsolódva jelentkezik, hanem a tárgykörében folyamatosan várja és évente legalább két számban közli a tudományos alkotásokat a Tanulmányok és a Közlemények c. állandó rovatokban. Továbbá fórumot biztosít a Magyarságkutatás tudományos eseményeinek bemutatásához, s a tárgykörben újonnan megjelent publikációk ismertetéséhez a Recenzió és a Krónika c. időszakosan megjelenő rovatokban. A színvonal biztosítása érdekében minden közlés fokozattal rendelkező bírálók anonim lektorálása után jelenik meg, a szerkesztőbizottság pedig új, elismert kutatókkal bővült, akik a Kárpát-medence számos magyar tudományos műhelyét képviselik.

A magyarsággal és a magyarságkutatással kapcsolatos egyik fontos küldetésünk, hogy a tudományos és szakmai közösségek, a szakpolitikák, sőt akár az érdeklődő közvélemény figyelmét is ráirányítsuk e

témakörre és annak újabb eredményeire, különben és az anyaországban egyaránt, valamint mind a magyarságon belül, mind nemzetközi szinten. Ennek érdekében a lapszámok online szabadon hozzáférhetők, a cikkeket angol nyelvű összefoglalóval látjuk el, és törekszünk rá, hogy minél több publikációs és tudományos folyóirat adatbázisban is megjelenjünk. E témakör közössége, alkotóinak munkássága ugyan földrajzilag és tematikusan szerteágazó, mégis erős benne az összetartozás a közös érdeklődés és a közös küldetés miatt. Folyóiratunk ezért minden tudományos közleményre nyitott, amely a nemzetstratégiahoz, a magyarsághoz vagy a Kárpát-medencéhez, különösképpen pedig a Kárpát-medencei magyarsághoz kapcsolódó és időszerű eredményekre jutott. Lapunk tárgykörét talán leginkább lefedő tudományterületek a földtudományokhoz, a társadalomtudományokhoz és a bölcsészettudományokhoz kötődnek. A teljesség igénye nélkül említhetők olyan tudományágak vagy tématerületek ahol a közléseink sűrűsödése várható, mint a földrajz, a szociológia, a közgazdaságtan, a politológia, a regionális tudomány, a néprajz, az antropológia, a történettudomány, a jogtudomány, az etnikai földrajz, az urbanisztika, a kisebbségi jogok, az alkalmazott nyelvészet, a szociolingvisztika, az identitáskutatás, az ifjúságkutatás, a fenntarthatóság, a fejlesztéspolitiká, a marketing és a geopolitika.

A Kárpát-haza Szemle 2020. évi 1–2. száma is jól illusztrálja a megújítási törekvéseinket. Cikkeink a külföldi nemzetrészek etnikai és regionális kutatásait helyezik fókuszba. Különös tekintettel tárgyalják a munkaerőpiaci érvényesülés lehetőségeit, a regionális gazdasági versenyképességet, az anyanyelv-használat lehetőségeit, a Kárpát-medence történelmi téruralmi változásainak máig ható következményeit. Élvezetes olvasást kívánunk!

Dr. Péti Márton

a Kárpát-haza Szemle Szerkesztőbizottságának részéről

TANULMÁNYOK

BAKK MIKLÓS

A Kárpát-medence határai – frontierek és régiók

Az alábbi írás határtani és régióképződési-geopolitikai nézőpontból vizsgálja a Kárpát-medence peremvidékét és annak regionális szerkezetét. A fő értelmezési keretet ebben a vizsgálódásban (1) a frontierkutatás (folyamatszerű, történelmi határképződés) és (2) a régióképződés Anssi Paasi által modellezett társadalomföldrajzi folyamata adja.

Kiinduló hipotéziseim:

A) A Kárpát-medence Köztes-Európán belül egyfajta geopolitikailag is értelmezhető "egység", amelynek határai frontierként is vizsgálhatóak.

B) Ennek az egységnek egyik jellegzetes vonása, hogy alkalmazkodóképességét (adaptációs potenciálját) azok a régiók adják, amelyek a frontier intézményesülésével jöttek létre.

Elemzésem a medence három határrégiója (Szepesség, Bánság és Székelyföld) individualizálódásának és intézményesülésének a folyamatát hasonlítja össze, és annak alapján próbál néhány konklúziót megfogalmazni.

1. Határképződés, frontier-elméletek

1.1. Határtani (limológiai) fogalmak és keretek

A határok kérdésével régóta foglalkozik a politikai földrajz.

A kilencvenes évektől kezdődően a határkutatás (border studies, limológia) a földrajztudomány és a regionális tudományok határán vált önálló kutatási területté. E kutatások nyomán a politikai határ (melynek elhatároló, vonalszerű koncepciója volt korábban a meghatározó) átalakult, kibővült, kiegészült a *határmentiség* és a *határtérségek* vizsgálatával. (vö. HARDI, 2015, 34–36. o.)

A határok interdiszciplináris vizsgálata nagyjából az 1970-es évek közepéig nyúlik vissza, ekkor kezdődött a határok tanulmányozásában a társadalomtudományoknak, a politikatudományoknak és a nemzetközi kapcsolatok elméletének az egymásra való reflektálása (KOLOSSOV, 2005, 607. o.). Egyre fontosabb lett a történelmi dimenzió vizsgálata is, amely összekapcsolta a határ kérdését az identitás kérdésével: „... az emberi identitások területhez és határokhoz kapcsolódnak” (KOLOSSOV, 2005, 618. o.). A 80-as évektől kezdődően a határ fogalma több, a szociológia és az antropológia által vizsgált kérdéskörre is kiterjedt, így a társadalmi csoportok dinamikájára és az identitásközösségek átalakulására. Az új határparadigmához Böröcz József (2002) szerint Georg Simmel 1909-es „Híd és ajtó” című esszéje kínál egy elméleti kiindulópontot. Simmel szerint (1909) a 'híd' metaforája a „kapcsolódás akarását”

jelöli, legyőzvé az a fizikai kihívást, amelyet a „folyó” két partja, a „szétszakított részek” támasztanak. A határ: „*ajtókkal felszerelt híd*” (BÖRÖCZ, 2002, 135. o.), amely a feltételes társadalmi kizárási és beengedési mechanizmusoknak egy széles spektrumát teszi így értelmezhetővé.

Az államhatár fogalma ezzel „kibővült”; bár megmaradt az országhatár államcentrikus felfogása, megjelentek azok a kérdések is, amelyek a „határtermelésben” (boundary-producing) más, nem állami aktorok részvételét – az ezzel kapcsolatos gyakorlatokat és diskurzust – vizsgálják. (PAASI, 1999, 676–678. o.)

A politikai földrajzban két határfogalom vált közkeletűvé: a) *boundary* (határvonal) fogalma a klasszikus politikai földrajz vonalszerű (az elválasztó funkciót előtérbe helyező) koncepciójára helyezi a hangsúlyt; b) a *frontier* fogalma, amely mozgó peremzónát, ütközőzónát, térben előrehaladó folyamatok mozgó sávját jelenti. A fentebb vázolt antropológiai-szociológiai fordulat némiképp átírta ezt a két fogalmat/típust, és a kettőt egymás kiegészítésében is láttatja.

1.2. Frontier és régió

A *frontier* „olyan politikai-földrajzi zóna, mely egy politikai egység (állam) integrált területe mögött fekszik, és elválasztja azt az egyéb, nem integrált, nem civilizált területektől. Nevezik a civilizáció élének is, ahol az adott civilizáció érintkezik az általa még nem befolyásolt területtel” (KOCIS, 2004, 23. o.). Nem az állam „centripetális erejét” mutatja (mint a *boundary*), inkább az élettények jelensége, társadalmi jelenség (KRISTOF, 1959, 270. o.; HOUTUM és LACY, 2017, 1. o.).

A fogalmat először Turner (1893) használta, aki az „*amerikai frontiert*” az amerikai társadalom nyugati (vadnyugati) irányú terjeszkedésének formáló hatásaként írja le: az Egyesült Államok nyugati frontierje olyan lakatlan, nyugati irányba mozgó sáv volt, amely társadalmi birtokbavételi módként meghatározta az amerikai identitást és az amerikai demokrácia modelljét. Három meghatározó jegyét különböztette meg: a) az egalitarianizmust; b) a magas kultúra iránti érdektelenséget; c) az erőszakot. Vagyis: az amerikai demokrácia nem teoretizáló filozófusok álmaként (ideológiájaként) formálódott ki, hanem egy „faragatlan individualizmus” az amerikai erdők mélyén (HOUTUM és LACY, 2017, 3. o.).

Turner után a „*frontier*” fogalmát nagyon különböző

civilizációs helyzetekre alkalmazták. A braziliai Amazonia (Rondônia tagállam) esetében a turneri modellt Browder és szerzőtársai (2008) a pionírok első és második nemzedéke közötti különbség vizsgálatának alapjául alkalmazta, mégpedig a nemzedéki váltás vizsgálatával.

A kelet-közép-európai térségre nézve Karácsonyi Dávid (2008) hasonlította össze az amerikai frontiert az Alfölddel és az ukrán sztyeppel; ez utóbbi sajátosságát az adja, hogy itt a *frontier* fogalma összekapcsolódik a perifériák kérdésével. A feudalizmus korának határvidékei is *frontier*ként működtek, azonban – eltérően a klasszikus gyarmatosítás (lényegében kapitalista) *frontier*jeitől – az integráció itt lassan, kevésbé látványosan ment végbe (BELUSZKI, 2001; KARÁCSONYI, 2008, 187. o.). A *long durée* pedig a „megrekedt” *frontier*-térségekben sajátos, megálapodott életformákat konzervált és intézményesített (például: az Árpád-kor gyeprürendszere vagy a Dnyeper menti kozák határőrvidék).

O’Reilly (2018) szerint az a kelet-közép-európai *frontier*, amely a Habsburg-birodalomban alakult ki, majd pedig az Osztrák–Magyar Monarchiában is fennmaradt egy ideig, olyan történeti előzményekre tekint vissza, amelyek Turner téziséből eltérnek. Az osztrák *Militärgrenze* Magyarország török uralom alóli felszabadulását követően jött létre a 18. század elején, és abból a sávból áll, amely az Adriai-tengertől Erdélyig terjedően jelentett védvonalat a Habsburg-birodalom és az Oszmán Birodalom között. Ennek a védelmi sávnak volt része a horvát, a szlavón, a bánági (német, román és szerb), valamint az erdélyi (székely és román) határőrvidék.

A kelet-közép-európai történeti határvidékek kérdése így átalakította (kibővítette) a turneri *frontier*-felfogást. Houtum és Lacy (2017) a *frontierek* négy típusát különbözteti meg. A *birodalmi frontier* Turner klasszikus amerikai *frontier*je a példa. Geopolitikai határként általában kijelöli az ellenséget, és a „sötét oldala” az, hogy olyan pufferzónát hoz létre, amelyben etnikai tisztogatásra, népirtásra is sor kerülhet. A képzelet *frontier*je nem „materiális”, hanem a földrajzi képzelet terméke, amelynek azonban politikai és/vagy kulturális okai, majd pedig következményei vannak; jó példa erre Edward Said orientalizmus-fogalma. (SAID, 1979) A *Militärgrenze* iránti nyugati tudományos érdeklődésben a Balkán és a *balka-*

nizmus szemléleti kerete kialakításának az érdeke jelenik meg (O'REILLY, 2018, 14. o.). A *felfedezés frontierje* általában a kartográfiai fejlődésben figyelhető meg; ez is tartalmazott politikai érdekeket, ugyanis a politikai projektek a térképre vetítették az „átmeneti zónákat” és a „bizonytalan szuverenitású” területeket. Végül, az *integráció frontierjével* az kerül az előtérbe, hogy a határsávok nem csupán elválasztanak, hanem befogadói közeget is létrehoznak: előre nem látott kompatibilitásokat teremtenek.

Ezekhez kapcsolódik Anssi Paasi határfelfogása: a határok folyamatos konstruáló és dekonstruáló gyakorlatok; a határképzés része a terület, a területi hatalom intézményesülésének. (PAASI, 1999, 669–670. o.) Mindez ugyanakkor átvezet Paasi régió-fogalmához is. A régiókat szintén társadalmi konstrukcióknak tekintik, amelyeknek a kialakulása négy dimenzióban, fázisban történik (PAASI, 2011, 12–13. o.), és pedig:

- 1) A *területi keret* kialakulása („soft” és „hard” határok kijelölése): ez a régió belső aktorainak és külső szereplőknek a kölcsönhatásával történik („mi” – „ők” szembenállás).
- 2) A *régió fogalmának* és a *szimbolikus keretnek* (név, címer, zászló, jelképek stb.) a kialakulása.
- 3) Az *intézményi keretek* kialakulása; ez magában foglalja a politikai képviselőket, a tervezési intézményeket és gyakorlatokat, közpolitikai szereplőket stb.
- 4) A régió *elfogadottsága* a „régiók rendszerének” tagjaként; a régió identitásának konszolidálódása. (PAASI, 2011, 14. o.) megkülönbözteti a *régió identitását* (azon jegyek összessége, amelyek megkülönböztetik a többi régiótól, amelyeket tudósok, politikusok, kulturális aktivisták fogalmaznak meg és jelenítenek meg), valamint a *regionális tudatot* (amely a régió lakosainak a régióhoz való kötődését tartalmazza).

2. A Kárpát-medence határrégiói

2.1. A Kárpát-medence és frontierek

A Kárpát-medence Közép-Európa azon része, amely földrajzilag is meghatározott: a Kárpátok, az Alpok és a Dinári-hegység vonulatai által körbevett medence, mely a Duna középső folyásának vízgyűjtő területét foglalja magába. Területén ma több ország is osztozik: Magyarország és Szlovákia teljes egészében a medence része, Ausztria, Bosznia–Hercegovina, Csehország, Horvátország, Románia, Szerbia,

Szlovénia és Ukrajna pedig kisebb-nagyobb területre szeituralja. Történelminézőpontból a Kárpát-medence téruralmi kérdései elsősorban a történelmi Magyarország számára voltak centrális kérdések; ez abból is látható, hogy a dualizmus korától kezdődően a magyar földrajztudománynak az államterülettel kapcsolatos kutatásai egyfajta „birodalmi tudat” jegyében formálódtak (HAJDÚ, 2008, 75. o.).

A közép-európai nagyrégió a 14-15. században két, geopolitikailag világosan elhatárolható alrégióra tagolódott. A Kárpát-medencében Nagy Lajos uralkodásától Mátyásig egy magyar birodalmi koncepció alakult ki.¹ (HAJDÚ, 2008, 83. o.) E birodalom peremén frontier-típusú határsáv-mozgások mentek végbe.

A Kárpát-medencétől északra a lengyel állam térszervező teljesítménye volt a meghatározó Közép-Európa északi felére nézve. A lengyel–magyar határ, vagyis a Kárpát-medence északkeleti határa (kárpáti határvonal) nagyon stabil határrá vált, amelyen át a 16-17. században kölcsönös migrációra került sor. Konfliktushelyzetek alakultak ki, amelyeket azonban a 16. században határbizottságok felállításával próbáltak feloldani. (BRZEZIŃSKI, 2014, 16. o.) A szepességi városok története is a megegyezéssel határfenntartást dokumentálja. Itt a frontier integrációs funkciója került az előtérbe.

A Kárpát-medence keleti és délkeleti részén a Kárpátok hágói elsősorban védelmi szempontból voltak fontos földrajzi objektumok.

1526-tól megváltozott a geopolitikai helyzet: az 1699-ig terjedő korszakot a „megosztott kárpát-medencei államtér problémái” határozták meg, majd a „Habsburg hatalmi térbe integrált magyar államtér (1699–1918)” korszaka következett (HAJDÚ, 2008, 83–84. o.). A 20. századtól viszont az új nemzetállami logikák a Kárpát-medence politikai térszervezésébe távolabbi nagyhatalmi érdekeket is bevontak. Az új nemzetállamok ekkor saját medencebeli területüket kívánták növelni Magyarország rovására.

Az alábbiakban a Kárpát-medence frontier típusú határsávjának (peremének) történelmi regionális intézményesülését vizsgáljuk, vázlatosan, három példán. E három régió: a Szepesség, Székelyföld és a Bán-ság. Vizsgálódásunk Paasi régióképződési modelljét

¹ A Werbőczy révén intézményesülő „Szent Korona”-eszme Magyarországot a bekebelezett tartományokkal és az „alája vetett részekkel” együtt birodalomként látta.

követi, utalva arra, hogy itt egy kelet-közép-európai típusú történeti határsáv a vizsgálódás tárgya, amelyen belül „megrekedt” frontier-térségekből képződtek régiók. A régiók esetében Paasi négy dimenzióját – a régióképződés négy lépcsőjét –, valamint a határsáv tipológiai jellegét tartjuk szem előtt.

2.2. A Szepesség

Területi keretek

A Szepességre nézve a történelem során két területi fogalom alakult ki: a) a *Szepesség*, mint földrajzi tér, történelmi-földrajzi fogalom és b) *Szepes vármegye*, mint területi-igazgatási konglomerátum, mely maximális kiterjedését csak 1876-ban érte el. A bizonytalan területi meghatározottság történeti kérdésként is megfogalmazódott. A mai Szepesség nyugati fele a legkorábbi időkben Gömörhöz tartozhatott, a megye jellegét tekintve pedig két álláspont alakult ki: egyes történészek (Kristó Gyula) királyi vármegyének, mások (Szűcs Jenő) királyi uradalomból kialakuló erdőispánságnak tekintették (ZSOLDOS, 2001, 23–25. o.). A „különféle ispánságok halmazának” (ZSOLDOS, 2001, 30. o.) legalább négy történeti komponense van. Az úgynevezett *“Kisvármegye”* vagy Tízlándzsás szék a 11. században a *gömörörök* (kabar/magyar határörök) területe volt, és a tatárjárás alatt kipusztult, ezért később csak tíz lándzsást tudtak kiállítani (ez adta a szék tatárjárás utáni elnevezését). 1803-ban az összezsugorodott Tízlándzsás szék képviselői Lőcsén kimondták az egyesülésüket a *Nagyvármegyével*. A *“Nagyvármegye”* területe is állandóan változott, a 14. századig határait sem lehetett meghatározni. A harmadik területi-jogi komponenst a *szász (cipszer) városok* alkotják: lakóik német, flamand és *“latin”* telepések, akik 1271-ben kaptak kiváltságlevelet, benne jogot saját ispán, illetve bíró megválasztására. A 24 szepességi szász városból Luxemburgi Zsigmond 13-at elzálogosított Lengyelországnak², 11 pedig Magyarországon maradt. Az elzalogosított városok 1412–1772 között tartoztak Lengyelországhoz (Lengyelország felosztásáig), de sikerült tovább megőrizniük kiváltságaikat, amelyekhez a *„Szent Koronához”* való tartozás *hungarus* tuda is kapcsolódott. Végül a *bányavárosok*, melyek

szintén királyi telepítés révén keletkeztek, de olyan német telepések jövetelével, akik nyelvjárásukban, de jogaikban is különböznek a vármegye többi szász lakosától. Ebből a konglomerátumból jött létre és állt fenn 1876–1919 között Szepes vármegye mint egységes közigazgatási terület.

A Szepesség területi keretként tehát nem konszolidálódott, és ennek történeti okai vannak. A határörizet szükségessége Lengyelország felé nem bizonyult korszakokon átnyúló feladatnak, mint a Székelyföld esetében, ezért a térség nem kapott ennek megfelelő intézményi keretet. A partikuláris jogi státussal rendelkező kistérségek, város(csoport)ok csak a 19. századra oldódtak bele egy közös polgári közigazgatási keretbe, amely a modern Szepes vármegye révén jelent meg. Ebben a keretben a szepesi *„kisvilág”* közös története csak későre, a 19. század végére kristályosodott ki (FRIED, 2008, 82. o.) és inkább mentalitáshoz, mint területi kerethez kötődött.

Fogalmi keret, szimbólumok

Már a területi keret összetettsége, majd a területi fragmentáció folyamatos változása is sugallja, hogy a Szepességnek, mint területi-politikai egységnek a fogalma sem alakult ki. Szepes vármegye kései megalakulása (1876) sem kedvezhetett a közös szimbólumok kanonizációjának: túl nagy volt a távolság az egyes ispánságok között, és túl kevés az együttműködés. Ezt tükrözi a Szepesség címerének a kései megalkotása is: Szepes címerét 1593-ban Rudolf király adományozta³, és az a címerpajzs négy negyedében a megye négy legnagyobb nemesi családjának a címerét egyesíti. Az egyetlen kollektív privilégiumra utaló elem benne a szív-pajzs, mely a tíz lándzsás kerületet jelképezte. A szász városoknak ugyanakkor külön címereik voltak.

Intézményi keret

Szepesség területén nagyon különböző ispánságok és joghatóságok működtek. Ezek tették e régiót sajátossá. Azonban e különböző intézményeket integráló, magasabb szintű intézményi keret, mint vázoltuk, nem alakult ki. (vö. ZSOLDOS, 2009, 419. o.)

Elfogadottság

² Ezek azonban továbbra is az esztergomi egyházmegyéhez tartoztak.

³ A magyar megyék címerhasználatára a 16. században, I. Ferdinánd 1550-ben kibocsátott törvénye alapján vált általánossá.

A 13 elzálogosított szepességi város alkotott olyan önkormányzati egységet, amely – paradox módon – a Szepesség (legalábbis egy részének) elfogadottságát jelentette Lengyelországon belül. A tizenhárom város önkormányzata (Grafenstuhl) a lengyel kormányzat alatt is működött, a sztarosza nem avatkozott belső életükbe. Ez azt jelentette, hogy a 13 város (és mellettük Gnędza, Podolin és Lubló vára) önálló területi egységként, a magyar Szent Korona tagjaiként csatlakoztak Lengyelországhoz. Lengyelország felosztása után Mária Terézia is egységként kezelte a 13+3 várost, és így juttatta vissza Magyarországnak. Az elzálogosított városok nem jelentették a Szepesség egészét, azonban olyan önkormányzati egységet alkottak Magyarország, Lengyelország és a Habsburg Monarchia között, amelynek némi közvetítő szerep is jutott.

Mono-/multietnikus jelleg

A Szepesség multietnikus térség a szó középkori értelmében: az etnikumok közötti differenciát nem csupán a nyelv, hanem a társadalmi státus is meghatározta. Ebből a sokféleségből a 18-19. századra egy közös "cipszer identitás" formálódott ki, amelyből a modern korra egy mindennapi többnyelvűség bontakozott ki. Ezt – az elsősorban szász közegben kialakult – hungarus patriotizmus készítette elő. Azonban a harmonikus többnyelvűség, melyet a 19. századi polgárosodás körülményeire visszavetítve fedeztek fel a 20. században, inkább „visszafelé irányuló utópia” volt (FRIED, 2008, 85. o.).

2.3. Székelyföld

Területi keretek

A székelyek eredetének és megtelepedésének a kérdése régóta vitatott a magyar tudományban (GYÖRFFY, 1941; BENKŐ ET AL., 2016). Megtelepedésük a mai Székelyföld területén a 12. században kezdődött (a telegdi/udvarhelyi székelyek már ekkor eljuthattak a Hargita vonulatáig), majd folytatódott a 13. században (a kézdi, a sepsi, és az aranyosszéki székelyek ekkora foglalták el mai településterületüket). Az általuk lakott vidéken *székekről* bizonyossággal csak a 14. század második felétől beszélhetünk (GYÖRFFY, 1942, 69. o.). Bár nem maradt fenn történeti forrás erre nézve, a történészek többsége ma úgy véli, hogy a székelyeket gyepűvédelmi céllal telepítették.

Székelyföld területének nemzetségek (hadcsoportok) szerinti fölosztása az „azonnali hadrafoghatóságot” szolgáló „tízes” rendszerű településhálózat kialakításával történt (EGYED, 2006; ELEKES, 2011, 418. o.). A székek rendszere csak a 14. század második felében szilárdult meg, ekkor alakult meg a hét fő szék (a Telegdi/Udvarhelyi, Maros, Csík, Kézdi, Sepsi, Orbai, Aranyos), és ekkortól beszélhetünk *stabil területi keretről*. A stabil területiség a székek világos határaiból és saját belső jogi rendjéből adódik, amely a társadalom karakterébe is leképezte a területi határokat. Ezt jelenítik meg a székely falutizek is, mint olyan tájszerkezeti elemek, amelyek a védelem haditechnikai szükségszerűségeiből alakultak ki (AMBRUS, 2009), ezt a szükségszerűséget „társadalmassították”.⁴ A székely határvédelmi feladat nyomán tehát egy lehatárolható régióban konzerválódott egy határvidéki létforma.

Fogalmi keret, szimbólumok

A székek összességét jelentő *Terra Siculorum* leíró fogalmából kartográfiai megjelölés lett azt követően, hogy a székek együttese politikailag is súlyt nyert. Ezzel párhuzamosan alakultak ki a székely heraldikában Székelyföld jelképei. Az úgynevezett régi székely címer (*páncélos kar által tartott kard, a kardon átszúrt korona, szív és medvefej*) az 1500-as évek elejétől igazolható (Csíkcsofotfalva, Székelydália, Csíkmenaság, Székelyderzs stb.) (SZEKERES 2013, 9–13. o.). Ez a címer heraldikai tradícióvá vált: jelenleg is jelen van Kovászna megye, Marosvásárhely és Székelyudvarhely címerében (SZEKERES 2013, 3. o.). *A nap és a hold*, mint Székelyföld jelképe 1580 körül jelent meg, és a szászsebesi országgyűlés törvényesítette 1659-ben mint a székelység jelképét.⁵

Intézményi keret

A székek rendszere nem csupán a területi uralom megszervezését szolgálta – a társadalmi rendet, a társadalmi gyakorlatokat meghatározó szabályrendszer fenntartója is volt. A székek⁶ közjogi intézmények voltak, melyek a bírói hatalomból, a szabad bíróválasztás és törvénykezés privilégiumából

⁴ A Csíkban és a Kászonokban ma is látható falutizek – egymástól 100–500 méterre levő, 20–80 házat, családot tömörítő településrészek – „ma is létező közösségi entitások”, és meghatározzák a falvak belső működését. (AMBRUS, 2009, 73)

⁵ 1765-ben Mária Terézia rendelkezése nyomán bekerült be Erdély címerébe is.

⁶ A kifejezés először 1366-ban jelent meg oklevelekben.

fejlődtek ki, de átfogó hatáskörű önkormányzatokká váltak. Joghatóságot jelentettek, biztosították a hadkötelesek nyilvántartását. A bíraskodást mind alapfokon, mind fellebbviteli fórumként ellátták. A bírói testület a székkapitányból, a székbíróból, a királybíróból és 12 esküdteből (székülők, széktartók) állt. A fellebbvitel első foka az udvarhelyi „nemzetgyűlés” volt, utána a székely ispánhoz lehetett fordulni (akit a király nevezett ki). Mindez a székely faluközösségekben is „érvényesült”, amelyek önzagatási rendjüket a székek mintájára szervezték meg, évente választott falubíró, faluszék és esküdtek révén. A falugyűlés „falutörvényeket” alkotott. (VERESS, 2018, 136–140. o.)

Mindezen intézmények összességének és a székelység ügyeinek az intézését a „nemzetgyűlése”, mint a székely önkormányzatiság legfelsőbb szerve intézte; amely legtöbbször Udvarhelyszék valamelyik településén gyűlt össze. (PÁL-ANTAL, 2013, 26–28. o.)

Elfogadottság

A székely székek rendszere előbb a Magyar Királyság igazgatásába illeszkedett bele (az erdélyi vajda volt a kapocs a királyi udvar és a székely székek között). Az 1437-es kápolnai unió megteremtette a három „nemzet” (a magyar nemesség, a székelység és a szászok) szövetségét, amely később az Erdélyi Fejedelemség alkotmányos alapjává szolgált. Az erdélyi „államalkotó népesség” kialakulása a Fráter György által összehívott debreceni országgyűléssel vette kezdetét (1541. október 18.), majd az 1542-es tordai országgyűlés újította meg három „nemzet” (rend) unióját. (VERESS, 2018, 187. o.)

Az erdélyi alkotmány magasabb szintre emelte Székelyföld alkotmányos státuszát, Erdély belső – területi és rendi – konföderalizmusának részévé tette. Székelyföld ezen közjogi elismertsége a Habsburg fennhatóság alá kerülő Erdélyben is fennmaradt a Diploma Leopoldinum (1690) nyomán, azonban az 1760-as évektől megerősödő osztrák abszolutizmus ezt lassan felszámolta. A székely határőrség privilégiumokat elvonó újraszervezése (mely az 1764-es Siculicidiumhoz vezetett), majd a székeket megszüntető 1783-as területi-közigazgatási reform volt e folyamat két legfontosabb mozzanata

– ezek megszüntették magát a natiók rendszerét is (Veress, 2018, 269. o.). 1790 (II. József halála) után ugyan visszaállt a székek rendszere, de a három rendi nemzet meggyengült rendszerét végül az 1848-as forradalom végképp felszámolta. A székely székek területi partikularizmusként az 1876. évi közigazgatási területi reformig maradtak fent. Mindeközben – a 18. század végétől a dualizmus korának közigazgatási modernizációjáig – lezárult a székelységnek a modern magyar nemzetbe történő integrációja.

Mono-/multietnikus jelleg

Székelyföld monoetnikus térség. Az etnicitás modern fogalma szerint ez ugyan nem jelenthető ki, hiszen a 19. századtól az etnikum „nyelvi fajt” (Ernest Renan), vagy kulturális sajátosságok (esetleg tradíciók) által lehatárolható népességet jelent, és – ilyen értelemben – a Székelyföldön más nyelvi-etnikai csoportok is léteztek (a korai időszakban szlávok, a 16. századtól kezdődően pedig románok). A Székelyföld monoetnikus volta a feudalizmus viszonyrendszerében annyit jelent, hogy a régió intézményesülése egyetlen „etnikai rendhez” igazodott, amelyben más „etnikumok” jogi értelemben nem jelentek meg. A többi etnikumnak (mint nyelvi-kulturális csoportnak) ehhez a „rendhez” betagozódást vállalóan kellett viszonyulni, illetve e „rend” szélén kellett maradniuk, kisebb, státus nélküli társadalmi zárványokban.

2.4. A Bánság

Területi keretek

A bánsági régió a 18. század elején jött létre, ekkor különült el a Délvidéktől, amely egy korábban kialakult és tágabb történeti fogalom. A Bánság földrajzi határait északon a Maros, nyugaton a Tisza, délen a Duna jelenti, míg keleten a határa a Vaskapu-szorost a Marossal összekötő merőleges vonal mentén húzható meg. A pozsareváci békét (1718) követően bevezetett osztrák katonai közigazgatás e térségben egy sajátos fejlődést alapozott meg, ezért a Bánság „olyan történeti, politikai és gazdasági régió volt, amelynek 18-19. századi fejlődése sajátos társadalmi-települési, etnikai, néprajzi és kulturális arculatot adott” (KÓKAI,

⁷ Első említése 1381-ből való.

2010, 14. o.). Vagyis: az osztrák kamarai közigazgatás évszázada egy világos területi keretet alakított ki.

Fogalmi keret, szimbólumok

A bánági térség, mint a magyar Délvidék része pufferzóna volt: áramlási kapu, gyűjtő és elosztó csomópontokkal, kulturális ütközőtér (KÓKAI, 2010, 6. o.). Ez több történelmi alakváltozatban is megjelent, amelyek különböző név alatt különböző területi-politikai képződményeket jelentettek. Az első vármegyék (Temes, Krassó, Csanád, Arad, Keve) kialakulása után alapozódott meg a *Temesi Dukátus*, amelyet Kálmán király uralkodása alatt, 1106-ban számoltak fel. A *Szörényi Bánság* védelmi feladatokra jött létre 1228-ban, Olténia és Krassó megye területeinek egy részére terjedt ki, így konfliktusokat eredményezett a havasalföldi vajdák és a magyar királyság között. 1524-ben szűnt meg, miután a törökök elfoglalták Orsovát és Szörényvárat. A *Karánsebesi-lugosi Bánság* 1536-tól 1658-ig állt fenn.

A mai Bánság név a *Temesi Bánság* (1718–1779) megnevezésből ered. A latin formából – *Banatus Temesiensis* – ered a német *Banat*, amely 1748-tól a magyar írásbeliségben is meghonosodott, majd tájnévként átkerült a román és a szerb nyelvbe (KÓKAI, 2010, 13. o.). Ez a névváltozat takarja az előbb leírt területi keretet. Tartományi szimbólumokkal a térség nem rendelkezett, nem volt címere, bár Temesvár címerét időnként a Bánság címerével azonosnak gondolták.

Intézményi keret

A régió igazgatási jellegű intézményesülése a geopolitikai helyzetből adódó *határvédelmi funkcióra* épült kezdetben. A *Temesi Bánság* határvédelmi funkciója 1779-től – a vármegyék visszaállítását követően, II. József intézkedései nyomán – hármas területi felosztásban maradt fenn e térség déli peremén (egészen 1876-ig), mégpedig a román, az illír és a német határőrezred között felosztott határsávban. A Bánságban – a terület határvédelmi sávja fölött – a bécsi udvar telepítési-, gazdasági- és igazgatási beavatkozásai sűrű textúrájú térszerkezetet alakított ki. (KÓKAI, 2010, 53. o.)

Errealapozódotta Bánságnak az arendkívülifejlődése, amely a betelepítések nyomán létrejött *multietnikus* (16 nemzetiség) térséget egy évszázad alatt Európa egyik magas modernizációs potenciállal rendelkező,

dinamikus térségévé emelte. (KÓKAI, 2010, 68. o. ; BODÓ, 2018)

Elfogadottság

Amint a történelmi áttekintésből is kitűnik, a régiót kezdetben a Habsburg Birodalom védelmi szükséglete, a *Militärgrenze* stratégiája indokolta. Később a kialakult modernizációs modell felhajtó ereje, valamint annak kulturális modellje tette a régió különállását legitimé, amelyet csak a nemzetállami logikák tudtak – részlegesen – felszámolni.

Mono-/multietnikus jelleg

A bánági régió ütköző (védelmi) zónaként jött létre, katonai megfontolásból, de később olyan interkulturalitást teremtett, amelynek fennmaradását két szociológiai tényező határozta meg: 1) egy „polgárosító civilizációs nyomás” (KÓKAI, 2010, 189. o.), amelyet a gazdaság fejlődése közvetített, de a 19. század elején a kultúrák kölcsönhatásában is megjelent, és amely 2) a nemzetiségek közösségi emlékezetét olyan „otthon-tudattal” helyettesítette, amely sokáig ellen tudott állni (nagyjából 1945-ig) a nemzetesítő folyamatoknak, (amelyek viszont a 19. század közepétől különböző hegemóniákkal kezdték megbontani a térség interkulturalitását). E folyamatok ellenére egyetlen domináns csoport sem jutott el – 1945-ig – a másságot maga alá gyűrő hegemóniáig (KÓKAI, 2010, 103. o.). Ez volt az a *regionális tudat*, mely nagyon sokáig a megszűnt igazgatási intézménykeret maradványaként funkcionált.

2.5. Másodlagos integrációs terek, megújuló régióépítések

A Kárpát-medence határregiói új helyzetbe kerültek a történelmi Magyarország felbomlását követően, az új peremállamok nemzetesítő terében. Az új helyzet új régióépítési feltételeket teremtett. Az egyik lényeges feltétel azzal kapcsolatos, hogy a korábbi régió monoetnikus, avagy multietnikus jellegű volt-e. A három vizsgált régió esetében láttuk, hogy a Székelyföld monoetnikus, a Szepesség és a Bánság viszont multietnikus térség volt. A monoetnikus régiók számára a legkézenfekvőbb modell a 21. századi etnoregionalizmus, a kérdés itt (Székelyföld esetében) az, hogy ez a típusú régióépítés milyen belső és külső feltételek mellett lehetséges

(szintén a Paasi-féle lépcsőfokok mintázata szerint). A multietnikus régiók számára inkább a globalizáció korában körvonalazódó „new regionalism” (KEATING, 1998) kíván lehetőségeket egy másodlagos integrációs tér kialakításához (határmentiség, régiómarketing stb.).

jellege, valamint az, hogy ez milyen 18-19. századi modernizációs előtörténetbe illeszkedik bele. Ugyanakkor a régióépítés „új startjához” is adtak bizonyos feltételek. Ezek között a határmentiség jelenkori helyzetei és a nemzetesítő államok örökölt stratégiái a meghatározóak. A Szepesség és a

Határsáv/régió	Jellege	Szepesség	Székelyföld	Bánság
Frontier	védelmi	Igen	igen	igen
	közvetítői	Igen	nem	igen
	birodalmi		Igen	igen
	integrációs	igen	nem	igen
Régió	Területi keret	Bizonytalan határok	Egyértelmű határok	Egyértelmű határok
	fogalom; szimbolikus keret	Kanonizált szimbólum nélkül	Vannak kanonizált jelképek	Kanonizált szimbólum nélkül
	Intézményi keret	Több partikuláris intézmény. Egységes intézményi keret nem alakult ki.	Partikuláris intézmények, saját joghatóság. Integráló területi önkormányzat	A Habsburg katonai igazgatás (1698-1779). Ezt követően csak a déli Határőrvidék. (román, illír, sváb kerület)
	Elfogadottság	nincs	Az erdélyi alkotmány révén (1437-1848)	Van, előbb katonai köz-igazgatás, majd modernizációs legitimitás
	– A régió identitása	nincs	van	nincs
	– Regionális tudat	kései kialakulású, elmosódott	van	van
	Etnikai / multietnikus	Multietnikus	Monoetnikus	Multietnikus
A régió újrakonstruálása		Kulturális marketing	Mozgalom Politikai projekt	Mozgalom

2.6. A Kárpát-medence régiói – komparatív vázlat

3. Konklúziók

A Kárpát-medence peremrégiói a medence geopolitikai adottságaiból (a birodalmi jellegű téruralom intézményesüléséből) alakultak ki. Meghatározó volt a magyar, illetve Habsburg *frontier* terjeszkedésének időtartama és eljogiasítása, majd az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a peremterületek új nemzetesítő erőterbe kerülése a Kárpát-medence peremállamai részéről.

Nem kedvezett a régiók konstruálásának: a) a területi keretek bizonytalansága; b) a régióépítés rövid időtartama; c) a regionális társadalom túlzott (etnikai-intézményes) fragmentációja. Továbbá két, egymással összefüggő körülmény is fontos volt: a régió történelmileg örökölt mono-, illetve multietnikus

Bánság jelenkori régiókonstrukciós törekvéseinek egyik potenciális lehetőségét a határmentiség kiaknázása jelentheti. Ez főleg a Bánság esetében lehet meghatározó, hiszen az európai integráció folyamatában ez még jelenthet modernizációs pufferzóna szerepet is (de ennek geopolitikai feltételei is vannak – épp átalakulóban). A határmentiség a Szepesség esetében – a lengyel-szlovák határon – kevésbé tűnik meghatározó lehetőségnek. Itt fékező tényező – a régióépítés szempontjából – a regionális tudat elmosódottsága is.

A Székelyföld esetében a régió újrakonstruálásának több feltétele is adott. A területi keret továbbra is létezik (bár az 1876-os magyar közigazgatási reform és a román közigazgatási megyék ezt némiképp átírták). A székely régió intézményesítése a jelenlegi közigazgatási keretek között, a helyi közpolitikák eszközeivel elkezdődött. A székelyföldi regionális tudat is erős, de ezt a székelységnek a modern

magyar nemzetbe való integrációja a kisebbségi nemzetépítésbe csatornázza be. Így erős konfrontáció alakult ki a régió és a román nemzetesítő állam között, ami jelenleg a Paasi-féle „elfogadottság” legnagyobb akadályá.

A magyar nemzetpolitika regionális látószögének ezeket a peremhelyzeti adottságokat kell számba vennie. Eredményei pedig ennek akkor lehetnek, ha a magyar nemzetpolitika sikeresen tud integrálódni, és aktív szerephez jut egy nagyobb – közép-európai – integrációs törekvésben.

Irodalom

- Ambrus Tünde (2009). A gyepű mint kultúrtájtípus Székelyföldön. *Tájékológiai Lapok*, 7 (1), pp. 65–79.
- Bartos Elekes Zsombor (2011). Románia földrajzi nevei. In Benedek József (szerk.), *Románia. Tér, gazdaság, társadalom* (pp. 481–500). Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion.
- Beluszki Pál (2001). *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Benkő Elek, Oborni Teréz és Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály, Bárdi Nándor és Pál Judit (szerk.) (2016). *Székelyföld története I., II., III.* Udvarhely: Haáz Rezső Múzeum.
- Bodó Barna (2018). Önként vállalt sors? Szórványok a Bánságban. *Korunk*, 29 (4), pp. 34–41.
- Böröcz József (2002). A határ: társadalmi tény. *Replika*, 13 (47–48), pp. 133–142.
- Browder, John O., Pedlowski, Marcos A., Walker, Robert, Wynne, Randolph H., Summers, Percy M., Abad, A., Becerra-Cordoba, Nancy, Mil-Homens, és Joao (2008). Revisiting Theories of Frontier Expansion in the Brazilian Amazon: A Survey of the Colonist Farming Population in Rondônia's Post-frontier, 1992–2002. *World Development*, 36 (8), pp. 1469–1492. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2007.08.008>
- Brzeziński, Szymon (2014). *Tanulmányok a 16–17. századi lengyel–erdélyi–magyar kapcsolattörténetéről*. Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület.
- Egyed Ákos (2006). *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
- Elekes Tibor (2011). *Székelyföld közigazgatási-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig*. Földrajzi Közlemények, 135, pp. 415–429.
- Fried István (2008). Egy elmúlt világ emlékezete. Kérdések Szepesség többnyelvűsége, kulturáltsága körül. *Irodalmi Szemle*, 10, pp. 81–88.
- Györffy György (1941). *A székelyek eredete és településük története*. In Mályusz Elemér (szerk.), *Erdély és népei* (pp. 37–86). Budapest.
- Hajdú Zoltán (2008). *A Kárpát-medence államossági folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzésük*. *Korall*, 31, pp. 75–100.
- Hardi Tamás (2015). *Határok és határtérségek kutatása Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig*. In Pap Norbert (szerk.), *Geopolitikai gondolkodás a magyar földrajzban (1989–2014)* (pp. 25–44). Pécs–Budapest: IDResearch Kft. – Publikon Kiadó.
- Ilyés Zoltán (2004). *A határ paradigmája a társadalomtudományokban*. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* (pp. 9–15). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Karácsonyi Dávid (2008). *A kelet-európai sztyepp és a magyar Alföld, mint frontier-területek*. *Földrajzi Értesítő*, LVII. (1–2), pp. 185–211.
- Keating, Michael (1998). *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change*. Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Kocsis Károly (2004). *A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései*. In *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből, III.* (pp. 23–28). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kókai Sándor (2010). *A Bánság történeti földrajza (1718–1918). A Bánság helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete.
- Kolossov, Vladimir (2005). *Theorizing Borders. Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches*. *Geopolitics*, 10, pp. 606–632. <https://doi.org/10.1080/14650040500318415>
- Kristof, Ladis (1959). *The Nature of Frontiers and Boundaries*. *Annals of the Association of American Geographers*, 49 (3), pp. 269–282.
- Mező Ferenc (2001). *Közép-Európa fogalmi változásai térben és időben*. *Tér és Társadalom*, XV. (3–4), pp. 81–103. <https://doi.org/10.17649/tet.15.3-4.822>
- O'Reilly, William (2018). *Frederick Jackson Turner's Frontier Thesis, Orientalism, and Austrian Militärgrenze*.

Journal of Austrian-American History, 2 (1), pp. 1–30.

<https://doi.org/10.5325/jaustamerhist.2.1.0001>

Paasi, Anssi (1999). Boundaries as social practice and discourse: the Finnish-Russian border. *Regional Studies*, 33, (7), pp. 669–680.

<https://doi.org/10.1080/00343409950078701>

Paasi, Anssi (2011). The region, identity, and power. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 14, pp. 9–16.

<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.011>

Pál-Antal Sándor (2013). *A székelyek földje és népe*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó.

Said, Edward W. (1979). *Orientalism*. New York: First Vintage Books Edition, Random House.

Simmel, Georg (1909). Brücke und Tür. In Georg Simmel. *Das Individuum und die Freiheit. Essais* (pp. 2–12). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Simmel, Georg (1997). The sociology of space. In D. Frisby és M. Featherstone (szerk.), *Simmel on Culture:*

Selected Writings (pp. 137–170). London: Sage.

Szekeres Attila István (2013). *Székely jelképek*. Sepsiszentgyörgy: Háromszék Vármegye Kiadó.

Turner, Frederick Jackson (1893). *The Significance of the Frontier in American History*.

Van Houtum, Henk, Lacy, és Rodrigo Bueno (2017). *Frontiers*. In Douglas Richardson, Noel Castree, Michael F. Goodchild, Audrey Kobayashi, Weidong Liu, és Richard A. Marston (szerk.), *The International Encyclopedia of Geography*. John Wiley & Sons, Ltd.

<https://doi.org/10.1002/9781118786352.wbieg0859>

Veress Emőd (szerk.) (2018). *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár: Forum Iuris.

Zsoldos Attila (2001). Szepes megye kialakulása. *Történelmi Szemle*, XLIII. (1–2), pp. 19–31.

Zsoldos Attila (2009). Nemes, szepesi nemes, aranyadó. *Történelmi Szemle*, LI. (3), pp. 419–429.

CSATA ZSOMBOR

Etnikai törésvonalak a munkaerőpiacon – a koetnikus alkalmazás jellemzői Erdélyben

1. Bevezető

Ebben a tanulmányban a gazdasági etnocentrizmus egyik megnyilvánulási formájával, a koetnikus alkalmazás jelenségével és előfordulásának gazdaságszociológiai magyarázataival foglalkozunk. A vizsgálat egy 2018-ban megjelent tanulmánykötet témafelvetésének továbbvitele (KISS ET AL., 2018), amely az erdélyi társadalom etnikai pilléresedésének, az etnikai párhuzamosságok intézményesülésének átfogó áttekintését tűzte ki célul. Erdélyben – az oktatással, a kultúrával vagy a médiával szemben – a gazdaság ugyan nem tekinthető egy etnikailag integrált mezőnek, de az etnicitás, mint rendezőelv markánsan jelen van a gazdasági cselekvések irányításában, a gazdasági intézmények koordinációjában, általában a gazdasági élet szerveződésében (CSATA, 2018). Ez nem is lehetne másként, hiszen mindegyik társadalmi mező/ alrendszer, amelyre fokozottan jellemző az etnikai párhuzamosság, valamilyen mértékben kapcsolatban van a gazdasággal – mindegyiküknél vannak például munkaadók és alkalmazottak, akik jelen vannak a munkaerőpiacon, és az etnocentrikus döntéseik mentén erősítik annak etnikai szegmentációját.

Hogy válik-e, és milyen mértékben válik fontossá az etnikai szempont a gazdaság szerveződésében,

rengeteg tényezőtől függ, emitt csak a fontosabbak közül említünk néhányat. Mindenekelőtt számítnak a demográfiai szempontok: milyen a lakosság etnikai összetétele, mekkora az etnikai fragmentáció mértéke, mekkora a többség és a kisebbség(ek) aránya egy településen vagy régióban. Ez határozza meg ugyanis, hogy milyen az „etnikai kínálat”, van-e miből válogatni abban az esetben, ha valaki inkább magyar (vagy más etnikumú) partnerrel kötne üzletet, magyar (vagy más etnikumú) munkavállalót szeretne alkalmazni, magyartól (vagy más nemzeti-ségű eladótól) vásárolna szívesebben stb. Fontos a jogszabályi környezet is, ami ösztönözheti vagy korlátozhatja az etnocentrikus cselekvéseket: ilyenek például a diszkrimináció-ellenes törvények, amelyek a gazdaságban is tiltják a nemi, faji, etnikai stb. alapú megkülönböztetést.

Abban az esetben, ha az etnikumok más nyelven beszélnek, legalább ennyire fontos az is, hogy mennyire ismerik, értik egymás nyelvét, jellemző-e az ún. „interkomprehenszibilitás” (FIORENTINO és MEULLEMAN, 2018), tudnak-e zökkenőmentesen kommunikálni, ha nem, milyen költségei vannak az interkulturális kommunikációnak, vagy milyen használdozat-költségekkel jár az, ha a hatékony és eredményes kommunikáció nyelvi korlátokba ütközik. Mivel a magyar identitás és a magyar anyanyelv szorosan összekapcsolódik

az erdélyi magyarok önmeghatározásában és heteroidentifikációjában egyaránt, az etnocentrikus döntésekhez leválaszthatatlanul kapcsolódnak a nyelvpolitikával, a nyelvi jogokkal, a nyelvi regulációval kapcsolatos különféle szintű rendelkezések is, amelyek lehetővé teszik vagy sem a kisebbségi nyelvhasználatot azokban az intézményekben, ahol gazdasági cselekvéseket érintő kommunikáció zajlik. Fontos az is, hogy mennyire szigorú és eredményes ezeknek a jogoknak a kikényszerítése, rendelkeznek-e forrásokat annak a betartatásához stb.

Ezek a szempontok azért is lényegesek, mert a törvények kijelölik a nyelvek szimbolikus sorrendjét a mindennapi kommunikációban, hatalmi aszimmetriákat hoznak létre, amelyek nagymértékben befolyásolják azokat a nyelvi ideológiákat, amelyek az egyes nyelvek használatát legitimnek illetve kívánatosnak vagy ellenkezőleg, illegitimnek illetve elítélendőnek tartják. A nyelvi ideológiák alakulásában a formális szabályok mellett a szokásrend és a történelmi útfüggőség által fenntartott lokális gyakorlatok is fontos szerepet játszanak.

Végül pedig mindezeknek a homlokterében formálódnak a konstruktivista etnicitáselméletek által oly fontosnak tartott etnikai előítéletek és sztereotípiák, amelyek azt mondatják az átlagemberrel, hogy például a magyar mesteremberek szavatartóak, és értenek a munkájukhoz, a román munkatársak közvetlenebbek és barátságosabbak, a romák önzetlenebbek stb. és amelyek – az előbbiek eredőjeként vagy azoktól függetlenül – hatással lehetnek a döntések etnikai vonatkozásaira.

Ezek a tényezők és a közöttük levő szövevényes kapcsolatok keretezik annak a kontextusát, amiben különböző etnikumú üzletfelek, vásárlók és szolgáltatók, munkaadók és munkavállalók, beszállítók és megrendelők stb. kapcsolatba lépnek egymással, és eldöntik, hogy kivel működnek együtt illetve, hogy előnyben részesítenek, vagy éppen hátrébb sorolnak, esetleg egyenesen kizárják a lehetőségek közül egy olyan személyt vagy intézményt, amely valamelyik etnikai csoport tagja. Ebben a szövevényes viszonyrendszerben a rendteremtés egyik útja az, hogy a gazdaságot részterületekre bontjuk. Az elmúlt években több helyen foglalkoztunk a gazdasági etnocentrizmus fogyasztói piacon történő megnyilvánulásai

Erdélyben (CSATA és DEÁK, 2010, CSATA, 2014). Ebben az elemzésben a munkaerőpiac fele fordulunk.

A koetnikus együttműködésnek a munka világában többféle megnyilvánulása lehet, amelyek természetesen együttesen is előfordulhatnak: magyar munkaadók nagyobb arányban alkalmaznak magyar munkaerőt, a magyar munkakeresők nagyobb arányban választanak olyan munkahelyet, ahol nagyobb arányban dolgoznak magyarok, és végül az is előfordulhat, hogy nagyobb arányban kitananak egy olyan munkahely mellett, ahol több magyar munkatárs dolgozik stb. Ugyanez érvényes lehet más etnikai csoportokra is. Ha ezeket az interakciókat együttesen együttműködésnek nevezzük, akkor ennek a rövid tanulmánynak a fő témája az, hogy milyen mértékű az azonos etnikumúak közötti együttműködés, vagy a nemzetközi szakirodalomból importált fogalomhasználattal mekkora a „koetnikus klaszteresedés” (DEN BUTTER ET AL., 2007, ÅSLUND ET AL., 2014) a munkaerőpiacon. Hol jellemző inkább a koetnikus alkalmazás? Milyen strukturális, illetve egyéni erőforrások, jellemzők magyarázzák az előfordulását?

A jelenség értelmezéséhez gazdaságszociológiai, munkagazdaságtani és intézményi gazdasági szempontokat hívunk segítségül. Feltételezéseink empirikus teszteléséhez a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által egy 2018-ban végzett kérdőíves kutatás eredményeit használjuk fel¹. Magyarázataink árnyalásához pedig azokra a vezetői interjúkra hivatkozunk, amelyek szintén az NSKI irányításával zajló, az 1-es számú lábjegyzetben említett kutatási projekt részeként "A helyi döntéshozók és véleményformálók szerepe az etnikai párhuzamosságok szerveződésében a határon túli magyar régiókban" című alprojekt keretében készültek Marosvásárhelyen, 2019 folyamán. A vizsgálat alanyai mindkét esetben erdélyi magyarok voltak, megállapításaink tehát elsősorban a magyar kisebbség–román többség alapállásra

¹ Az „Életminőség és jólét” címet viselő kérdőíves adatfelvétel az EFOP-1.12.1-17-2017-00003 számú, „Makroregionális kutatások a Kárpát-medencében a közösségfejlesztés és társadalmi felelősségvállalás megerősítése érdekében” című projekt keretében történt. A vizsgálat során összesen 1100 erdélyi, magát magyarnak valló személy válaszolt a kérdéseinkre (a mérési hiba 3,1%). Az alanyokat tömbvidéken rétegzett, véletlen mintavételi eljárással választották ki. Szórványvidékeken, ahol a véletlenszerűség szokványos garantálásának a lehetőségei korlátozottabbak voltak, egy ún. javított, vagy szisztematikusan kvótás eljárást alkalmaztak. A minta nemek, korcsoportok, iskolai végzettség és belső régiók szerint az egyénekre (és nem a háztartásokra) reprezentatív.

vonatkoznak. A harmadik nagyobb erdélyi, etnikai kisebbség, a romák koetnikus gazdasági viselkedésének vizsgálata egy ennél is összetettebb feladat, amire ebben a tanulmányban nem vállalkozunk.

2. A koetnikus alkalmazás előfordulása a munkaerőpiacon

Ha nem lenne koetnikus klaszteresedés, akkor a társadalmi élet különböző szinterein – így a munkahelyeken is – arányuknak megfelelően lennének jelen, és lépnének kapcsolatba egymással különböző etnikumú, anyanyelvű személyek. Konkrétabban: ha például Csíkszereda lakosságának 85 százaléka magyar, akkor minden munkahelyen, illetve a munkahelyek egyes részlegein nagyjából ugyanennyi kellene, hogy legyen a magyarok aránya.²

Adataink erről más képet mutatnak. Miközben a mintába került településeken a magyarok aránya átlagosan 59 százalék, azokon a munkahelyeken, ahol dolgoznak, arányuk 68 százalék.³ Tehát

² A tanulmányhoz felhasznált források sajnos nem alkalmasak arra, hogy az etnikai klaszteresedést a belső munkaerőpiacon is megvizsgáljuk.

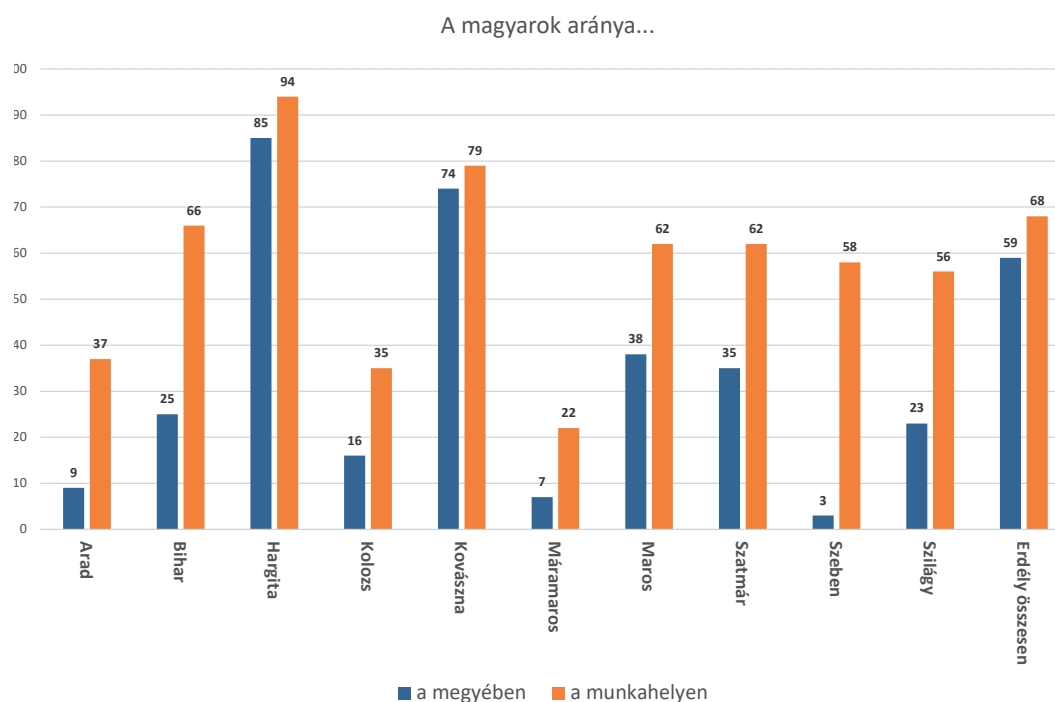
³ A munkahelyek etnikai összetételére vonatkozó adatok a válaszadók becslései, az alábbi kérdésekből származtattuk: „Azon a telephelyen, vagy intézményben ahol Ön dolgozik, (Önnel együtt) hány személy

általánosságban véve a magyarok kb. 10 százalékkal felülreprezentáltak azokon a munkahelyeken, ahol dolgoznak. A különbség – bár az etnikai faktor szignifikáns hatását jelzi, etnikai klaszteresedésre utal – nem tűnik nagyknak. Számolni kell viszont azzal, hogy ez egy első, nagyon felületes közelítés. Egyrészt, mivel a munkavállalók nem mindig azon a településen dolgoznak, ahol laknak, jellemző a települések közötti munkamigráció/ időszakos ingázás is. Másrészt pedig számos egyéb olyan tényező létezik, amely a településen élő és a munkahelyeken dolgozó magyarok számát egyszerre befolyásolja – a tisztábban látáshoz ezeknek a hatásait ki kell küszöbölni.

Az első feladat megoldása egyszerűbbnek tűnik. Ha a megyék szintjén végezzük el az összehasonlítást, az 1. ábrába foglalt eloszlásokat kapjuk. Eszerint kivétel nélkül minden megyében kimutatható az etnikai klaszteresedés a munkahelyen, és ránézésre látszik az is, hogy minél nagyobb a magyarok aránya a megyében, annál kevésbé jellemző ez a tendencia (korrelációs együttható: -0.654). Hargita és Kovászna megyében például – ahol a magyarok domináns többséget alkotnak

dolgozik? És ebből körülbelül hányan román, hányan magyar és hányan egyéb nemzetiségűek?”

1. ábra. A magyarok aránya a megyében és a munkahelyeken

– a legalacsonyabb a különbség a munkahelyi és a megyei arányuk között. Tehát azokon a vidékeken „magyarabbak” a magyarok munkahelyei, ahol kisebb arányban élnek magyarok, az etnikai klaszteresedés tehát leginkább a szórványban jellemző. Ez derül ki azokról az adatsorokról is, amelyek a különbséget az etnikumok aránya szerinti kategóriákban mutatják (1. táblázat). Eszerint a magyar dominanciájú és a

először a munkavállalók egyéni jellemzőit vontuk be: nemét, családi állapotát, korát, iskolai végzettségét, és azt, hogy a kapcsolatai között milyen arányban fordulnak elő románok. Azt feltételeztük, hogy a magasabb iskolai végzettség, a jobb román nyelvtudás, és a kiterjedtebb kapcsolatok a románokkal átjárhatóbbá teszik az etnikai határokat, így a magyarok aránya azokon a munkahelyeken, ahol

1. táblázat. A magyarok aránya a településen és a munkahelyen – a magyarok aránya szerinti településkategóriákban

A magyarok aránya szerinti településkategóriák	A magyarok aránya (%)		különbség (%)
	...a településen	...a munkahelyen	
magyar dominancia (75+ %)	92	86	-6
magyar többség (50-75 %)	58	60	2
paritásos kisebbség (35-50 %)	45	54	9
magyarok kisebbségben (20-35 %)	30	53	23
magyarok szórványban (20 % alatt)	14	43	29
Erdély összesen	59	68	9

magyar többségű településeken alig van eltérés a magyarok településenkénti és a munkahelyi aránya között, kisebbségben és szórványban ez a különbség viszont nagyon megugrik.

A második feladat – az alternatív és a kiegészítő magyarázatok feltárása – egy összetettebb kihívás, melyhez egy lineáris regressziós elemzést végzünk. Először a magyarok munkahelyi arányát (ld. 2. táblázat a mellékletben), majd kifejezetten a klaszteresedést magyarázzuk (3. táblázat). Független változóként pedig sorban az alábbi tényező-csoportokat léptetjük be a modelljeinkbe: 1. egyéni jellemzők/erőforrások (nem, kor, iskolai végzettség, román nyelvtudás, kapcsolat románokkal), 2. etnikai demográfia (a település és a régió etnikai arányai, a településen élő magyarok száma, településtípus), 3. a munkahely jellemzői (a munkahely mérete, tulajdonosa, ágazata, a munka jellege). Előre kell bocsátanunk, hogy mivel az adatbázisunkban 308 olyan személy van, aki a kérdés pillanatában dolgozott és az egyes modellekbe bevont kérdéseinkre is válaszolt, eredményeink óvatosabb becslések – és elképzelhető, hogy a magasabb mérési hiba miatt néhány, egyébként valós összefüggés nem lesz látható (ti. szignifikáns). A melléklet 2. táblázatában található alapmodellben

ezekkel az erőforrásokkal rendelkező személyek dolgoznak, alacsonyabb lesz. Az eredmények javarészt igazolták ezeket a feltételezéseinket: aki jól beszél románul, több románval van kapcsolatban és magasabb a végzettsége, annak a munkakörnyezetében is szignifikánsan több román dolgozik.⁴

A 2. modellben az etnikai demográfiai változók is helyet kaptak. Az eredmények azt mutatják, hogy a településen és a megyében élő magyarok arányának hatása szignifikáns, és az egyéni jellemzőkkel együtt a magyarok munkahelyi arányában mutatkozó eltérések több mint negyedét magyarázzák (a determinációs együttható értéke 0.28). Az arányokon túlmenően fontos lehet az is, hogy szám szerint mennyi magyar él ezeken a településeken és régiókban, hiszen minél szélesebb a választék,

⁴ A nyelvtudás és a kapcsolatok esetében felmerül a fordított kauzalitás lehetősége, hiszen hasonlóan plauzibilis az a magyarázat is, hogy a magyar munkavállalók román nyelvtudása miatt javul, hogy román munkakörnyezetben kezdenek el dolgozni. Mint ahogy az is, hogy román munkakörnyezetben több olyan román ismerősre, barátokra számíthatnak, akikre számítani lehet a kérdőívben felsorolt élethelyzetekben. Ezek az alábbiak voltak: 1. beszélgetés személyes, bizalmas dolgokról, 2. közös kikapcsolódás, szórakozás, társalgás (kirándulás, étterem stb.), 3. pénzkölcsön, 4. tanács, segítség fontos intézményekben, hivatalos ügyekben. Mindegyik kérdéshez három személyt lehetett felsorolni. A modellben használt változó arra vonatkozik, hogy ezek között van-e román barát/ismerős.

A kauzalitás-problémát ezzel a kutatási design-al sajnos nincs lehetőség tisztázni.

annál inkább lehetőség van arra, hogy valaki magyar munkavállalót alkalmazzon, vagy magyar munkáltatóhoz menjen dolgozni. Számíthat a település típusa is – a piac méretén túlmenően városban és vidéken eltérőek lehetnek a munkaerő-rekrutációval vagy a fluktuációval kapcsolatos mintázatok. Adataink azonban nem igazolják ezeket az összefüggéseket: a településtípussal és a magyarok számával bővített modellben nem látszanak ezek a hatások, az etnocentrikus döntések aránya hasonló városban és falun, és a magyarok számának a különbségei sem számítanak.

Végül egy harmadik lépésben a munkahelyre vonatkozó jellemzőket is bevontuk az elemzésbe (3. modell). Ebből az derül ki, hogy minél több ember dolgozik a munkahelyen, annál alacsonyabb a magyarok aránya. A munkahely mérete tehát erőteljesen meghatározza, hogy mennyire van jelen az etnikai klaszteresedés – minél kisebb egy intézmény, annál jellemzőbb, hogy csak magyarok dolgoznak ott. Ez az előző változócsoporthoz együtt a magyarított variancia értékét 44 százalékra emeli. Hatása annyira erős, hogy a munkahely további jellemzőinek – tulajdonforma, ágazat, a munkatevékenység jellege – a szerepét szinte teljes mértékben felülírja. Mivel a klaszteresedés munkahelyi mintázatai a magyarok településenkénti aránya szerinti kategóriákban eltérőek voltak – kisebbségben erősebbnek mutatkoztak, mint tömbben – a modelljeinket mindkét almintán lefuttattuk. Ott, ahol a magyarok többségben, vagy paritásos kisebbségben vannak, a román nyelvtudás és a végzettség szerepe felértékelődik a klaszteresedés magyarátában: több román dolgozik azoknak a környezetében, akik jól beszélnek románul, vagy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek (4. modell).

Kisebbségben és szórványban mindösszesen 68 olyan személyünk van, aki jelenleg dolgozik és minden kérdésünkre válaszolt, ezért az 5. modell eredményeit az említetté is nagyobb mérési hiba miatt még komolyabb fenntartással kell kezelni. Az eredmények a szórványtelepüléseken azt mutatják, hogy csak a munkahely mérete és az alkalmazottak végzettsége számít: közép- és nagyvállalkozásoknál, valamint a magasabb képzettséget igénylő munkakörökben jellemző inkább az, hogy a magyar alkalmazottak munkakörnyezetében az átlaghoz képest több román és kevesebb magyart találunk.

Egy következő lépésben, a 3. táblázatban azt néztük meg, hogy milyen tényezők magyarázzák a magyar munkavállalók etnikai klaszteresedését. Ezt a mutatót úgy hoztuk létre, hogy a magyarok munkahelyi arányát kivontuk a válaszadó lakhelyének megfelelő településszintű és megyei arányokból, majd az így kapott két változót főkomponens-elemzéssel összevontuk. Így az új mutatónk egyszerre veszi figyelembe a magyarok relatív jelenlétét a településen és a megyében akkor, amikor a munkahelyi arányokhoz viszonyítja.

Az eredmények kevés újdonságot hoztak a korábbi modellekhez képest – a magyarok magasabb munkahelyi klaszteresedését a legnagyobb mértékben a munkahely mérete és a megyében élő magyarok aránya magyarázza – minél kevesebben dolgoznak az intézményben, és minél kisebb a magyarok aránya a megyében, annál jellemzőbb a klaszteresedés. Az alkalmazottak román nyelvtudása és magasabb végzettsége csökkenti a klaszteresedés esélyét azokon a településeken, ahol a magyarok aránya 35 százalék fölött van (2. modell). Ezekben a településeken enyhe iparági hatás is kimutatható – a szolgáltatásokban kisebb a magyarok koncentrációja. Ott, ahol a magyarok aránya nem éri el a 35 százalékot, a nyelvtudás hatása nem, de a magasabb képzettségé viszont szignifikáns.

3. A koetnikus alkalmazás magyarázatai

Az eredmények azt mutatják tehát, hogy a magyarok munkahelyi arányát és a klaszteresedését elsősorban strukturális tényezők magyarázzák. A magyarok munkahelyi arányának nyilvánvalóan határt szabnak a demográfiai feltételek – hogy mekkora az arányuk a településen és a megyében, valamint a munkahely méretei. Ágazati és a munka jellege szerinti eltérések is felbukkannak, ezeknek a hatása viszont lényegesen alacsonyabb. Fontos észrevétel viszont, hogy az egyéni jellemzők és erőforrások közül a nyelvtudás és helyenként a magasabb iskolai végzettség a klaszteresedés ellenében hat, tehát nagyobb mobilitást tesz lehetővé (vagy kíván meg) az etnikailag szegmentált munkaerőpiacon.

Vegyük sorba az ezzel kapcsolatos értelmezéseket. Az etnikai demográfiai tényezők közül leginkább az szorult magyarázatra, hogy miért azokon a településeken

és megyékben nagyobb az etnikai klaszteresedés, ahol kisebb arányban élnek magyarok. Ezt a megfigyelést részben magyarázhatja az a kisebbségi mintákra általában jellemző módszertani torzítás, hogy szórványvidékeken azokat a magyarokat könnyebb elérni egy ilyen kérdőív kitöltésekor, akik jobban integráltak a kisebbségi magyar intézményrendszerbe – ezért nagyobb eséllyel dolgoznak olyan munkahelyeken, ahol több a magyar munkatárs. A másik magyarázat ökonómiai természetű, és a magyar nyelvű szolgáltatások iránti kereslet rugalmatlanságával kapcsolatos. Jó példa erre a szórványoktatás, ahol törvény lehetővé teszi a kisebb létszámú magyar nyelvű osztályok indítását. A magyar pedagógusok száma viszont nem a gyerekek, hanem az osztályok számához aránylik, ezért több pedagógus jut egy gyerekre, mint tömbvidéken, lakosság-arányosan tehát több magyar pedagógusállás válik betölthetővé. De hasonló a helyzet az egyházban, a civil- és segélyszervezetek egy részénél, kulturális intézményeknél, a nyelvi jogok betartatását komolyan vevő önkormányzatoknál stb. Ez a magyarázat egyébként egybecseng azzal a megfigyeléssel is, hogy ezeken a vidékeken a szolgáltatói szektorban magasabb a magyarok aránya és a klaszteresedés mértéke is.

A harmadik magyarázat ahhoz kapcsolódik, hogy a magyar tömbvidéken az átlaghoz képest miért alacsonyabb a klaszteresedés mértéke. Azokban a városokban és falvakban, ahol a románok kisebbségben vannak, jobb eséllyel ismerik (vagy legalább értik) a magyar nyelvet, kevesebb munkahelyi félreértés és feszültség adódik abból, ha a munkahelyen a magyar nyelv a domináns, valószínű, hogy a román alkalmazottak is elnézőbbek a románul kevésbé tudó magyar munkatársakkal szemben. Ezt a hipotézist ezeken az adatokon sajnos nem tudjuk ellenőrizni, a nyelvi koordinációs problémákat viszont a következő alfejezetben részletesebben tárgyaljuk. A munkahely jellemzői kapcsán az derül ki, hogy minél több ember dolgozik egy intézményben, annál alacsonyabb a magyarok aránya. Erre két kézenfekvő magyarázat is kínálkozik. Egyrészt itt is van egy statisztikai természetű torzítás, hogy minél kisebb a cég, annál nagyobb súllyal számít az, hogy a válaszadónk nemzetisége magyar.⁵ Másrészt

⁵ Az elemzésből természetesen kihagytuk azokat az alanyokat, akik egyedül dolgoznak a munkahelyen.

a mikro- és kisvállalkozások gyakran a háztartással összefonódva működnek, tehát jobban visszatükrözik a család, vagy a szűkebb baráti kapcsolatok hangsúlyosabban etnikai természetét. Harmadrészt pedig minél nagyobb egy szervezet, annál diverzifikáltabb tevékenységet végez, és tevékenységében gyakrabban érintkezik olyan intézményekkel (pl. különféle hatóságokkal) vagy partnerekkel, amelyeknél az államnyelven/románul való zökkenőmentes kommunikáció a vállalkozás sikerének egyik alapfeltétele. Másrészt a szervezet növekedése egy adott ponton túl csak úgy fenntartható, ha szélesebb, a településen és a régió kívüli – ezzel együtt pedig nagyobb eséllyel román – ügyfélkör is sikerül kiépíteni. Ehhez is a román nyelv magas szintű ismerete szükséges. Nem véletlen egyébként, hogy a bővülő magyar többségű vállalkozásoknál legelőször a marketingosztályon, a jogi osztályon és a könyvelőségen jelennek meg román anyanyelvű alkalmazottak. A nagyobb marosvásárhelyi vállalkozások vezetőivel készült interjúkból kiderült, hogy erre nem csak azért van szükség, mert nehezebb egy magyar anyanyelvűnek tökéletes románsággal megírnia például egy hivatalos levelet – ezért azt egy román anyanyelvűvel rendszerint átnézik –, hanem mert a román partnerekkel, ügyfelekkel való kommunikációnak vannak olyan sajátos, az üzleti kultúrába mélyen bekódolt nyelvspecifikus elemei, amelyet egy „kívülről érkező” magyar anyanyelvűnek gyakran évtizedes gyakorlattal és tökéletes romántudással is nehéz kiismerni, elsajátítani. Ezekben a helyzetekben nem feltétlenül segít a lexikai tudás, itt elsősorban egy retorikai természetű hátrányt kell ledolgozni, vagy ha ez nem lehetséges, valamivel ellensúlyozni.

A munkahelyi jellemzők mentén még arra is számítottunk, hogy a tulajdonforma szerint is találhatunk eltéréseket a gazdasági intézmények etnikai összetételében. Az állami vagy önkormányzati intézményekre ugyanis szigorúbb nyelvi szabályozás jellemző – azokon a településeken, ahol a magyarok aránya meghaladja a 20 százalékot, a törvény szerint kötelező lenne magyarul is kiszolgálni az ügyfeleket. Ennek a nyelvi szabályozásnak nyilvánvalóan a munkatársak etnikai összetételét is befolyásolnia kellene: azokon a településeken, ahol a románok közül nagyon kevesen beszélnek magyarul, ezekre a pozíciókra

magyarokat kell(ene) felvenni. A magánintézményeknél ilyen típusú szabályozás nincs, az ezzel kapcsolatos döntések tehát diszkrecionálisabbak/preferenciálisabbak, akár a nyelvi homogenitás akár a sokféleség fele hajlanak. Mindezek fényében annak, hogy nincs kapcsolat a munkahely tulajdonformája és az etnikai összetétele között, többféle magyarázata is lehet. Először is a nyelvhasználati törvény betartatása közel húsz év után is akadályokba ütközik.⁶ Továbbá, a közintézményekre vonatkozó friss vizsgálatok azt mutatják, hogy – különösen a stratégiai ágazatokhoz tartozó dekoncentrált állami intézményekben, mint amilyen a hadsereg, a rendőrség, a pénzügyek stb. – továbbra is jelentősen alulreprezentáltak a magyarok. A magánintézményeknél pedig – amint azt később részletesen kifejtjük – a keményebb költségvetési korlátok miatt szigorúbban kell mérlegelniük a nyelvi-etnikai homogenitás előnyeit és hátrányait. A heterogenitás fenntartása ugyanis nagyobb koordinációs költségekkel jár, és nagyon sok tényezőtől múlik, hogy output oldalon ezek a plusz erőfeszítések, kiadások megtérülnek-e. Mivel azonban ezek a tényezők nehezen kvantifikálhatók, a racionális mérlegelés rendszerint elmarad, a döntésekre leginkább az esetlegesség jellemző. A magánintézmények tehát – mivel kisebb a politikai befolyás és kevesebb a szabály, amihez igazodni kell, még inkább magukra hagyatottak ezekben a döntésekben. Hiányzik az ezzel kapcsolatos stratégiai gondolkodás, nagyon kevés cégnek van „nyelv-és etnopolitikája”, és ha van is, még kevesebben vállalják és alkalmazzák módszeresen.

Szintén az alacsony elemszámok miatt problematikus elvetni azt a feltételezést, hogy a gazdasági ágazatok és a munkatevékenység jellege szerint eltérések lennének a munkahelyek etnikai-nyelvi homogenitásában. Az etnikai gazdaságra vonatkozó nemzetközi szakirodalomban nagyon erős empirikus alátámasztottsága van annak, hogy – különösen a bevándorló kisebbségek – jellemzően bizonyos részpiacokon tömörülnek (LIGHT, 2005). Az etnikai alapú munkamegosztásnak évszázados hagyományai vannak Erdélyben is, ennek a szabályait – a szakosodás és a kooperáció kulturális hagyományain túlmenően – egyre inkább az határozta meg,

⁶ Arról, hogy ez milyen akadályokba ütközik, és miért nem valósul meg csak részlegesen, részletesebben lásd Horváth 2009, Toró 2020.

hogy mennyire volt befolyásos szerepük az egyes etnikumoknak a mindenkori államigazgatásban. A legutóbbi mélyrehatóbb, központosított beavatkozás a szocializmusban volt, hatásai ellentmondásosak voltak az etnikai párhuzamosságok alakulása szempontjából. A társadalmi mobilitási pályák egy rövidebb de-etnicizálási kísérlete után a hetvenes–nyolcvanas években erősödött a kisebbségek diszkriminációja, ami részben azt jelentette, hogy bizonyos – stratégiaileg fontos – ágazatokban egyre nehezebb volt magyarként elhelyezkedni, másrészt pedig erős korlátozásokat alkalmaztak a magyarok munkahelyi előmenetelében is. Ezzel párhuzamosan viszont a kényszerű földrajzi mobilitás – a kihelyezések rendszere, a városok etnikai szerkezetének átalakítása – a kisebbségek asszimilációját hivatott felgyorsítani, ami átmenetileg az etnikai heterogenitás növekedésével járt a munka világában is. Ezeket az ágazati különbségeket és a pozicionális hátrányokat a rendszerváltás utáni évtizedekben sem sikerült megszüntetni – ennek eredménye az, hogy a magyarok továbbra is alulreprezentáltak a vezetői, törvényhozói, szakértői, értelmiségi, technikai és mesterei állásokban (CSATA, 2017; VERES, 2015, 101. o.). Ágazati vonatkozásban pedig markánsabb a magyarok jelenléte az iparban (szakmunkások, gépkezelők, szerelők) és a szolgáltatásokban (leginkább kereskedelmi, vendéglátóipari dolgozók). A foglalkozásszerkezetben és az ágazati eloszlásokban mutatkozó etnikai különbségek ugyan direkt módon nem vezetnek etnikai klaszteresedéshez, de hatásuk nem közömbös és nagyobb eséllyel segítik azt elő, mint hátráltatják. Az alacsony mintaelemszám miatt sajnos mi sem tudjuk a klaszteresedést részletes ágazati bontásban, részpiacokra bontva megvizsgálni – be kell érünk azzal, hogy tömbben inkább az ipari és mezőgazdasági szektorokra jellemző, szórványban pedig azokon a munkahelyeken, ahol szellemi munkát végeznek. A magyarázatnak is inkább ahhoz a korábbi érveléshez van köze, miszerint a szellemi munkakörök az eltérő nyelv miatt etnospecifikusabbak az átlagnál.

Bár az eredmények bemutatásánál ezzel kezdtük, szándékosan hagytuk a végére a klaszteresedés egyéni erőforrásokhoz köthető magyarázatait. Ennek egyik oka az, hogy az említett strukturális tényezők hatása erősebb. Másrészt viszont ezek azok

a tényezők, amelyek hosszabb távon átalakulásokat hozhatnak, megváltoztathatják ezeket a szerkezeti hatásokat. Láthattuk például, hogy már ezeknél a demográfiai és gazdaságszerkezeti alapú érveléseknél is lépten-nyomon felbukkan a nyelvtudás, a nyelvi különbségek demarkációs szerepe. A következő alfejezetben kifejezetten azokra a koordinációs problémákra figyelünk, amelyek a többnyelvű munkakörnyezetben felmerülhetnek és végiggondoljuk, hogy hogyan vezetnek koetnikus klaszteresedéshez, etnikai szegregációhoz a munkaerőpiacon, ha a megoldásuk következetesen elmarad.

4. Nyelvi koordinációs problémák és a koetnikus klaszteresedés összefüggései a munkapiacon

A munkagazdaságtani, valamint az intézményi gazdaságtani szakirodalomban gyakran bukkan fel az a probléma, hogy az etnikailag heterogén vállalkozások irányítása általában nagyobb tranzakciós költséggel jár, ez pedig a koetnikus döntéseknek kedvez a munkaerőpiacon (ÅSLUND ET AL., 2014; DEN BUTTER ET AL., 2007; SHINNAR ET AL., 2011). A koetnikus választások pedig nem mindig a leggazdaságosabbak, mert mind a munkaadónak, mind pedig a munkavállalónak egy szűkebb kínálatból kell választania, így kisebb az esélye annak, hogy a munkahelyekre a legmegfelelőbb munkatárs kerül. Ebben az értelemben a koetnikus alkalmazás egy piackudarcként is értelmezhető, hiszen a piac nem tudja ellátni optimálisan az allokációs funkcióját. Ebben a tanulmányban nincs lehetőségünk a diverzitás és a produktivitás összefüggését vizsgáló irodalom részleteiben elmerülni, itt csak arra szorítkozunk, hogy a fontosabb téziseit az erdélyi többnemzetiségű munkapiacra, sőt, még szűkebben a magyar–román munkahelyi viszonyokra röviden végiggondoljuk. Először azokat a szempontokat vizsgáljuk meg, amelyek általában egy multietnikus környezetben előfordulhatnak, majd kifejezetten azokra figyelünk, amelyek az eltérő nyelvek kapcsán felmerülnek.

A piackudarcokra vonatkozó egyik legismertebb munkagazdaságtani magyarázat abból indul ki, hogy a munkavállaló teljesítményét a megbízó és ügynök között fennálló információs aszimmetria miatt nem mindig lehet pontosan meghatározni.

Ráadásul a munkaszerződések tökéletlenek, nem terjedhetnek ki a munkahelyi feladatokkal vagy a munkavégzéssel kapcsolatos minden részletre, és ha ki is terjednek, annak az ellenőrzése, felügyelete és kikényszerítése nem mindig lehetséges, vagy nagyon költséges lenne. Ezeket a problémákat tehát nem mindig lehet, vagy nagyon költséges a formális eljárásokat betartva megoldani – a gazdaságosabb megoldás általában egy olyan légkör kialakítása, ahol a munkaadó és a munkavállalók kölcsönösen megbíznak egymásban, hogy nem fognak opportunistamódon viselkedni, és a megegyezett szabályok mentén fognak viselkedni. Ezt a bizalmat – a kollektív normák kikényszerítése révén – az etnikai hálózatok erősíthetik úgy, hogy a szabályok betartását közösségi jutalmakkal, be nem tartását pedig büntetéssel szankcionálják. Ebben az értelemben az etnikai hálózat tehát egy bizalomgeneráló eszköz, ami hozzájárul az említett tranzakciós költségek csökkenéséhez, valamint a munkavállaló és a munkaadó közötti elköteleződés megerősödéséhez (DEN BUTTER ET AL., 2007). Egyebek mellett ennek is köszönhető, hogy a koetnikus cégeknél általában kisebb a munkaerő-fluktuáció, nagyobb diverzitás esetén viszont többen és gyakrabban hagyják el a munkahelyüket. A másik érv, ami a koetnikus alkalmazás mellett szól, arra vonatkozik, hogy az etnikai csoportokon, hálózatokon belül általában nagyobb a preferencia-homogenitás. A koetnikus munkavállalók igényei közelebb vannak egymáshoz, a változatosabb igények kielégítése pedig költségesebb a munkaadónak (LAZEAR, 1999). A preferencia-homogenitás egy másik következménye az, hogy a különböző folyamatokat és azok kimenetelét a koetnikus munkavállalók hasonlóképpen értékelik, tehát nagyobb eséllyel alakul ki a jelenségeknek egy konszenzuális értelmezése, ezért szívesebben működnek együtt, többet törődnek egymással (CSATA, 2019), növekszik az imént említett munkahelyi elköteleződés.

Abban az esetben, ahol az etnikai határok az anyanyelvi határokkal javarészt megegyeznek – ez a helyzet az erdélyi magyarokkal is – az etnicitáshoz kapcsolódó koordinációs problémák nagy része valójában a munkatársak nyelvtudásával, nyelvi ideológiáival és nyelvhasználatával hozható kapcsolatba. A nyelvi heterogén munkakörnyezetben először is nagyobb a félreértés lehetősége, ami hibákhoz

vezethet, ezeknek a kijavítása pluszköltséget jelent a munkaadónak. Minél kommunikáció-igényesebb munkakörrel van szó, annál gyakoribb ez a veszély, de a fizikai munkavégzés esetén is fájdalmas következményei lehetnek annak, ha az alkalmazottak félreértik az instrukciókat.

Tapasztalataink szerint ennél is nagyobb probléma, hogy a nyelvhasználat gyakran okoz feszültséget a munkatársak között, ez rombolja a munkamorált, és rossz hatással van a munkatársak aggregált teljesítményére. Vegyes munkacsoportban fontos, hogy olyan nyelven folyjon a kommunikáció, amit mindenki megért, és ez rendszerint a román. Az állandó fordítás ugyanis költséges és a kivitelezése nem mindig életszerű. A román nyelv használata viszont a magyar munkatársak egy részétől – különösen a betanulás időszakában vagy a szakmai karrier elején – nagyobb erőfeszítést kíván, amiért rendszerint nem jár külön jutalom. Sőt, jellemzőbb az, hogy a hiányos nyelvtudást inkább büntetik, alacsonyabb javadalmazással, vagy informális szankciókkal. De ha el is maradnak ezek a szankciók, a magyar munkatársak egy része „nyelvi főhajtásként” élhet meg olyan szituációkat, amikor akár egyetlen román munkatárs jelenlétében is románra kell váltania (VAN PARIJS, 2012). Magyarként a „megbecsülése paritását” érezheti veszélyben akkor, ha a hiányos román nyelvtudása miatt nem tud megfelelőképpen érvényesülni. Ha viszont magyarra vált, a kommunikáció lehetetlenedik el a román kollegáival, sőt, gyakran a neheztelésüket is viselnie kell.

Ezeknek a nyelvi feszültségeknek és kommunikációs csapdáknak a felismerése, valamint a megoldásával kapcsolatos tehetetlenség sarkallhatja a szervezet vezetőit arra, hogy kizárólag koetnikus munkatársat alkalmazzanak. Ez a gyakorlat nem ritka, korábbi megfigyelések azt mutatják (DÁNIEL, 2011, GEAMBAȘU, 2017), hogy leginkább a magasabb hozzáadott értéket termelő ágazatokban fordul elő, ahol a munkavállalók kétszer sokat keresnek ahhoz, hogy a munkahelyi kényelmük érdekében esetleg a jövedelmük egy részéről is lemondjanak annak érdekében, hogy a nyelvváltás és az ezzel járó feszültségek fáradtságától megkíméljék magukat, és egy olyan munkakörnyezetben dolgozzanak, ahol emiatt kisebb a fluktuáció, és nagyobb a munkahelyi szolidaritás. A nyelvi fragmentáció kezelésének természetesen

vannak más szervezeti gyakorlatai is, de azok tárgyalása meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit. Itt most beérjük azzal az érveléssel, hogy a nyelvi koordinációs problémák megoldásának nehézségei a klaszteresedés, az etnikai szegregáció felelősek a munkaszervezés erdélyi gyakorlataiért.

5. Összegzés és kitekintés

Ebben a tanulmányban azt vizsgáltuk, hogy Erdélyben mennyire jellemző a koetnikus alkalmazás jelensége a munkaerőpiacon, és milyen tényezők magyarázzák az előfordulását. A jelenséget a magyar munkavállalók oldaláról, egy viszonylag kis elemszámú mintán vizsgáltuk. A becslések széles hibahatára ellenére jól látható, hogy a munkahelyeken szignifikánsan nagyobb a magyarok aránya, mint azokon a településeken és megyékben, ahol ezek a munkahelyek működnek. A koetnikus klaszteresedést magyarázó tényezőket három csoportba soroltuk: a település/megye etnikai demográfiája, a munkahellyel kapcsolatos jellemzők, és a munkavállalók egyéni tulajdonságai-erőforrásai.

A regressziós elemzésből kiderült, hogy a klaszteresedést leginkább strukturális faktorok befolyásolják, elsősorban a magyarok települési és megyei aránya, illetve a munkahely mérete: szórványban és kisebb méretű intézményekben jellemzőbb az, hogy a magyarok aránya nagyobb a munkahelyen, mint a településen/megyében. Ha ezeknek a strukturális tényezőknek a hatásait kiszűrjük, az látszik, hogy az egyéni erőforrások közül a nyelvtudás szerepe a kiemelkedő. A magyarok etnikai klaszteresedése kevésbé jellemző azokon a munkahelyeken, ahol a munkatársak jól beszélnek a román nyelvet.

Ahhoz tehát, hogy a koetnikus klaszteresedés mechanizmusát jobban megértsük, elsősorban ezekre a nyelvi törésvonalakra kell jobban odafigyelni. A szervezet vezetői számára egy komoly koordinációs kihívást jelent az eltérő nyelvi kompetenciájú alkalmazottak tevékenységének összehangolása – ennek a jelentőségét azonban rendszerint nem ismerik fel, vagy nem kezelik megfelelő súllyal és szakértelemmel. A többnyelvűségből fakadó problémák gondozatlansága rontja a szervezeti teljesítményt – növekszik a félreértésből fakadó hibázás veszélye, az eltérő preferenciájú alkalmazottak

igényeinek kielégítése többletkiadásokkal jár. Ennél is fontosabbnak gondoljuk az aszimmetrikus nyelvhasználat és a mögötte húzódozó nyelvi ideológiák és nyelvhasználati szokásrend kapcsán felmerülő feszültségeket, amelyek bizalmi repedéseket okoznak a szervezetben – növelve az együttműködés tranzakciós költségeit (elsősorban az információs, a felügyeleti és a kikényszerítési költségeket). Egy soron következő vizsgálatban fontos lesz alaposabban megvizsgálni, hogy milyen válaszok születnek ezekre a koordinációs kihívásokra.

A vezetők egy része a megoldást a koetnikus alkalmazásban, az egynyelvű szervezetekben vagy szervezeti alegységekben látja, ahová csak magyar illetve csak román (vagy románul jól beszélő) munkatársakat vesznek fel. Ezeknek a döntéseknek azonban jelentős haszonáldozat-költségei is vannak egy szervezet számára. Például beszűkül a munkaerő-kínálat, ezzel együtt csökken az ideális munkavállaló megtalálásának esélye. De eleshetnek a diverzitás nyújtotta előnyöktől is, amelyek különösen a magas hozzáadott értéket termelő, kreatív ágazatokban jelentősek. Ezek a hátrányok a munkavállalói oldalon is megjelenhetnek, a koetnikus alkalmazás ugyanis gyakran bérhátránnyal társul.

A koetnicitás jóléti hatásai tehát túlmutatnak a szervezeten – olyan (pozitív és negatív) externáliák jönnek létre, amelyek meghatározzák az egyes etnikai csoportok, illetve a gazdaság egészének aggregált teljesítményét is. Ezeknek a hatásoknak a vizsgálata egy soron következő tanulmány tárgya lesz.

Fontos az is, hogy a felvetett hipotéziseinket egy következő kutatásban egy nagyobb mintán megvizsgáljuk, hiszen több olyan hatást is észleltünk, amelyek láthatóak, de elképzelhető, hogy a kisebb elemszám miatt nem szignifikánsak. Ide tartoznak például a klaszteresedésnek a kapcsolatok etnikai beágyazottsága mentén észlelt, vagy az ágazati, tulajdonforma és munkajelleg szerinti eltérései, amelyekről alapos okunk van azt feltételezni, hogy regionálisan eltérő mintázatokat is mutatnak, leginkább a magyar népesség tömb- vagy szórványjellege szerint.

Irodalom

Åslund, O., Hensvik, L., és Skans, O. N. (2014). Seeking similarity: How immigrants and natives manage in the labor market. *Journal of Labor Economics*, 32 (3), pp. 405–441. <https://doi.org/10.1086/674985>

Csata Zsombor (2014). *A fogyasztói magatartás etnikai vonatkozásai a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók körében. Kutatási jelentés*. Kolozsvár: BBTE Magyar Szociológia és Szociális Munkásképző Kar.

Csata Zsombor (2017). Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben. *Erdélyi Társadalom*, 15 (1), pp. 81–103.

Csata Zsombor (2018). Economy and Ethnicity in Transylvania. In Kiss Tamás, István Gergő Székely, Tibor Toró, Nándor Bárdi és István Horváth (szerk.), *Unequal Accommodation of Minority Rights* (pp. 345–379). Palgrave Macmillan, Cham.

https://doi.org/10.1007/978-3-319-78893-7_9

Csata Zsombor (2019). Az etnikai polarizáció és a jólét összefüggései Erdélyben. *REGIO Kisebbség Kultúra Politika Társadalom*, 27 (3), pp. 28–78.

<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v27i3.274>

Csata Zsombor és Deák Attila (2010). Gazdasági etnocentrizmus, etnikai fogyasztás az erdélyi magyarok körében. In *Közgazdász Fórum* 13, (95).

Dániel, B. (2011). Erdélyi magyar fiatalok jövőterveinek, munkaerő-piaci helyzetének, etnikai fogyasztásának vizsgálata. In Szabó Andrea, Bauer Béla és Pillók Péter (szerk.) (2013), *Mozaik 2011 – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Kutatási jelentés* (pp. 169–198). Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale – Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

Den Butter, F. A., Masurel, E., & Mosch, R. H. (2007). The economics of co-ethnic employment: incentives, welfare effects and policy options. *Handbook of Research on Ethnic Minority Entrepreneurship*, Cheltenham, Edward Elgar, pp. 42–60. <https://doi.org/10.4337/9781847209962.00010>

Geambaşu R. (2017). „A kódolás élvezete”. A kolozsvári programozók. *Kézirat*.

Horváth, I. (2009). A romániai nyelvpolitikák értékelése. *Regio*, 20 (1), pp. 3–16.

Kiss, T., Székely, I. G., Toró, T., Bárdi, N., & Horváth, I. (szerk.). (2018). *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-78893-7>

Light, I. (2005). The ethnic economy. In Smelser, N. J., & Swedberg, R. (szerk.) (2010), *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton University Press.

Fiorentino, A., & Meulleman, M. (2018). What is intercomprehension and what is it good for?. In Grin, F., Conceição, M., Kraus, P., Marác, L., Ozoliņa, Z., Pokorn, N., & Pym, A. (szerk.), *The MIME Vademecum: Mobility and inclusion in multilingual Europe*, pp. 146–147.

Shinnar, R. S., Aguilera, M. B., & Lyons, T. S. (2011). Co-ethnic markets: Financial penalty or opportunity? *International Business Review*, 20 (6), pp. 646–658. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2011.02.014>

Toró, T. (2020). Detached implementation: Discourse and practice in minority language use in Romania. *Language Policy*, 19 (1), pp. 5–29.

<https://doi.org/10.1007/s10993-018-9494-2>

Van Parijs, P. (2011). *Linguistic Justice for Europe and for the World*. Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199208876.001.0001>

Veres, V. (2013). Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában. *Erdélyi társadalom*, 11 (2), 23–5

Melléklet

2. táblázat. A magyar munkavállalók arányának a magyarázatai a munkaerőpiacon

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Egyéni jellemzők és erőforrások					
Nő	4.43 (3.81)	0.69 (3.51)	-1.41 (3.33)	-1.01 (3.65)	5.32 (8.62)
Középkorú	3.69 (4.59)	3.02 (4.21)	1.41 (4.01)	4.23 (4.16)	-9.09 (10.56)
Idős	10.9 (7.37)	12.10 (6.76)*	4.79 (6.49)	8.98 (6.81)	-7.65 (17.70)
Középszokai végzettségű	-11.24 (6.64)*	-7.23 (6.14)	-2.05 (5.68)	3.85 (5.42)	-49.72 (29.49)*
Felsőfokú végzettségű	-3.51 (7.30)	0.66 (6.79)	6.09 (6.83)	15.36 (6.73) [†]	-53.72 (29.19)*
Családos vagy élettárral él	-0.64 (5.10)	0.61 (4.67)	3.42 (4.24)	2.58 (4.36)	8.63 (11.67)
Egyedül él (özvegy, elvált, külön él)	-2.22 (8.32)	0.44 (7.62)	7.01 (7.09)	5.62 (7.53)	12.39 (19.71)
Jól beszél románul	-22.05 (4.35) [‡]	-11.86 (4.31) [†]	-10.21 (4.04) [†]	-8.94 (3.96) [†]	-17.85 (17.23)
Román kapcsolatok aránya	-0.31 (0.10) [‡]	-3.63 (5.07)	1.57 (4.68)	-5.29 (6.14)	4.33 (9.54)
Etnikai demográfia					
Magyarok aránya a településen		0.2 (0.11)*	0.27 (0.12) [†]	0.31 (0.13) [†]	-0.14 (1.84)
Magyarok aránya a megyében		0.34 (0.01) [‡]	0.28 (0.10) [‡]	0.3 (0.09) [‡]	0.43 (0.76)
Magyarok száma a településen		0.00 (0.00)	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)
Városban lakik		4.81 (5.91)	6.16 (5.78)	0.33 (7.21)	-6.53 (39.77)
A munkahelye jellemzői					
Munkahelyének mérete: 10-49 személy			-14.83 (3.87) [‡]	-13.5 (4.04) [‡]	-22.13 (12.17)*
Munkahelyének mérete: 50+ személy			-32.31 (4.24) [‡]	-24.16 (4.63) [‡]	-47.78 (10.61) [‡]
Munkahelye magántulajdonban van			2.42 (4.13)	6.65 (4.38)	-4.12 (10.86)
Szolgáltatásokban dolgozik			-1.85 (3.64)	-6.02 (3.86)	4.87 (9.77)
Szellemi munkát végez			0.04 (4.11)	-0.22 (4.39)	9.41 (11.26)
N	308	308	283	214	68
F	6.67 [†]	10.36 [†]	13.48 [†]	10.02 [†]	2.02 [†]
R ²	0.14	0.28	0.44	0.43	0.21

(A lineáris regresszió eredményei – regressziós együtthatók, zárójelben a standard hibákkal)

Megjegyzés: * $p \leq 0.10$; [†] $p \leq 0.05$; [‡] $p \leq 0.01$.

Referencia-kategóriák: településtípus: falu; munkahely mérete: 0-9 személy; munkahely: állami vagy vegyes tulajdon; munkahely ágazata: mezőgazdaság és ipar; munkatevékenység típusa: fizikai munka; nem: nő; kor: fiatal (18-34 év), iskolai végzettség: alapfokú, családi állapot: egyedülálló, nyelvtudás: nem beszél jól románul

3. táblázat. Az etnikai klaszteresedés magyarázatai a munkaerőpiacon

	1. modell	2. modell	3. modell
Egyéni jellemzők és erőforrások			
Nő	-1.31 (3.33)	-1.00 (3.64)	5.10 (8.56)
Középkorú	0.89 (4)	4.22 (4.15)	-10.12 (10.56)
Idős	4.60 (6.48)	8.74 (6.81)	-7.96 (17.67)
Középiskolai végzettségű	-2.33 (5.67)	4.01 (5.42)	-51.93 (29.18)*
Felsőfokú végzettségű	6.15 (6.82)	15.73 (6.73) [†]	-56.42 (28.71)*
Családos vagy élettárrsal él	3.13 (4.24)	2.49 (4.36)	7.18 (11.56)
Egyedül él (özvegy, elvált, külön él)	6.92 (7.08)	5.68 (7.52)	10.05 (19.62)
Jól beszél románul	-9.60 (4.02) [†]	-8.90 (3.94) [†]	-17.41 (17.21)
Román kapcsolatok aránya	-0.08 (0.09)	-0.16 (0.15)	-0.09 (0.14)
Etnikai demográfia			
Magyarok aránya a településen	-0.74 (0.12) [†]	-0.70 (0.13) [†]	-0.58 (1.83)
Magyarok aránya a megyében	0.28 (0.10) [‡]	0.31 (0.09) [‡]	0.17 (0.75)
Magyarok száma a településen	0.00 (0.00)*	0.00 (0.00)	0.00 (0.00)
Városban lakik	6.72 (5.78)	0.25 (7.2)	6.42 (39.69)
Munkahely jellemzői			
Munkahelyének mérete: 10-49 személy	-14.95 (3.86) [‡]	-13.74 (4.05) [‡]	-20.57 (12.12)*
Munkahelyének mérete: 50+ személy	-32.36 (4.23) [‡]	-24.74 (4.63) [‡]	-47.14 (10.55) [‡]
Munkahelye magántulajdonban van	2.46 (4.12)	6.45 (4.39)	-2.30 (10.91)
Szolgáltatásokban dolgozik	-1.75 (3.63)	-6.34 (3.85)*	5.33 (9.74)
Szellemi munkát végez	-0.07 (4.10)	-0.28 (4.38)	9.26 (11.24)
N	283	214	68
F	10.54 [‡]	5.65 [‡]	2.33 [†]
R ²	0.38	0.28	0.26

(A lineáris regresszió eredményei – regressziós együtthatók, zárójelben a standard hibákkal)

Megjegyzés: * $p \leq 0.10$; [†] $p \leq 0.05$; [‡] $p \leq 0.01$.

Referencia-kategóriák: településtípus: falu; munkahely mérete: 0-9 személy; munkahely: állami vagy vegyes tulajdon; munkahely ágazata: mezőgazdaság és ipar; munkatevékenység típusa: fizikai munka; nem: nő; kor: fiatal (18-34 év); iskolai végzettség: alacsony, családi állapot: egyedülálló, nyelvtudás: nem beszél jól románul

BALI JÁNOS

A nagyvárosi köztér antropológiája

Matatek Judit (1976–2009) kulturális antropológus emlékére

Bevezetés: a kulturális antropológia a társadalomtudományokon belül

Tanulmányon célja, a címben foglalt téma elemzésén túl, a kulturális antropológia társadalomtudományokon belüli pozícióinak erősítése, kutatási módszertanának „népszerűsítése”. A Kárpát-medencei terepeken végzett társadalomkutatások szükségszerűen eltérő módszereket alkalmaznak. A különbség nem pusztán az adatgyűjtési technikában van: a „kvalitatív” résztvevő megfigyeléstől, az interjún és a „kvantitatív” kérdőíves és statisztikai adatgyűjtésen át, egészen a kísérleti módszerekig, amelyeket az „émikus” (élményközeleli) versus „étikus” (élménytávoli) megismerési mód dichotómiájában is ábrázolhatunk, hanem abban is, hogy a kultúrát vagy a társadalmat tekintik az elemzés alapegységének, esetleg értékeltvő vagy érték-relativizáló aspektusból tekintenek elemzésük tárgyára. A különböző társadalomtudományok ugyanakkor nem egyenlő eséllyel indulnak tudásuk megosztásának eredményességében, mivel tudománypolitikai helyzetük, szakmai intézményrendszerük, illetve szélesebb társadalmi körben való ismertségük és elismertségük jócskán eltérő. A kulturális antropológia magyarországi intézményesülésének kezdete 1990-re vezethető vissza,

amikor az ELTE Bölcsészettudományi Karán, a híres indiánkutató, Boglár Lajos vezetésével, ezen a néven önálló program (és „B-szak”) indulhatott. A kezdeti időszakban a korábban intézményesült tudományozások, mint a néprajz vagy a szociológia oldaláról számos módszertani kritika érte a kulturális antropológiát.¹ Az eltelt három évtized során azonban a

¹ Michael Sinclair Stewart brit antropológus az 1980-as évek derekán egy észak-magyarországi cigánytelepen végzett 1,5 éven keresztül, résztvevő megfigyeléses módszerű terepmunkán alapuló kutatást. A Beszélő 1994. évi (5. évfolyam) 11. számában egy interjú készült vele, amelyben a kezdeti nehézségről, az újnak számító módszer elfogadásáról nyilatkozott. „A szocializmusban elég volt a néprajz, mert azokra a kérdésekre, amelyekre az antropológia kutatta a választ, már rendelkeztek válaszokkal, és a másfajta válaszok a rendszer ideológiáját kezdhették volna ki. Most már nem így van, most már bejött a résztvevő megfigyelés. A másik életmóddal való ismerkedés folyamata a személyiségen keresztül történik, az számít, hogy mi történik veled, amikor belépsz a másik társadalomba. Amikor Harangosról hazamentem, tíz jegyzetfüzetem volt teleírva. És biztos voltam, hogy ez alapján nem tudom megírni a disszertációm. Nem csináltam sok interjút, nem volt sok adatom, legalábbis úgy éreztem. Gyűjtöttem anyagot a lóvásárról, de nem voltak kemény statisztikai adataim. Persze tudtam, hogy visszajöhetek, és megkérdezhetem, mikor született, miért költözött ide, mikor kezdett dolgozni, ilyeneket. De a professzorom azt tanácsolta, kezdjek el írni. És otthon, Angliában, a saját környezetemben elkezdtem írni, és folyt belőlem a dolog. Eleinte még a jegyzeteimbe is alig tekintettem bele, minden bennem volt, és erre csak otthon jöttem rá. Ez mindenkivel így van, amikor az ember ott van, internalizál, és amikor hazamegy, externalizál. Amíg ott vagy, nem is tudod, hogy mennyi mindent tudsz. Bár nem lettem cigány ember, de mégis jobban el tudtam képzelni, hogy nekik milyen érzéseik, elképzeléseik vannak. Ez a módszer egy bizonyos tudományos hagyományban tudománytalannak számít. Ennél a módszernél alapkérdés, hogy a kutató mennyire tud kapcsolatot építeni a másik emberrel, mennyire tud

Kárpát-medencei közösségek kutatásában jelentős, nemzetközi eredményeket ért el a kulturális antropológia. A kulturális antropológiai kutatások egyik legfőbb dilemmája, hogy a közvetlen és konkrét, lokális tereptapasztalatokon alapuló partikuláris ismeretanyag értelmezési keretét ki lehet-e tágítani, másképp fogalmazva, mennyiben vonhatóak le univerzális következtetések a helyi társadalom és kultúra tanulmányozása során?²

A kulturális antropológia szilárd szemléletmódbeli alapállása a kulturális relativizmus, mely szerint minden közösség csak „belülről”, saját értékei, „olvasatai” mentén érthető meg, egy külső nézőpontból nem értékelhető, így szinte szükségessé vált a részvevő megfigyelésen alapuló intenzív terepmunka, mint kutatási módszer bevezetése, hiszen csak ezáltal vált a kutató e belső világok megismerőjévé, megtapasztalójává. A „kint lét” és a „bent lét” egyszerre része a kutatói magatartásnak. A kultúra és a társadalom ráadásul olyan összetett jelenségrendszerek (lásd a holizmus elképzelése), amelyekről csak korlátozva lehet szöveges információknak. Más szóval, míg a kérdőív és az interjú szöveggé vagy számadatokká egyszerűsíti a valóságismeretünket,

beilleszkedni, és mennyire tudja otthon érezni magát. A hagyományos néprajz kutatói soha nem fogadták el ezt a módszert, inkább választották azt, hogy lemennek és lerajzolják a használati tárgyakat. Vagy a vallási hiedelemrendszereket tanulmányozzák, úgy, hogy kérdéseket tesznek fel. Ez tudományosabbnak látszik.”

(Arcanum.hu „Beszélő” https://adtplus.arcantum.hu/hu/view/Beszelo_1994_1/?pg=0&layout=s letöltés ideje: 2020. április 30.)

Az 1990-es évek első felében, alapvetően a BUKSZ lapjain folyt tudományos vita a néprajz és a kulturális antropológia paradigmáiról, egymás melletti helyzetéről, jövőjéről, amelyet Kósa László 1989-ben megjelent könyvének (A magyar néprajz tudománytörténete) Niedermüller Péter a BUKSZ 1990. évfolyamának 1. számában közölt kritikája „robbantott ki”.

² „A partikuláris vizsgálatokon túllépni tehát nemcsak azok elhagyásával, hanem azok megsokszorozásával is lehet” – fogalmaz Prónai Csaba, amikor a kulturális antropológiai cigánykutatások 1990-es évekbeli eredményit összegezte. „Kemény Istvánnak felvettem, hogy konzultálhassanak vele antropológus növendékeim, és ő örömmel fogadta ezt. Miközben menthetetlen romantikusoknak képzel minket, akik – szerinte – mindig a pozitívumokat keressük és látjuk meg, mégis mintha úgy vélné, hogy mi (antropológusok) vagyunk azok, akik az ők (a szociológusok) adatait tartalommal töltjük meg. Véleményem szerint itt arról van szó, amit Michael Stewart találóan a „szociológiai objektívizmuson és az antropológiai kulturalizmuson túliság» problémájának nevez. Elképzelhető-e túllépni az antropológiai részt vevő megfigyelések partikuláris megállapításain, ha egyszer éppen az a lényegük, hogy azok nem általánosíthatóak? Nyilvánvalóan minél több partikuláris megfigyelést tudunk elvégezni, annál kedvezőbb helyzetbe kerülhetünk. És szerintem Kemény István pontosan tudja ezt. Mint ahogy azt is, hogy a „pusztán szociológiai módszer” nem elégséges, illetve másra elég: a szociológiai megállapításokra. A partikuláris vizsgálatokon túllépni tehát nemcsak azok elhagyásával, hanem azok megsokszorozásával is lehet, és ez akár a Kemény-iskola antropológiai folytatásaként is elképzelhető.” (Prónai é.n.)

addig a kulturális antropológia egyéb, a megfigyelésen alapuló tapasztalati információkat (vizuális jelek, érzelmek és gesztusok) is bevon az értelmezésbe, ezáltal talán mélyebb és valóságosabb képet nyer vizsgálata tárgyáról.³ A kulturális antropológia a jelenségeket a maguk összetettségében vizsgálja, így kevésbé hajlandó a valóság túlzott leegyszerűsítésére, ami biztosan gátja annak, hogy eredményei beépüljenek a politikai döntéshozatalba. Mégis, talán a legalkalmasabb társadalomtudomány arra, hogy párbeszédet nyisson és közvetítsen az ideológiai és világnézeti törésvonalak különböző oldalaira került emberek és csoportok között, megalapozva a „tolerancia iskoláját”, ahogy Boglár Lajos fogalmazott számtalan fórumon.

Antropológiai fordulat a városkutatásban

A társadalomtudományos módszerekkel folytatott városkutatás legnagyobb hatású „iskolája” Chicago-hoz köthető.⁴ A kvantitatív módszereket előtérbe helyező városszociológiában máig a legtöbbet hivatkozott tudományos műhely. A kvalitatívabb módszerek, mint az interjú és különösen a megfigyelés azért fontos szerepet kapott már a két világháború közötti közösségtanulmányokban, még nem, mint kizárólagos megismerési mód, hanem egy komplex társadalomtudományi megközelítés egyik eszköze. Az Egyesült Államokban olyan jelentős tudományos eredményeket hozó városi közösségtanulmányok

³ A kulturális antropológiáról, részletesebben: Boglár – Papp 2007.

⁴ A „chicagói iskola” indulását Robert Ezra Park A város: javaslatok a városi környezetben megfigyelhető emberi viselkedés tanulmányozására c. tanulmányától (1915) számíthatjuk. Az ökológia vizsgálati és elemző módszertanát segítségül hívva a 20. század elején amerikai tudósok kezdtek foglalkozni a települések szerkezeti fejlődésének történeti fejlődésével, a környezet, a táj, de még inkább a társadalmi csoportok településszerkezetet meghatározó szerepével. A települést, mint organikus egységet értelmezték, amelynek fejlődését közvetett módon bonyolult összefüggérendszer alakíthatja. A város a populáció élőhelye, ahol a természet és az ember = társadalom között folyamatos interakciók zajlanak. A vizsgálati terület, Chicago városának térbeli modelljét a társadalmi csoportok elrendeződése alapján építette föl Robert E. Park, és Ernest W. Burgess. A „chicagói iskola” az ökológiában használt fogalmakat a társadalmi, települési, térbeli folyamatokra értelmezte, az evolúció, diszperzitás és egyéb, a biológiából származó fogalmakat a települések térbeli fejlődésére, változására alkalmazta. Innen ered ennek az irányzatnak az elnevezése. A humánökológia ebben az értelmezésben tehát nem az emberi társadalom és a környezet egyéb abiotikus és biotikus elemeinek kapcsolatrendszerével foglalkozik, hanem a társadalom térbeli rendszerével, a települések társadalmi-térbeli struktúrájával. A magyar tudományosság legátfogóbban Szelényi Iván szerkesztette tanulmánykötetből szerzett tudomást (Szelényi 1973).

születtek e komplex módszertani szemlélet hatására, mint a Lynd-házaspárhoz köthető „Middletown” vagy a William Lloyd Warner vezette „Yankee City” kutatások.⁵ Európában a legsikeresebb vizsgálat a nagy világgazdasági válság hatására, az általános munkanélküliség állapotába kerülő ausztriai Marienthal településen zajlott.⁶

A tisztán kvalitatív módszerre alapozott városkutatásban mérőföldkönek számít az eredetileg közgazdász végzettségű William Foote Whyte 1930-as évek végén Bostonban, egy olasz bevándorlók lakta szegénynegyedben végzett terepmunkája, majd ennek nyomán az „utcasarki társadalomról” írt műve, amely több mint fél évszázaddal később magyarul is olvasható.⁷ A városkutatás antropológiai fordulata azonban nem csupán módszertani, hanem szemléletmódbeli kérdés is.

A 20. század második felében lezajló paradigma-váltást a várostervező Kevin Lynch 1960-ban megjelent, nagy hatású könyve alapozta meg.⁸ Lynch szerint úgy kell felfogni a várost, ahogyan azt lakói látják. Ez a fajta „belső kép” az, ami formálja, alakítja, segíti az orientációt, az „élőhely megtalálását” stb. Ebből következik a „városolvasat”, illetve az „olvasható város” elképzelése. Az olvashatóság (felülnézet, városi „tájkép”) mégpedig a város lakóinak szemszögéből formálódó, döntő tényező abban, ahogyan az emberek „megélik”, „átélik” városukat. A városnak, Lynch szerint meg kell felelnie bizonyos kritériumoknak: ilyenek a tágasság, az áttekinthető szerkezet, a készség, hogy megkönnyítse a gyakorlati életet, az integráltság, a közbiztonság és a kommunikáció a környező településekkel. Nevezhetjük az olvashatóságot akár „imagibilitásnak” is, amely a szerző szerint azért dialektikus folyamat, mert mind a szemlélő, mind a kép hatnak egymásra, kommunikálnak egymással. Így a kép alakítható, módosítható a szemlélő által. Lynch ennek a „fokozatos alakítási folyamatnak” termékeként látja a várost, a „metropoliszt”. A környezet „dimenziókra” való felosztása szerinte újkeletű cél, ezért csak mostanában került a kutatás középpontjába. A metropolisz mint új funkcionális egység magában hordoz egy (vagy több)

ellentmondást is. A közismert városkép, amely sok egyéni, szubjektív „városi-kép” összehatása, ezeknek egyenként ellentmond, ezekkel szemben áll. Az „általánosított” városkép mindig korlátozott és összefoglaló jellegű, míg az egyéni „imagibilitások” ezzel szemben nehezen kifejezhetőek. Áttérve a fizikai tényezők jelentőségére, Lynch bizonyos „tényezőket” állít egymás mellé, amelyekre nyomatékosan felhívja az érdeklődő várostervező figyelmét:

- a) utak, utcák, járdák, sétányok, csatornák – amelyeket a városlakó követ, a városkép uralkodó elemei;
 - b) határok, folyók, falak, települések – határok, de a kontinuitást is biztosítják egyben;
 - c) lakónegyedek, körzetek, kerületek, szektorok – a legtöbb ember ezek alapján szerkeszti meg városát;
 - d) csomópontok, elágazások, kereszteződések, várocsarnokok – ezek stratégiai központok, itt vált át az egyik struktúra a másikba, egy negyed életének fókusza, jelképe;
 - e) iránypontok, épületek, grafikai jelzések, földrajzi tényezők, hegyek, üzletek, stb. – az identifikációt segítik.
- Magyarországon, az 1990-es évektől jelennek meg a városkutatás szemléletbeli fordulatát mutató írások, tanulmányok. Közülük is kiemelkedik Niedermüller Péter 1994-ben megjelent, programadó hatású tanulmánya.⁹ Ebben azt fejtegeti, hogy a város nem elsősorban az emberi történelem, a „nagy” történelem léptékével mérhető, megragadható, leírható „valami”, hanem sokkal inkább az emberi tapasztalatok, a saját, személyes élet színtere, a mindennapi élet egy olyan színpada, amelyen a történelem közvetlen módon megtörténik. A mindennapi életüket élő emberek másképp alkotják meg önmön képüket a városról, s ez különböző városokat hoz létre („elképzelt” város, az egyedül valóságos). A városi tér vizsgálata így ahhoz kell, hogy arra fókuszáljon, hogyan mozognak a városban élő emberek a városi terekben, hogyan, milyen szabályok szerint használják e viszonylag bonyolult térstruktúrát, illetve a városi tér egyes szeletei milyen kulturális, társadalmi és szimbolikus funkciókat töltenek be. Az utóbbi negyedszázad folyamán, a társadalomtudósok közül A. Gergely András képviselte töretlenül ezt a nézőpontot. Közös szerkesztett tanulmánykötetünk bevezetőjében próbálta

⁵ Lynd 1929.; Warner és Lunt 1941.

⁶ Jahoda, Lazarsfeld és Zeisel 1999.

⁷ Foote-Whyte 1999.

⁸ Lynch 1960.

⁹ Niedermüller 1994.

meghatározni, mit is érthetünk városantropológia alatt.¹⁰ Részben neki köszönhető, hogy számos nagyszerű vizsgálat zajlott e módszerrel a különböző nagyvárosi terekben, mint a játszótér, a pláza, az aluljáró vagy a városi kerület.¹¹

A nagyvárosi köztér, mint társadalomkutatási téma

A köztér fogalma több módon értelmezhető. Tágabb értelemben véve a köztér olyan az otthon terén kívüli fizikai terület, amely relatív értelemben megközelíthető. Ilyenek például a szórakozóhelyek, parkok, éttermek, kávézók, vagy az utca maga. Ebben az értelemben a köztér fogalma tartalmazza azokat a „félnyilvános” helyszíneket is, amelyek fogyasztói viselkedést feltételeznek. Szűkebb értelmezésben a közterek azok a nem „kereskedelmi jellegű” fizikai terek, ahol az emberek rendszerint közlekednek és/vagy összegyűlnek. Ilyenek lehetnek például a városi terek és parkok. A közterek tehát nem pusztán a közlekedés és szállítás terei, hanem a társadalmi érintkezés fontos helyszínei is. A nyilvános helyek lehetővé teszik, hogy az emberek összegyűljenek és társas életet éljenek az otthonukon és munkahelyükön kívül. Olyan alkalmi találkozásokra nyújtanak lehetőséget a mindennapok során, amelyek összekötik az embereket és tartalmasabbá teszik az életüket. Ezen a „harmadik” helyeken az emberek esetleges, de annál fontosabb társas életet élhetnek anélkül, hogy túlzott társadalmi vagy személyes elkötelezettséget vállalnának. Az ilyenfajta kapcsolatok segítenek oldani a mindennapi munka nyomását azzal, hogy fesztelen, szórakoztató társadalmi kapcsolódásra nyújtanak lehetőséget. Ezen felül

¹⁰ „Városantropológiának nevezzük ezt a feltárásmódot, avagy így becézzük elszánt érdeklődésünket, amely a város és a városiaság természetét igyekszik belátni. Korántsem kialakult és akadémiai diszciplínává izmosodott ez a látásmód, benne sokkal erőteljesebb a máskéntgondolás mint megértési cél, vagy inkább a kíváncsiság mint bele nem nyugvás abba, hogy valami mégsem az, aminek pusztá kényelmességéből elnevezték. Alapvető cél volt annak megértési szándéka, milyen egy város valóban belülről nézve – vagyis nem a csupán a kutatók optikáján át, hanem lakóinak szemüvegén vagy ablaküvegén keresztül, a „városlakás” érzeményét komolyan véve. Fontos volt továbbá mindezen kérdések, nézőpontok, szerepek, felfogásmódok egybefogása azzal a módszerrel megközelítve, amely nem „jobban tudni” vagy „előírni” kívánja, hogyan is lehet a városról antropológiául gondolkodni, hanem sokkal inkább kipróbálni, megérteni, helyesbíteni, újrakérdezni mindazt, amit már elvileg tudunk róla”. (A. Gergely és Bali 2007b, 5. o.)

¹¹ Elég csak áttekinteni a két hivatkozott tanulmánykötet írásait: A. Gergely és Bali 2007a és 2007b)

a köztér az identitás kifejezésére vagy a rekreációra is lehetőséget biztosít. Ezek a funkciók azonban nem minden korszakban és nem egyenlő arányban voltak részei a nagyvárosi köztérnek. A 19–20. század fordulója körül szilárdan élt az a tapasztalat, hogy a modern európai és észak-amerikai nagyvárosok nyilvános köztereiről teljes mértékben eltűnt az otthonosság érzése. Az ipari forradalom hatására sokszorosára duzzadó nagyvárosi népesség, illetve az egyre nagyobbra növekedő jármű- és áruforgalom közel ugyanazt a kiterjedésű utcahálózatot használta, mint 100–150 évvel korábban. A modern nagyvárosi köztér, akár több évszázadra is kiterjedő átalakulásának folyamatát elsősorban a történészek vizsgálták.¹² A 20. században lezajló változások a nagyvárosi köztér funkcionális gazdagodását hozták magukkal. A szabadidő intézményesülésével, a fogyasztói kultúra kiteljesedésével vagy éppen a gyermekkor felértékelődésével olyan közterek szerepe értékelődött fel, mint a sétáló utca vagy a zárt játszótér.

A nagyvárosi köztérre tehát nem lehet egyértelműen állítani, hogy az otthonosságot képviselő lakással szemben az idegenség jellemezné, sőt a nagyvárosi köztereket használók itt éppúgy törekednek az otthonosságot jelentő rutin megszerzésére, amely a tér domesztikációja nyomán valósulhat meg. Lássunk erre néhány példát! A nagyvárosi köztér a párkapcsolatok megerősítésének; a szerelmi élet nyilvánosságra kerülésének jelképes színterei is. Ennek talán legismertebb példája a szerelemlakatokkal borított köztéri felület (hidak korlátjai, utcai falak, önálló tartóelemek, stb.). A nyilvános találkozási pontokhoz, mint a forgóórákhoz vagy parkokhoz is tapadhatnak érzelmek és élmények. Sok esetben ez a „morális” városolvasat szembe kerül a „funkcionális” városolvasattal. Mi a fontosabb? Hogy jól érezzük magunkat a városban vagy, hogy minél több funkciónak megfeleljünk? Sok esetben ez a természeti környezet – épített környezet, vagyis a zöld felület – beton felület ellentétpárjában értelmezhető. Az ezredforduló nagyvárosaiban kiemelt fontosságúvá vált a parkosítás, a fásítás, a zöld felület növelése vagy védelme. Jelentős médiafigyelem kísér több olyan eseményt, amelynek háttérében a hatóság által támogatott városfejlesztés, beruházás

¹² Benevolo 1994, Gyáni 1990., Gyáni szerk. 1995., Mumford 1961.

és a természetvédő civilek konfliktusa áll. A társadalomtudományokban, szűkebben véve a városi köztér kutatásában vannak konkrétabb témák, amelyek jól körülhatárolhatók, könnyebben konceptualizálhatók és operacionalizálhatók, mint a képlékenyebb témák (érzelmek, értékek, attitűdök).

Ide sorolható az identitás témája is. Nagy általánosságban talán helyén való a megállapítás, miszerint a nagyvárosi köztér egyre inkább elveszti a szerepet az identifikációban, az egyének és a csoportok önmeghatározásában. Szerkesztő-riporterként 1997-ben a Ferencvárosi Torna Clubról és szurkolóiról készítettem filmet,¹³ amiben egy idősebb, gyermekkorát az 1920–30-as években töltő interjúalany felidézte, hogy Budapesten, a Haller téren vívott ádáz focimatchákban a gyerekek az utcák szerint szerveződtek („Telepi utcaiak”, „Tűzoltó utcaiak”), de a *Pál utcai fiúk*-ból is ismert lehet a gyermek- és ifjúsági csoportok erős kötődése egy bizonyos köztérhez, amit – mint egy privát territóriumot – még meg is kellett védeni a szembenálló csoportoktól. Ezzel szemben, Gát Balázs által a budapesti (józsefvárosi) fiatal roma rapperekről 2006-ban rendezett *Gypsy Side* című dokumentumfilmben¹⁴ a megszólalók magukat az észak-amerikai rapzene stíluskülönbségei alapján nevezik „east-side-osnak” vagy „west-side-osnak”, önazonosságukban már nem kimutatható a „Mátyás-tériség” vagy a „Népszínház-utcaiság”.

Vannak olyan speciális nagyvárosi köztérek, amelyek különösen érdekesek az emberek közötti interakciók és a kulturális gyakorlatok tanulmányozása során. Ilyen gazdag interakciós terep a játszótér. *„A játszótérek nem azok a felnőtt élet nyüzgésétől elszigetelt területek, amelyeknek eredetileg szánták őket, hanem kulturális jelentések és terek metaforái, amelyek ritualizálják, tükrözik és alakítják a felnőttkor és a gyermekkor ideológiáit.”* – idézi Stephen Smith-t Pataky Zsófia egy óbudai játszótérről írt szakdolgozatában.¹⁵ Ha közelebbről megnézzük, rájöhethetünk, hogy a játszótérek nem pusztán a gyermekek önfeloldott játékának szinterei, hanem biztosítaniuk kell a felnőttek folyamatos ellenőrzését is felettük. Ezért is nyitottak, átláthatók a játszótérek, az elrejtőzésre

szinte semmi esély sincs. A játszótér nem csak a gyermekek szocializációjának fontos helyszíne, hanem a felnőttek találkozási helyei is. Dura Márta egyetemi hallgató az 1990-es években az ELTE kulturális antropológia szakon folytatott kutatásokat Budapest IX. kerületében, a József Attila lakótelep egy központi játszótérén a gyermekeiket sétáltató kismamák körében. Nem publikált kutatásaiban a pletyka és a rémhír funkcióinak és terjedésének sajátosságait vizsgálta. Hasonlóan összetett interakciós nagyvárosi köztér az aluljáró. Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessza szakdolgozata több nézőpont ütköztetésével a nagyvárosok e negatív megítélésű, a hajléktalansággal azonosított helyszíneit kutatta.¹⁶ A kulturális relativizmus mint szemléletmód ez esetben is a különböző városolvasatok egymás mellé állításában mutatható ki úgy, hogy igyekszik mindegyik nézőpontot megérteni, köztük nem tesz minőségi különbséget. Az antropológiai szemlélet az objektivista szociológiai szemlélethez viszonyított különbsége talán leginkább a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok (hajléktalanok, romák) vizsgálatánál szembetűnő. A szociológusok e társadalmi csoportok hátrányos helyzetéből indulnak ki.

¹⁶ „A köztéreknek egy Budapestre nagyon jellemző típusáról, az aluljárókról, használóik negatív képet festenek, azokra mint a szociális problémák gyűjtőhelyeire és egyben azokra mint a városi problémák kirakataira tekintenek. E negatív kép megszüntetésére, vagy elpalástolására és az aluljárókban jól láthatóvá váló problémákra és konfliktusokra a budapesti városvezetés egyik – általunk vizsgált – reakciója, megoldási kísérlete a „nem odavalók” elkülönítése, eltávolítása ezekből a terekből. Ez gyakorlatilag egyrészt bizonyos szociális problémák, mint például a hajléktalanság jelenségének elfedését, másrészt az „ideális” városkép megteremtését célozza. Kutatásunk során megerősödött kezdeti hipotézisünk, mely szerint az aluljárókban, és tágabb értelemben, a köztérekben jelenlévő és kialakuló társadalmi problémák, feszültségek és konfliktusok megjelenésében és értelmezésében fontos szerepet játszanak a tisztaság-képzetek. A városvezetés az aluljárók piszkosságának egyik okát és forrását bizonyos nem kívánatos használói csoportok pusztán jelenlétében látja. Ezért a köztér-, pontosabban aluljáró-használók különböző csoportjait a tisztaság megteremtésére hivatkozva próbálja különböző eszközökkel elkülöníteni egymástól. A tiszta város ideálképének megteremtésére tett egyik kísérlet tehát a „kirakatok” megtisztítása, az említett csoportok kizárása által az aluljárókból. Ez nagyon sok esetben a domináns értékek egyfajta erőszakos betartatásával és a városi terek és a bennük megjelenő csoportok és viselkedések homogenizálásával jár együtt. E konkrét példa vizsgálata a köztérterületeken megjelenő konfliktusok átgondolására ösztönzött minket és arra, hogy megvizsgáljuk a köztéri szegregáció különböző eszközeit és megnyilvánulási formáit Budapesten, középpontba állítva a hajléktalanok és koldusok térbeli és társadalmi kirekesztéseinek összefüggéseit. Kutatásunk alapján úgy tűnik, hogy a budapesti városvezetés a városi köztérhasználat során kialakuló konfliktusok látszólagos feloldását – a szociális ellátórendszer fejlesztése mellett – szegregáló intézkedések bevezetésével látja megvalósíthatónak. Ez azonban a városkép feltételezett javulása mellett a társadalmilag kirekesztett csoportok hátrányainak és nehézségeinek növelését is eredményezi.” (Török és Udvarhelyi 2005, 130–131. o.)

¹³ Youtube.com 2020. „Zöld-fehér a mi szívünk...”, 1997. Elérés: <https://www.youtube.com/watch?v=Va4wGY8q4Ls>

¹⁴ Youtube.com 2020. „Gypsy Side” 2006. Elérés: <https://www.youtube.com/watch?v=dgWgLI3rEbM>

¹⁵ Pataky 2010.

Bármilyen elméleti diskurzusba is ágyazzák kutatásukat (tökélméletek, a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, társadalmi rétegződés, underclass), a lényeg, hogy a hiányból vezetik le a hátrányos helyzetüket. Az antropológia viszont nem elégszik meg ezzel a külső (étikus) nézőponttal, hanem belső (émikus) nézőpontból azt hangsúlyozza, hogy ami kívülről hiány, az belülről lehet, hogy többlet. Ha a két csoport példájánál maradunk, Hajnal László Endre budapesti romákkal kapcsolatos kutatása¹⁷ vagy Füredi Zoltán egy budapesti hajléktalan csoportról készített antropológiai filmje¹⁸ jól mutatja a szemléletmód különbségét.

Az antropológiai városkutatás összetett, ugyanakkor sajátos módszertant, adatgyűjtési technikákat alkalmaz. Ma már talán megmosolyogtatók az első, a városantropológiai terepmunkamódszertant is magukba foglaló kötetek, amelyek a törzsi társadalmak tanulmányozásához szokott, abban rutint szerzett antropológusoknak próbálják meg bemutatni a „városi dzsungelt”, s az itt alkalmazandó eltérő módszereket.¹⁹ Az azonban biztos, ahhoz hogy személyes benyomást szerezzünk a városról, elengedhetetlenek új, innovatív módszerek, mint például a séta.²⁰

¹⁷ Hajnal 2002.

¹⁸ Füredi Zoltán 1997-ben készült el *Villanegyed* című filmjével, amelyhez 1994–95-ben forgatott egy budai hajléktalan csoport mindennapjairól. A film 1998-ban elnyerte Göttingenben a Néprajzi Filmfesztivál fődíját.

¹⁹ Például: Foster és Kemper 1974.

²⁰ E megfigyelési technikát nem sajátították ki az antropológusok, hanem a szociológusok számára is fontos kiegészítő módszer lehet. Konrád György író, önéletrajzi regényében emlékezik vissza az 1960–70-es évek fordulójára, amikor Szelényi Ivánnal városszociológiai kutatásokat végeztek. „A séta a városszociológus első számú munkamódszere, mondta Iván. Ha az ember tudni akarja, hogy milyen egy város, akkor járja be, és figyelje meg a hintaszéket a Zidina (szegényes pécsi városnegyed) keskeny, lejtős, szennyvízfolyós utcái mentén az apró balkáni-olaszos-törökös, olajfás, köves-lépcsős kertekben. A hintaszék mellett sámlit: egy nagymama mesél az unokájának. Vegye észre a visszapillantó tükröt az ablak előtt, a fehér vászonnal behúzott könyöklőpárna fölött, hogy az idős hölgy, akinek csak a szemét véljük egy pillanatra látni a tükrökben, ha már elfáradt állni az ablakban, akkor a karosszékéből is megfigyelhesse, ki lépked az utcában, s így a külvilágról állandóan friss értesülései legyenek. Ivánnak volt szeme ezekhez a részletekhez, és volt kedve is jól vacsoráztatni a város felfedezésre szoruló vendéglőiben többnyire helybeli munkatársaink, hírforrásaink körében, akik felkínálták nekünk városuk pletykáit, mondáit, a hajdani szépség maradványait, a város mentségeit, és másnap elvezettek a cigánytelepre vagy a káderülőknek nevezett, igen mérsékelt elegáns új sorra az egyik zöld városrészben. Sok helybelit látogattunk meg, a tanács és a párt elnökét, titkárát, régi bárót, papot, tanítót, kovácsot, kertészt, boltost, bányászt...” (Konrád 2003, 261. o.)

A nagyvárosi köztér érzékelésének és használatának egy antropológiai esettanulmánya: a vakok városolvasatai

„Szemlátomást csak a turisták böngészik elmélyülten a várostérképeket, a „benszülöttek” ilyen segédeszközök nélkül is eligazodnak városukban. Működik valami, ami mindenféle „gombolyag” vagy térkép nélkül is képessé tesz bennünket arra, hogy akár „bekötött szemmel is” eligazodjunk a nagyvárosi zűrzavarban. Létezik valami, egyfajta gondolati kép, ha úgy tetszik térkép a fejünkben, amelyen környezetünknek a számunkra legfontosabb elemei egy összefüggő térbeli rendszerként jelennek meg.” – idézi Cséfalvay Zoltán gondolatait a négy éves korában látását teljesen elvesztő Matatek Judit, az ELTE kulturális antropológia szakos hallgató a diplomamunkájában.²¹ Amikor egy nem látó ember közlekedik, szintén valami hasonló térkép szerint tájékozódik. Csak az információit nem vizuális forrásból szerezte, hanem valamilyen más módon sajátította el a térszerkezet milyenségét, az irányokat, az (utcabútorok) elhelyezkedését stb. Amit nagyon sok vak szeret, olyanok, akik jó közlekedőnek számítanak, hogy szóban mondatják el maguknak az útvonalat egy másik látássérülttel, mert az gyors és jól használható számukra. Hisz egy vak embernek hasonló jelzésekre van szüksége, mint egy másik vaknak. Így pontosan tudja, mit kell elmondania, és mire kell felhívnia a másik figyelmét. A nagyvárosban szocializálódott vakok valamelyest ismerik a város paramétereit, de mivel térképet vagy fényképet soha nem láttak a városról, így nem nagyon van elképzelésük annak méreteiről, térbeli elhelyezkedéséről. A város egésze így nem tud viszonyítási alapként működni egy vak számára, hanem csak a köztér bizonyos szegmenseiről van tapasztalata. Egy idő után egy látássérültben is kialakul egy egy séges kép arról a helyről, ahol él, azokról a közterekről, amelyeket rendszeresen használ, de ez a kép úgy épül fel, hogy a látáson kívül más érzékszervek által nyert ismeretek kerülnek előtérbe. Mielőtt egy vak

²¹ Matatek 2007. Matatek Juditnak én voltam a témavezetője, személyéről önálló wikipédia szócikk olvasható az interneten: https://hu.wikipedia.org/wiki/Matatek_Judit A tanulmányt az ő emlékének szenteltem. A hátralévő lábjegyzetekben (9–16) az általa megszólaltatott vak vagy látássérült interjúalanyokkal folytatott beszélgetésből idézek részleteket. Miután a szakdolgozatból nálam csupán egy oldalszámokat nem tartalmazó digitális verzió van meg, az idézetek helyét a dolgozaton belül külön nem jelölöm.

nekivág egy útvonalnak, otthon végiggondolja, milyen nehézségekkel számolhat, milyen akadályokba ütközhet, mire kell figyelnie. Ez főleg akkor nagyon fontos, ha olyan helyre megy, amit még nem ismer annyira, vagy teljesen új számára. Ez olyasmi mintha egy látó ember egy pillantást még vetne a térképre, mielőtt elindulna otthonról az ismeretlen helyre. A vak ember tehát úgy domesztikálja a közteret, hogy minél részletesebb információkat gyűjt róla előzetesen. Elindulást követően, hatványozottan figyel minden jelzésre, minden szokatlanra, igyekszik kivédeni a váratlan akadályok okozta ütközéseket vagy más problémákat. A fejében összerakott „verbális térképet” újra és újra előveszi, és megnézi jó helyen jár-e, követi-e pontosan azokat az utasításokat, amiket magának rögzített a fejében. Ha ütközben váratlan akadályba ütközik, például útlezárás vagy építkezés miatt, akkor is vissza tudjon találni a helyes útra, körülbelül kiszámolva mekkora útszakasz maradt ki az általa ismertből, és melyik jelzést kell keresnie, hogy jó helyen legyen, illetve, hogy tudja, jó helyen van-e.²² A vakok számára kiemelt jelentőségűek a hangjelzések a köztérben való tájékozódás során. A sípoló jelzőlámpák, a gépjármű-forgalom irányát és távolságát mutató motorhangok sokak számára zavaróak is lehetnek, de a vakok ezek alapján tájékozódnak.²³ A megszokott hangjelzéseket (és

szinte minden más megszokott jelzést is) a leesett hó teljesen eltünteti, illetve átalakítja. Ha valaki nem tud gyorsan alkalmazkodni a helyzethez, és más jelzést találni, azonnal segítséget kell kérnie. A hótakaró teljesen letompítja a hangokat. Nem hallják a lépéseket, az autók is sokkal halkabbak lesznek, és a hallás alapján felmérhető távolság teljesen átalakul, szinte határtalanná válik. Különösen a panel lakótelepek közterein jelent ez problémát, ahol egyébként is jóval kevesebb a figyelembe vehető jel. A köztér megismerésének következő módja a közvetlen fizikai kapcsolaton alapuló tapasztalási forma. Erre szolgál a fehér bot. Sok nem látó bizonyos esetekben csak jelzésnek használja a botot, vagyis nem teszi le a földre, csak a kezében tartja. Aki viszont szakszerűen használja, az folyamatosan vagy időszakosan hozzáérinti a talajhoz a boto.²⁴ A vakok számára vannak olyan térelemek, amelyek különösen nagy körültekintést igényelnek és veszélyt jelentenek a közlekedés során, mint a parkoló autók visszapillantó tükrök, a falkiugrások, stb. E térelemek legfontosabb típusát a köztéri oszlopok jelentik. Az oszlopok olyan jelzések, amelyek, ha ismert útszakaszon vannak, akkor segítséget jelenthetnek, de ismeretlen szakaszon akadályként nehezítik a helyváltoztatást. Mivel az oszlopnak nincs igazán szélessége, így a bot könnyen kikerülheti, ami ütközéshez vezethet. Az oszlopok egy speciális

²² „Van, hogy csak annyit mondanak egy vaknak, hogy jobbra, vagy előre egyenesen pár lépést, de ezek nem minden esetben elegendők. Ha ismert a rész, akkor talán kielégítőek lehetnek, de egy ismeretlen részen nem biztos, hogy túl sok segítséget adnak. Már csak azért is, mert vakon nagyon nehéz tartani az egyenes irányt, ha nincs mihez viszonyítani. Például nem tudunk követni egy falat, járdarepedést, stb. Amikor megyek a Kosztolányi felé, akkor a buszmegálló után van egy viszonylag nyugisabb szakasz. Ott egy kb. 30-40 centis falacskát lehet követni. Viszont hazafelé inkább leszállok egy megállóval előbb, a Móricz Zsigmond körtéren, és onnan gyalogolok haza. Itt is fűsávot, falat, járdarepedést szoktam követni. Ez olyan, mint hogy egy látó ember, ha sűrű ködbe kerül, akkor egy idő után körbe-körbe fog járni, mivel nincsenek viszonyítási pontjai. Mindent, amit lehet egyenesen követni, azt lehet használni, például falat, sövényt, fűszélét, járdarepedést. Viszont nagyon nehéz olyan helyen, ahol nincs mihez tartani az irányt. Ilyenek például a MÁV jegypénztárhoz álló sorok. Ezek a tér felé nyúlnak be, és nem a fal vagy valami mellett vannak. Így ha én beállok a sorba, akkor nincs mihez viszonyítanom, csak az előttem álló háta. Viszont hogy ne kapjam meg azt a vádat, hogy tapizom, így nem érhetek hozzá állandóan. Viszont ha nem veszem észre, hogy előrehaladt a sor, és nem jó szándékú emberekkel vagyok körülveve, akkor simán beállnak elélem.”

²³ „Bármiről verődhet vissza hang, akár egy fáról, bokorról, egy ott álló emberről, autóról, épületről, tábláról, stb. de ezt csak akkor tudjuk hasznosítani, ha nincs túl nagy zaj körülöttünk. Ezt néhányan „hangárnyéknak” nevezzük. Ez teljesen hasonlít a látás és az ahhoz kapcsolódó árnyékra. Például ha valami kiesik a „hallóteremből”, akkor azt nem is valószínű, hogy észreveszem. Ez egy kicsit több mint a hallás. Ez az, amit valami plusz érzékelésnek lehetne nevezni. Ha az adott tárgy nem az arcom magasságában van, akkor azt csak még nagyobb csöndben, vagy egyáltalán nem veszem észre. Néha úgy hívom, „érezem az arcomon.”

²⁴ „Ha valaki folyamatosan lent tartja a botját, akkor azt csúsztatja (pásztázás), és így minden repedésben, a járda minőségének a változásában és egyéb akadályokban is elakadhat. Nagyon fontos információ lehet, egy járda minőségének a megváltozása. Például recésebb lesz, más kövezetből lesz kirakva, ettől csúszósabbá válik. Ilyet például szállodák előtt lehet tapasztalni, vagy exkluzívabb helyek előtt. Van olyan is ahová szőnyeget tesznek le, illetve műfűvet. Van úgy, hogy az szolgáltató vezető vonalként, ami a két különböző minőségű járda között húzódik. Például egy nagy nyitott téren, ahol nincs épület vagy kerítés, ott nagyon jól lehet követni az aszfalttól különböző minőségű részt, például salakos vagy fűves talaj. Még ehhez a technikához tartozik a lépcsőn fel, vagy lemenetelkor használt mód. Ha lefelé megyünk, akkor természetesen csúsztatjuk a botot. Mikor már számítok rá, hogy jöhet a lépcső, akkor már csak a földön tartom a botomat. Fölfelé menetkor a lépcsőn, magam előtt tartom függőlegesen a botot, így az minden következő lépcsőfokban elakad. Így tudom, mikor ér véget a lépcső. Ez mozgólépcsőnél nem alkalmazható. Azt hogy hol kezdődik a mozgólépcső, meg lehet ismerni a bottal, illetve már előtte általában van egy gumicsík, így akkor már elkezdjük keresni a korlátot. Az a szerencsés, ha a gumikorlát előtt már van egy fémkorlát is, mert így az rávezeti a kezünket a gumisalagra. Lelépéskor, pedig az egyik lábunkat a feljebb lévő lépcsőfokra tesszük, így érezzük mikor ér egy szintben. De itt is van egy kis trükk. Van olyan egy-két mozgólépcső, például a Batthyányi téren a metróból feljövő középső lépcső, aminek a fenti végén van egy rövid szakasz, ahol mozgójárdaként egy szintben megy még egy kicsit a lépcső. Itt az a trükk, hogy az elöl lévő lábunk lábfejét egy kicsit meg kell emelni, így az rácsúszik a fix talajra. Ellenben abban, hogy melyik mozgólépcső megy le vagy fel, sem a bot sem a hallásunk nem segít igazán.”

fajtája a közbeszédben csak „Demszky-oszlopoknak” nevezett, az autós parkolást akadályozó utcai fémtárgyak. Ezek minden látássérült „mumusai”. Mivel elég alacsonyak ahhoz, hogy elérjenek a fehér bot alatt, így előzetesen nehezen érzékelhetőek.²⁵ Olykor a szaglás útján is hozzájuthatnak a vakok fontos információkhoz. Az illat ugyan térben szétterjed, nem egyenes irányban halad, mégis nagyon tudja segíteni a látássérültet. Főleg azok az illatok, amiket már megszoktak. Ezek akár szezonálisak is lehetnek, de ettől még jól használhatók az adott időszakban.²⁶ A vakok osztályozzák azokat az embereket, akik hozzájuk hasonlóan akkor és ott használják a köztereket. Különösen azokról alkotnak részletesebb képet, akik segítenek számukra a közlekedésben (például az úton történő átkelés során). Az emberek bizonyos helyeket veszélyesnek tartanak a városban. Ide tartozik sok budapesti lakosnál a Keleti pályaudvar és környéke, mely különösen este számít veszélyes köztérnek. A diszkonform érzés hátterében az állhat, hogy nagyon sok féle náció fordul itt meg, akikhez illegális vagy féllegális tevékenységeket kapcsolnak a teret csak alkalmanként használók. Egy vak ember számára viszont épp a Rákóczi térről kitiltott, itt tevékenykedő utcalányok jelenthetik a biztonságot egy késő esti órán hazafelé menet.²⁷ Ugyanakkor, a részeg emberek segítsége veszélyeztetheti a testi épségüket is, hisz számukra saját mozgásuk koordinálása sem egyszerű.²⁸ Kevin Lynch korábban hivatkozott

²⁵ „A tökverő Demszky-oszlopokat kivágnám egytől egyig, mert csak útban vannak.”

²⁶ „Például, ha egy ismeretlen szakaszon közlekedünk, és csak azt a támpontot adták meg nekem, hogy „a pékség után jobbra”, akkor nekem ez is elég lehet. Szerencsére a globalizáció még nem nyelte el teljesen az illatozó üzleteket, például pékség, gyógyszertár, drogéria, papírbolt, hentes stb. Ezek az illatozó üzletek is domesztikálhatják a teret. Tehát ha teljesen eltűnnének, akkor üresebb lenne a tér körülöttünk. Ezek hozzátartozói a városoknak. Például egy franciaországi pékségnek vagy drogériának teljesen más illata van, mint egy magyarországinak. Ettől a miénk ez az illat, ettől a (mi) városunk jellegzetessége. A kisebb településeken nem biztos, hogy az (illatozó) üzletek ilyen széles palettája megtalálható. Ellenben egy vidéki településen szezonálisan sokkal több növénynek lehet hasznosítani az illatát. Azért Budapesten is van egy-két ilyen növény. Például, október táján virágzik egy növény a Tas Vezér utca és a Bocskai út sarkán és az tömény hányás szagot áraszt.”

²⁷ „Ők mindig segítettek nekem. Bár mindig csak addig, amíg még látta őket a futtatójuk. – Sajnos nem kísérhetlek tovább, mert már innen nem lát a főnököm.”

²⁸ „Van úgy, hogy részeg fog meg, de nem mindig tudom, hogy reagáljak ezekben a situációkban. Múltkor egy részeg hajléktalan jött oda, és minden áron segíteni akart. Nem tudtam elküldeni. Hát kicsit halálfélelmem volt mikor a villamossíneken kísért át.”

modelljét alapul véve, a vakok is „olvashatóvá teszik” a várost, s ebben konkrét utcák tapasztalatain keresztül egész városrészekről is „képet alkotnak”. Míg például a kertvárosias városszövetek a látók számára otthonosnak hathatnak, a vakok esetében ez nem mindig van így.²⁹

Konklúzió

A kulturális antropológiát sokan, még a társadalomtudományokon belül is mindmáig az egzotikus kultúrák, törzsi társadalmak kutatásaihoz kötik. Pedig a 20. század közepétől a szaktudomány kutatási terei egyre változatosabbá váltak, s egyre gyakrabban találták magukat az antropológusok a nagyvárosban. A nagyváros esetében is igaznak bizonyult, hogy az ember egyik legfőbb törekvése, hogy térben és időben minél szélesebben kiterjesztve, létezését otthonosabbá tegye. Ez az egyetemes törekvés igaz a nagyvárosi köztérhez kapcsolható térhasználati rutinokra, az ezekhez kapcsolódó városolvasatokra is. Mindezt a tér domesztikációjának nevezhetjük. A nagyvárost alkotó társadalom azonban meglehetősen heterogén. Eltérő szocializációval, érdeklődéssel, értékekkel és érdekekkel rendelkeznek, s mivel a nagyváros relatíve nagy népsűrűségű, nagy eséllyel kerülnek interakcióba tőlük különböző emberekkel. A városantropológia ezeket az életvilágokat belülről próbálja feltárni és értelmezni, s arra próbál választ találni, hogy e „találkozások” hogyan tehetők konfliktusmentesebbé. Az antropológiai szemléletmód és módszer társadalomtudományos népszerűsítése nem csupán művelőinek érdeke. A nagyvárost használó egyes csoportok, illetve az emberek és a döntéshozók közötti közvetítésben, a társadalmi tolerancia erősítésében is fontos szerep várhat rá.

²⁹ „Vannak olyan helyek, amitől az Isten mentsen! Ilyen például a Mátyás Király út, ahova évekig jártam dolgozni. Nagyon keskeny a járda, és nagyon rossz állapotban van. Télen nem takarítják, sőt az úttestről a havat is ide tolják. A kerítésen kilógnak a növények, amik elég kiszámíthatatlanul kerülnek az utamba. A környéken gyalogosan nem nagyon járnak emberek, így segítséget sem lehet kérni senkitől. A járda kifelé lejt, és tele van oszloppal, és rengeteg a kocsibeálló, ami szintén más minőségű, mint maga a járda és ott még nagyobb az úttest felé a lejtés.”

Irodalom

- A. Gergely András és Bali János (szerk.) (2007a). *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai*. Budapest.
- A. Gergely András és Bali János (szerk.) (2007b). *Város-antropológiai vázlatok és változatok. A város-megismerés kérdőjeleiből*. Budapest.
- Boglár Lajos és Papp Richárd /A. Gergely András, Bali János, Hajnal Virág és Prónai Csaba közreműködésével/ (2007). *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Budapest: Nyitott Könyv Kiadó.
- Benevolo, Leonardo (1994). *A város Európa történetében*. Budapest.
- Foote-Whyte, William (1999). *Utcasarki társadalom: Egy olasz szegénynegyed társadalm szerkezete*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó és Max Weber Alapítvány.
- Foster, George M. és Robert V. Kemper (1974). *Anthropologists In Cities*. Boston.
- Goffman, Erwin (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City.
- Gyáni Gábor (1990). A városi mikroterek társadalomtörténete. *Tér és Társadalom*, 4 (1.), pp. 1–13. <https://doi.org/10.17649/tet.4.1.160>
- Gyáni Gábor (szerk.) (1995). *A modern város történeti dilemmái*. Debrecen.
- Hajnal László Endre (2002). Nagyvárosi cigányok a változó gazdasági környezetben. In Szakál Gyula, Udvarhelyi Éva Tessa és A. Gergely András (szerk.), *Eliték és piaci kultúraváltások* (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 89.) (pp.132–149). Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont.
- Jahoda, Marie, Paul F. Lazarsfeld és Hans Zeisel (1999). *Marienthal. (Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól)*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó és Max Weber Alapítvány.
- Konrád György (2003). *Fenn a hegyen napfogyatkozás-kor: önéletrajzi regény*. Budapest: Noran Könyvkiadó.
- Lynch, Kevin (1960). *The Image of the City*. Cambridge.
- Lynd, Robert S. and Helen M. Lynd (1929). *Middletown: A Study in Contemporary American Culture*. New York: Harcourt, Brace, and Company.
- Matatek Judit (2007). Tér használat és tér érzékelés egy budapesti látássérült közösségben. *Kézirat (szakdolgozat)*. Budapest: ELTE TÁTK, Kulturális Antropológia Tanszék.
- Mumford, Lewis (1961). *A város a történelemben*. Budapest: Gondolat.
- Niedermüller Péter (1994). A város: kultúra, mítosz, imagináció. *Mozgó Világ*, 1994 (5.) pp. 5–17.
- Pataky Zsófia (2010). Egy óbudai játszótér szociálantropológiája. *Kézirat (szakdolgozat)*. Budapest: ELTE TÁTK, Kulturális Antropológia Tanszék.
- Prónai Csaba (é.n.) *Kulturális antropológiai cigánykutatások Magyarországon az 1990-es években (néhány megjegyzés)*. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag/nemzetisegek/altalanos/nemzeti_es_etnikai_kisebbssegek_mo_on%20a%2020_sz/pages/023_antropologia.htm Letöltés: 2020. 02. 05.
- Szelényi Iván (szerk.) (1973). *Városszociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessa (2005). Egy tiszta város piszkos lakói. A köztéri szegregáció és a tisztaság összefüggéseinek antropológiai vizsgálata Budapesten. *Kézirat (szakdolgozat)*. Budapest: ELTE TÁTK, Kulturális Antropológia Tanszék.
- Warner, William Lloyd és Paul S. Lunt (1941). *The Social Life of a Modern Community*, Volume 1. New Haven: Yale University Press.

KÖZLEMÉNYEK

TÖRÖK IBOLYA

Regionális átalakulás és gazdasági versenyképesség Erdélyben

1. Bevezetés

A rendszerváltás időszakában bekövetkezett változások egyik legfontosabb eleme Romániában a területi egyenlőtlenségek növekedése volt. A földrajzi térben bekövetkezett differenciálódás új térszerkezetet alakított ki, ezt a megújuló és válságba kerülő piaci folyamatok modellálták: elsősorban a külföldi tőkebefektetések és a vállalkozások számának növekedése volt meghatározó, de olyan elemek is megjelentek, melyek korábban nem léteztek vagy rejtve maradtak, mint a munkanélküliség, a jövedelem erőteljes differenciálódása, a külföldi tőkebefektetések szelektív megoszlása. Mindezen folyamatok hatása egyértelműen a társadalmi egyenlőtlenségek tartós növekedésének irányába hatott, tagolt társadalmi és gazdasági teret hozva létre. A települések lokalizációjától függően „nyertes” és „vesztes” térségek jöttek létre, a területi leszakadás vagy nivellálódás folyamatának egyidejű jelenléte a fejlettségi lejtő meredekebbé válását idézte elő.

Napjainkban a régió, regionalizáció és regionalizmus kérdésköre a hazai és nemzetközi szakirodalomban is központi szerepet kapott, egyrészt a régió értelmezésével kapcsolatosan megjelenő eltérő álláspontok, viták felerősödése, másrészt a társadalmi-gazdasági fejlesztési folyamatokat meghatározó regionális szint felértékelődése miatt. Ehhez

társult a versenyképességi szemlélet új alapokra való helyezése is, hiszen a Közösség regionális politikája a harmonikus és kiegyensúlyozott területi fejlődést tűzi ki célul, és a kohézió leghatékonyabb eszközének a régiók versenyképességének javítását tartja.

2. Fejlesztési régiók Erdélyben

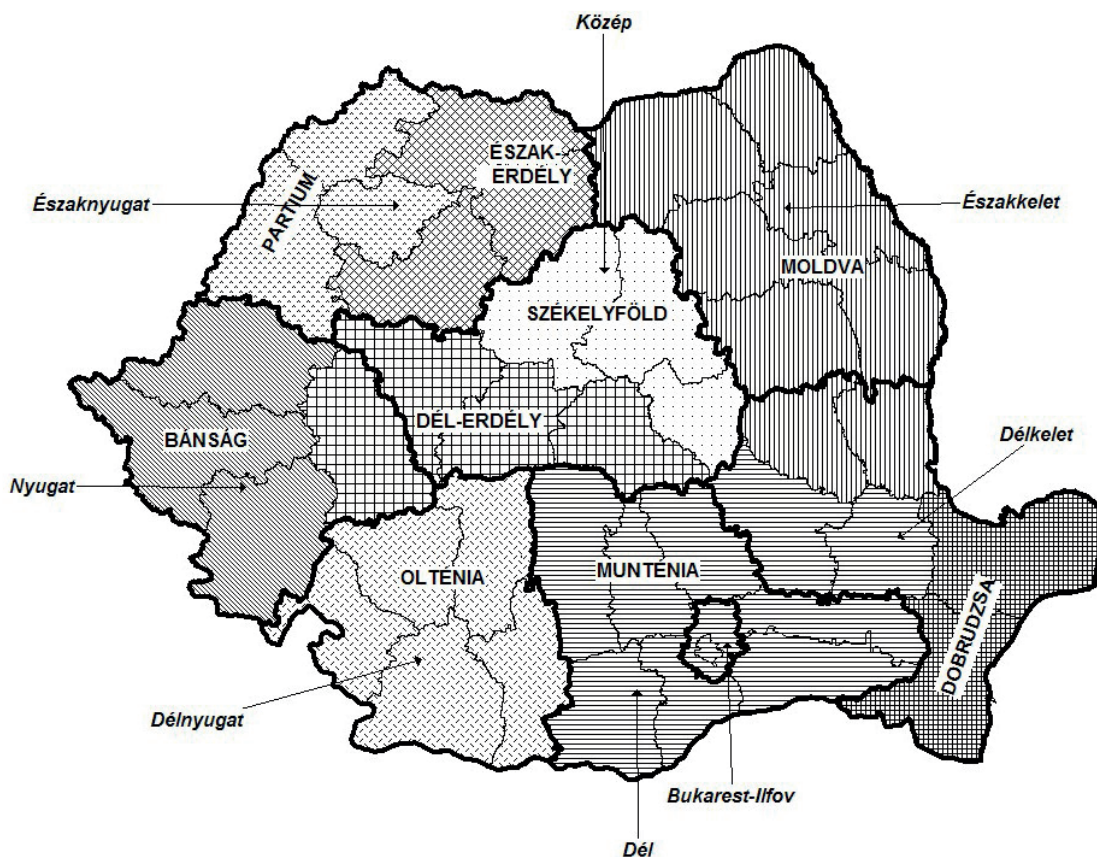
Romániában a regionális és decentralizációs törekvések a kilencvenes évek második felétől, az Európai Unióhoz való csatlakozás előfeltételeként erősödtek fel (Török, 2013). Eltérően a regionalizációtól, amely egy felülről lefele irányuló területszervezési kezdeményezést jelent, ahol a felsőbb szintek ruházzák fel a régiókat különböző hatás- és jogkörökkel, a regionalizmus egy alulról felfele irányuló törekvés, és egy adott terület természeti, társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságainak érvényesítésére irányul, amelyek között nagyfokú integráció alakul ki. A hatékonyabb fejlődés/fejlesztés érdekében Romániában 8 fejlesztési régiót határoltak le, elnevezésük követi az országban elfoglalt földrajzi pozíciójukat (ebből 3 régió Erdélyben található). A fejlesztési régiók lényegében több megye csoportosulásával jöttek létre, figyelembe véve a lakosságszámot, a területi kiterjedést, a kulturális identitást és a funkcionális kapcsolategyütteseket. Am eltérően más

európai országok hasonló kezdeményezéseitől, a romániai régiók nem politikai entitások, alacsony döntéshozási joggal és nagyon szerény erőforrásokkal rendelkeznek (BENEDEK, 2000). Az Európai Unió, a regionális statisztikák könnyebb előállításá érdekében, országoktól eltérően öt szint lehatárolását irányozta elő:¹ NUTS1: az ország egésze, NUTS2: tervezési-statisztikai régiók, NUTS3: megyék, LAU1: kistérségek, LAU2: települések. Romániában csak 4 szintről beszélhetünk, hiszen a kistérségek lehatárolására irányuló törekvés, amely több község csoportosulásával jött volna létre, nem valósulhatott meg. A jelenlegi beosztás szerint az Erdélyben található 3 fejlesztési régió a következő (1. ábra):

• Középrégió: Fehér, Brassó, Kovászna, Hargita, Maros, Szeben

Meg kell jegyeznünk, hogy a térfelosztás mindmáig a legvitatottabb területi elemzési kérdéssé vált, így a régiólehatárolás, régióképződés folyamata körül is számos álláspont alakult ki és számos vita került napvilágra. Lényegében a régiók lehatárolásánál nem voltak tekintettel sem a helyi gazdasági potenciálra, sem a térségek hagyományaira, ezáltal olyan térségeket vontak össze, amelyek közös vonásokkal aligha rendelkeztek (lásd KURKÓ, 2011). Ennek értelmében a Délkeleti Régió az egyik legheterogénebb térség az öt alkotó megyék történelmi hovatartozásának szempontjából, hiszen a régióhoz tartozó megyék

1. ábra. Románia fejlesztési régiói (NUTS-2)

Forrás: TÖRÖK, 2008

- Nyugati Régió: Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Temes
- Északnyugati Régió: Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilág

¹ A szintek lehatárolása függ az ország méretétől is: a kisebb területű országok, mint Luxemburg, Ciprus vagy Málta esetében nem lehetséges az öt szint lehatárolása.

három különböző történelmi régió részét képezték (Moldva, Havasalföld és Dobruđa), ugyanakkor a régió központja is nehezen elérhető a Duna, mint akadályozó tényező miatt (BENEDEK, 2000). A közös gazdasági érdek és kulturális sajátosság is jobban érvényesülhetett volna Hargita–Kovácsna–Maros

megyék egy régióba való szerveződése esetében, mint a jelenlegi, a regionális problémáktól távol eső Gyulafehérvár központú régióban. Az utóbbi évek gyakorlata is azt mutatta, hogy azok a régiók fejlődtek látványosabban, amelyek nagyvárosok köré csoportosultak, így a két székelyföldi, vidéki jellegű megye többszörösen is hátrányos helyzetbe került. A régióközpontok megválasztásánál is eltérő elveket alkalmaztak: a Kárpáton túli régiókban érvényesítették a decentralizáció elvét, azaz a régióközponti funkciót nem a legjelentősebb város szerezte meg (Galac vagy Konstanca helyett Brăila, Iași helyett Piatra Neamț) az erdélyi régiókban azonban a nagyobb centrumok jutottak újabb funkcióhoz, mint például Kolozsvár vagy Temesvár (BENEDEK, 2000). Tény, hogy a jelenlegi régiók mind területileg, mind a lakosságszám tekintetében túlságosan nagyok, kevésbé életképesek, így a hagyományos történelmi-földrajzi egységek mentén akár 16-18 – a régiók földrajzi adottságaira, az ott élő lakosság kultúrájára, hagyományaira alapozó – régiót is ki lehetett volna alakítani. Az elmúlt években több szerző is foglalkozott a régióhatárolás problémakörével és különböző módszerek ötvözésével, valamint többdimenziós gazdasági és kulturális kritériumok alkalmazásával tudományosan megalapozott régióhatárolás láttott napvilágot (lásd erről részletesebben BAJTALAN, 2016; BENEDEK ET AL., 2018; BODÓ, 2018). Tény, hogy a jelenlegi régióhatárolással is magyarázható a regionális különbségek további kiéleződése, egyes térségek tartós leszakadása és a periférikus pozíciót kedvezően hasznosító területek dinamikus növekedése is (KURKÓ, 2011).

3. A versenyképességi fogalom elméleti keretei

A kilencvenes évek második felétől beköszöntő gazdasági visszaesés mindinkább az egyes térségek közötti társadalmi-gazdasági diszfunkciók növekedését idézte elő, amelyek negatívan hatottak a térségek versenyképességére is. A fejlettebb régiók könnyebben túljutottak a szerkezetátalakítási, privatizációs folyamatokon, mint a hetvenes-nyolcvanas években erőltetett iparosítással „fellendített”, gyengébb infrastrukturális felszereltséggel rendelkező új

városok és térségeik. Ezen területegységek képezik napjainkban nemcsak az Európai Unió, de Románia periférikus területeit is. Jelen fejezetben arra keresünk a választ, hogy mely térségek tudtak a leginkább alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, és mely térségek képezik vagy képezhetik a versenyképes Erdély stabil pólusait.

A versenyképesség fogalmának meghatározása napjaink nemzetközi szakirodalmában kitüntetett szerephez jutott. Talán ez magyarázza azt is, hogy e téren számos vita, a gyűjtőfogalom értelmezése kapcsán egyre több eltérő álláspont jutott napvilágra. Míg mikrogazdasági szempontból a versenyképesség a vállalatok piaci versenyben való pozíciószerezését, helytállás-képességét jelenti, makroszinten mindez a nemzetgazdaságok közötti verseny felfogásaként jellemezhető (TÖRÖK, 1999). Bristov szerint a regionális versenyképesség vállalatokhoz kötött, a kibocsátáshoz kapcsolódó fogalom, amelyet nagymértékben meghatároz a regionális üzleti környezet (BRISTOV, 2005). A regionális versenyképesség fogalma mindenekelőtt a globalizációval, a globalizáció által kiváltott regionalizációval és a földrajzi koncentrációval kapcsolható össze, hiszen a globális versenyben részt vevő vállalatok lényegében a nekik helyet adó vállalati döntéshozó, management- és marketingstratégiát kidolgozó térségtől függenek (LENGYEL, 2000).

A regionális versenyképesség-sztenderd megfogalmazása alapján a versenyképesség nem más, mint a „vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatási szint tartós létrehozására, miközben a nemzetközi (globális) versenynek ki vannak téve” (LENGYEL, 2000, 44. o.). E megfogalmazás szerint a versenyképesség mérésének két alapkategóriája jelenik meg: a munkatermelékenység és a foglalkoztatottsági ráta. Ehhez adódik a gyakran használt, egy főre jutó regionális GDP alakulása is. Más szempontú értékelések alapján, a versenyképesség összetevői között megtalálhatók mind a politikai, gazdasági, társadalmi, mind pedig a környezeti és infrastrukturális alaphordozók is. Huggins az angliai térségekre dolgozott ki egy összetett mutatót, amelyben a használt mutatókat az inputtényezők (vállalkozássűrűség, tudás-alapú vállalatok, gazdasági aktivitási ráta), kibocsátás (egy főre jutó

GDP) és az eredmény alapján (átlagjövedelem, munkanélküliség) eltérő súllyal látott el (HUGGINS, 2003). A Cambridge-i Egyetem egyik kutatócsoportja a versenyképesség összetevőinek szintetizálására dolgozta ki a versenyképességi cylinder modellt, melynek négy szintje különböztethető meg: regionális eredmény, regionális kibocsátás, regionális közbenső kibocsátás és a regionális versenyképesség tényezői (MARTIN ET AL., 2005). Ez utóbbit a cylinder szintről szintre történő megnyitása jelzi (LUKOVICS, 2008). E mutatóhoz hasonlóan, de Vet és szerzőtársai kidolgozták a versenyképességi fa modellt (DE VET, 2004), melyben a versenyképesség inputfaktorait (tehetség, innováció, vállalkozókészség) a fa gyökere jelenti, a törzs és ágak a versenyképesség alapjait, míg a gyümölcs a tényleges versenyképességet jelöli (jólét, fenntarthatóság, szociális biztonság) (LUKOVICS, 2008).

A Világ gazdasági Fórum által megjelentetett Globális Versenyképességi Index (SCHWAB, 2019) is lényegében az előbbieken említett makrostrukturális folyamatok több összetevőjére alapul, amelyben egyaránt teret kap az intézményrendszer, a gazdasági stabilitás, a piacnagyság, a munkaerőpiaci hatékonyság, az egészségügy és oktatás, valamint az innováció stb. Ezek vezetnek el a hatékony, innováció-orientált versenyképes gazdaság fele.

Jelen tanulmány, terjedelmi korlátok miatt csupán a versenyképesség gazdasági dimenziójának elemzésére támaszkodik.

3.1. Regionális versenyképesség Erdélyben

A regionális versenyképesség elemzése általánosan három közgazdasági kategóriára vezethető vissza, amelyek között az alábbi összefüggés áll fenn (lásd LENGYEL, 2003):

$$\text{Regionális növekedés} = \text{Munkatermelékenység} * \text{Foglalkoztatottsági ráta}$$

Mindezek alapján a versenyképesség nem más, mint magas foglalkoztatottsági ráta melletti, magas munkatermelékenység alatt elért gazdasági növekedés. Bár a regionális versenyképességnek mint összetett fogalomnak nincs egyetlen kiemelt mutatója sem, az elkövetkezőkben a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység függvényében elemezzük a regionális versenyképességet.

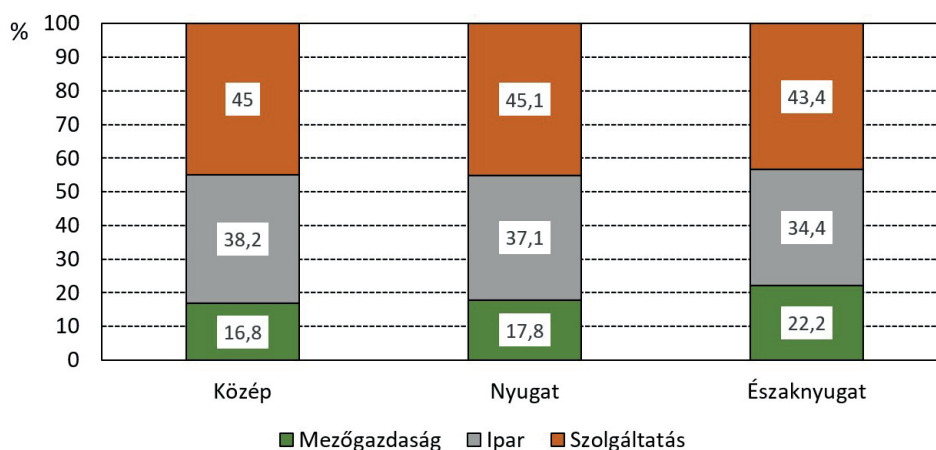
Erdélyben a foglalkoztatott népesség a munkaképes korú lakosság 59%-át teszi ki (2017), ami – hosszabb távú trendet követve – több mint 6%-os csökkenést jelent. A tervezési statisztikai régiók szintjén a 15–64 éves lakosság foglalkoztatottsági szintje az Északnyugati (60,1%) és Nyugati (59,1%) Régióban haladja meg az átlagértéket, a Középrégióban a foglalkoztatottság alig 57,7%-os. Ha az erdélyi népesség foglalkoztatottsági rátája igazodik a romániai és az európai uniós tendenciákhoz, a különbségek nyilvánvalóak maradnak a főbb gazdasági ágazatok elemzésében: amennyiben a primer szektorban foglalkoztatottak legalacsonyabb és legmagasabb értékét viszonyítjuk egymáshoz, azaz Brassó (a mezőgazdaságban dolgozók részaránya 9,1%) és Krassó-Szörény megyét (28,7%), a különbség 1:3,2-re emelkedik. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak legmagasabb részaránya a periférikus térségeket jellemzi, főként Krassó-Szörény, Szatmár, Máramaros és Szilágy megye térségeit, ott, ahol a vidéki népesség is magasabb. Fordított tendencia érvényesül a terciér szektorban dolgozók területi megoszlása esetében, amely leginkább a dél-erdélyi tengelyt és a fejlettebb városi központokat jellemzi. Nem elhanyagolható az ipar szerepe sem, hiszen egyes ágazatai versenyképesek lehetnek mind országos, mind pedig nemzetközi vonatkozásban. Ebben a tekintetben Erdély értékes potenciállal rendelkezik, ami a jövőben növelheti az egyes térségek versenyképességét. Lényegében a fejlődést nem annyira az ágazati szerkezetváltás határozza meg, mint inkább az egyes mikroszintű egységek, vállalatok versenyképessége (ILLÉS, 2002).

Míg az Északnyugati Régió esetében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya 2017-ben 22,2%-ot tett ki, addig a GDP-hez való hozzájárulása alig érte el a 4,6%-ot (2. ábra). A gazdasági teljesítő-képesség mutatói talán ebben a régióban a legheterogénebbek. A perifériára szorult Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód megyéket a két legfejlettebb terület egység: Kolozs és Bihar megye csak kismértékben tudja ellensúlyozni. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak magasabb részaránya és a megtermelt GDP közötti heterogenitás minden régióban megfigyelhető, egyben az iparból kiszorult munkaerő alternatív megélési lehetőségét bizonyítja az alacsony termelékenység és jövedelmek mellett. Mindezt alátámasztja az a tény is, hogy a technológi-

ai váltáshoz szükséges gépek, eszközök, a hagyományos termelési mód és az új termelési kultúra hiánya nem képes az ágazat versenyképességét fokozni. Az ipari foglalkoztatottak és az ebben az ágazatban megtermelt GDP mutat viszonylag magasabb kiegyenlítetttséget, de a jelenlegi és jövőbeni húzóágazat mindenekelőtt a szolgáltatási szféra marad. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a tercier szektorban megtermelt GDP értékei jóval meghaladják az ezekben a gazdasági ágazatokban foglalkoztatottak részarányát. Különösen az Északnyugati Régió emelkedik ki a szolgáltatási szektorban megtermelt GDP értékével (61,6%), de nem sokkal marad el a Nyugati Régió sem, ahol a tercier szektor hozzájárulása a GDP értéktermeléséhez 56,6%-ot tesz ki (3. ábra).

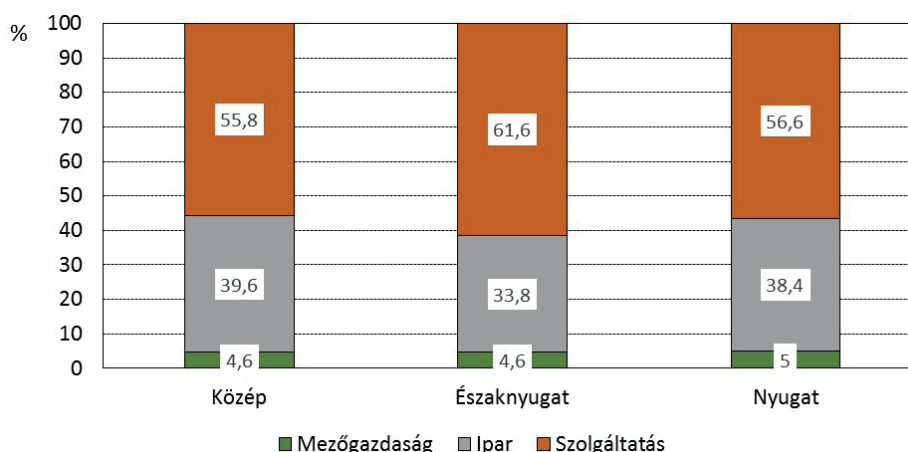
A régióban a jövőbeni növekedési pólusokat a Temesvár–Arad–Nagyvárad nyugati tengelyt összekapcsoló Kolozsvár képezi, míg a válsághelyzetből nehezen kilábaló térségek a dél-erdélyi megyék mellett az északi, elmaradott, magas ruralizációs szinttel jellemezhető megyéket ölelik fel. E két térségtípus közötti fejlettségbeli rés a regionális egyenlőtlenségek további növekedését idézi elő (vö. KURKÓ, 2009). A versenyképesség harmadik fontos mutatója a munkatermelékenységben jelentkezik. Bár e mutató értéke minden régióban nőtt, a növekedés látványosabb volt a gazdaságilag fejlettebb térségek esetében, főként Temes, Brassó, Kolozs és Szeben megyék esetében. Ezek azok a térségek, amelyekhez magas foglalkoztatottság mellé magas munkater-

2. ábra. A foglalkoztatottak megoszlása a főbb gazdasági ágazatok szerint

Forrás: saját szerkesztés TÖRÖK, 2019 a Tempo Online adatai alapján

3. Ábra. A főbb gazdasági ágazatokban megtermelt GDP

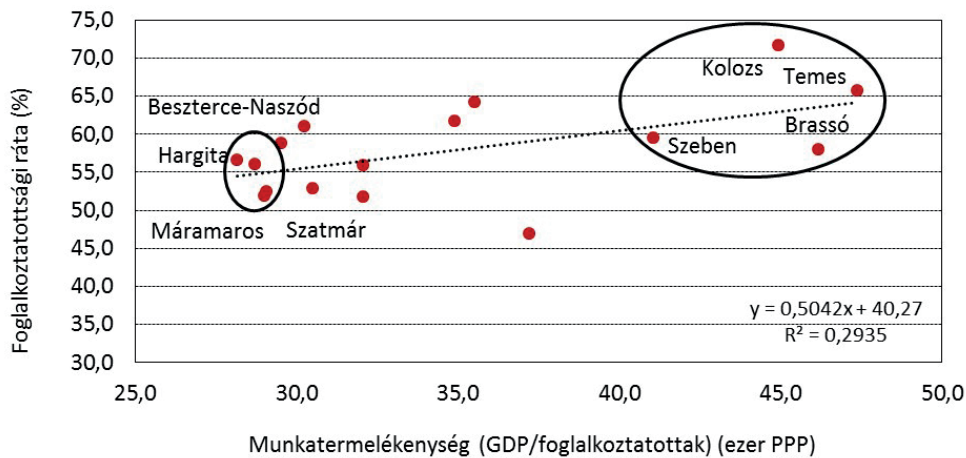
Forrás: saját szerkesztés TÖRÖK, 2019 a Tempo Online adatai alapján

melékenység társul. Az ellentétes pólust a fejlettség esetében is leszakadó, periférikus térségek képezik, ahol a mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség legnagyobb részét alacsony munkatermelékenység jellemzi. A különbség tovább tetőződik, ha a két szélső értéket vetjük össze: ennek értelmében a legmagasabb és legalacsonyabb munkatermelékenység közötti különbség mintegy kétszeresére emelkedik (Temes és Hargita megye között) (4. ábra).

Erdély – akárcsak Románia – legnagyobb problémája továbbra is a munkatermelékenység alacsony szintjében jelentkezik, amely többnyire a mezőgazdaságban

$$GDP/fő = (GDP/Foglalkoztatottak) * (Foglalkoztatottak/Aktív korúak) * (Aktív korúak/Népesség)$$

Ez az összefüggés egyben azt is jelenti, hogy a fejlettség az élőmunka-termelékenység, a foglalkoztatottság és egy korszerkezeti arányszám szorzatára bontható (NEMES NAGY, 2005). E módszer alapján elsőként két csoport különíthető el: a versenyelőnyvel és a versenyhátránnyal rendelkező városok csoportja. E két nagy csoporton belül a vizsgálatba bevont térségek újabb 3 alcsoportba sorolhatók: komplex versenyelőnyvel, többtényezős és egytényezős versenyelőnyvel rendelkező megyék csoportjára.

Forrás: saját számítás az Eurostat adatai alapján

dolgozók magas részarányának tulajdonítható. A magas munkanélküliségi ráta, az alacsony vállalkozói kedv, a szerkezetváltás és gazdasági világválság okozta sebek negatívan befolyásolják napjainkban is a regionális versenyképesség megteremtését. Ehhez adódik az alacsony infrastrukturális ellátottság, a megfelelő közlekedési rendszerek kiépítésének hiánya. Bár Erdély történelmi múltra visszatekintő felsőoktatási hagyományokkal rendelkezik, egyes térségekben a képzett lakosság alacsony részaránya sem kedvez az illető térségek sikerességének.

Mielőtt a versenyképesség társadalmi összetevőjére fektetnénk a hangsúlyt, az erdélyi térségek versenyképességét vizsgáltuk a multiplikatív tényezőkre bontás, a triadikus módszer² segítségével. Ennek értelmében az egy főre jutó GDP három fontos tényezőre osztható:

² A módszer bővebb leírását lásd Nemes Nagy, 2005.

ba. Ugyanez a beosztás (komplex versenyhátrány, többtényezős és egytényezős versenyhátrány) alkalmazható a versenyhátrányos térségekre is. Bár terjedelemlény miatt nincs lehetőség az összes megye pozícióját részletezni, a vizsgálat során néhány fontos szempont állapítható meg.

Az első kategóriába (komplex versenyelőny) Temes, Brassó és Szeben megyék kerültek, amelyek nem csupán a termelékenység, a foglalkoztatottság és a demográfiai szerkezet szempontjából tűnnek ki, de előnyös pozíciót foglalnak el a humán erőforrás fejlettsége és a fizikai infrastruktúra tekintetében is. Ugyancsak előnyös pozíció jellemzi Kolozs megyét is, amely csak a demográfiai tényező tekintetében, illetve Arad és Fehér megyéket, amelyek csak a foglalkoztatottsági tényezőben mutatnak hátrányosabb helyzetet (1. táblázat).

A második kategóriába (komplex versenyhátrány)

hét erdélyi megye került: egytényezős versenyhátránnyal Krassó-Szörény megye tűnik ki, főként a foglalkoztatottság kedvezőtlen alakulása miatt. Bihar és Szilágy megyét a munkatermelékenység alacsony szintje és a kedvezőtlen demográfiai pozíció, míg Máramaros, Szatmár és Hunyad megyéket az alacsony munkatermelékenység és foglalkoztatottság többtényezős versenyhátránnyal ruházta fel. A vizsgált tényezők alapján a leghátrányosabb

helyzetben Beszterce-Naszód, Hargita és Kovászna megyék vannak, ahol a kedvezőtlenül alakuló gazdasági folyamatokra a korszerkezet is nagy hatással bír (1. táblázat).

4. Következtetés

Mint láttuk, Erdélynek (és egyben Romániának is) még nagy erőfeszítéseket kell megtennie ahhoz,

1. táblázat. Megyei versenyképességi típusok eloszlása 2016-ban

Versenyelőny (átlag feletti jövedelmű – fejlettségű, dinamikájú – csoport)	
	1.3. Komplex versenyelőny
1111	Minden tényezőben az átlagnál kedvezőbb helyzet Temes, Brassó, Szeben
	1.2. Többtényezős versenyelőny
1110	Csak a demográfiai tényezőben kedvezőtlen pozíció Kolozs
1101	Csak a foglalkoztatottsági tényezőben kedvezőtlen pozíció Arad, Fehér
1011	Csak az élőkommunikáció-termelékenységi tényezőben kedvezőtlen pozíció
	1.1. Egytényezős versenyelőny
1100	Az élőkommunikáció-termelékenységi tényezőben kedvező pozíció
1010	A foglalkoztatottsági tényezőben kedvező pozíció
1001	A demográfiai tényezőben kedvező pozíció
Versenyhátrány (átlag alatti jövedelmű – fejlettségű, dinamikájú – csoport)	
	0.1. Egytényezős versenyhátrány
0110	Kedvezőtlen demográfiai pozíció
0101	Kedvezőtlen foglalkoztatottsági pozíció Krassó-Szörény
0011	Kedvezőtlen élőkommunikáció-termelékenységi pozíció Maros
	0.2. Többtényezős versenyhátrány
0100	Kedvezőtlen foglalkoztatottsági és demográfiai pozíció
0010	Kedvezőtlen élőkommunikáció-termelékenységi és demográfiai pozíció Bihar, Szilágy
0001	Kedvezőtlen élőkommunikáció-termelékenységi és foglalkoztatottsági pozíció Máramaros, Szatmár, Hunyad
	0.3. Komplex versenyhátrány
0000	Minden tényezőben átlag alatti pozíció Beszterce-Naszód, Kovászna, Hargita,

Forrás: saját számítás az Eurostat és Tempo Online adatbázis alapján

hogy térségei az Európai Unió fontos versenyképes pólusaivá váljanak. A térségek versenyképességének a megtartása és fokozatos javítása, a gazdasági növekedés megteremtésével továbbra is kiemelt szerepet kell, hogy bírjon. A gazdaság fokozatos helyreállítása vezethet csak oda, hogy az Európai Unió külső perifériája fokozatosan dinamikus peremmé váljon. A gazdasági tér egyenlőtlenségeit – megfelelő beavatkozások mentén – eredményesen lehet irányítani egy homogénebb térstruktúra felé, a területi kohézió megteremtése érdekében. Ennek értelmében, a regionális fejlesztési tervekben megfogalmazott irányelvek közül elsőként az infrastruktúrális ellátottság, a humán erőforrás-fejlesztés és a munkaerőpiac rugalmasabbá tétele képezhet külön prioritást. Az eddigi vizsgálatok is rámutattak arra a tényre, hogy a legnagyobb társadalmi diszfunkciók a rendszerváltás és a gazdasági válság utáni tömeges munkanélküliségben jelentkeztek. A vállalkozói környezet vonzóbbá tétele, a kis- és középvállalkozások ösztönzése, a kutatási-fejlesztési szektor korszerűsítése és egy információs társadalom kialakítása, a turisztikai potenciál, a turizmus mint fontos szolgáltatói szektor kiépítése és a hátrányos társadalmi helyzetben levő vidéki lakosság esélyeinek a javítása hozzájárulhatna nem csupán a szűkebb történelmi régió belüli egyenlőtlenségek mérsékléséhez, de az országon belüli regionális és interregionális diszparitások csökkentéséhez is. A jövőben a területfejlesztésnek és regionális politikának, a helyi, regionális és országos intézmények fokozottabb együttműködésének kulcsfontosságú szerepe lesz a meglévő egyenlőtlenségek csökkentésében, hogy Románia (és történelmi régiói) is az Európai Unió versenyképes, dinamikus térségévé váljon.

Irodalom

- Bajtalan Hunor (2016). Székelyföld a romániai régióépítés keresztműzében. *Magyar Kisebbség*, 21 (79), pp. 7–37.
- Benedek József (2000). *A társadalom térbelisége és térszervezése*. Kolozsvár: Risorint Kiadó.
- Benedek József, Török Ibolya és Máthé Csongor (2018). Evidence based designation of development regions in Romania. *Regional Statistics*, 8 (1), pp. 120–140. <https://doi.org/10.15196/rs080105>
- Bodó Barna (2018). Jövőkép, autonómia – székely közigazgatás. *Magyar Közigazgatás*, 1, pp. 6–43.
- Bristow, Gillian (2005). Everyone's a 'winner': problematising the discourse of regional competitiveness. *Journal of Economic Geography*, 5, pp. 285–304. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbh063>
- De Vet, Jan Maarten, Paul Baker, Karl Dalgleish, Robert Pollock és Adrian Healy (2004). *The Competitiveness of Places and Spaces. A Position Paper*. ECORYS, Rotterdam–Leeds–Birmingham–Brussels.
- Huggins, Robert (2003). Creating a UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking. *Regional Studies*, 37 (1), pp. 89–96. <https://doi.org/10.1080/0034340022000033420>
- Illés Iván (2002). *Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*. Budapest–Pécs: Dialóg-Campus Kiadó. <https://doi.org/10.17649/tet.16.1.841>
- Kurkó Ibolya (2009). A romániai régiók versenyképességi helyzete az Európai Unió térszerkezetében. In Kocziszky Gy. (szerk.) *Tudásalapú társadalom – Tudásteremtés – Tudástranszfer – Értékrendváltás* (Konferenciakötet) (pp. 233–241). Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Kurkó Ibolya (2011). Régiók, regionális diszparitások. In Benedek J. (szerk.), *Románia. Tér, gazdaság, társadalom* (pp. 429–448). Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó
- Lengyel Imre (2000). A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*, 47 (12), pp. 962–987.
- Lengyel Imre (2003). Globalizáció, területi verseny és versenyképesség. In Süli-Zakar I. (szerk.), *A terület- és településfejlesztés alapjai* (pp. 163–177). Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Lukovics Miklós (2008). *Térségek versenyképességének mérése*. Szeged: JATE Press.
- Nemes Nagy József (szerk.) (2005). *Regionális elemzési módszerek*. Regionális Tudományi Tanulmányok, Budapest: ELTE Regionális Földrajzi Tanszék.
- Ron, Martin (2005). *A Study on the Factors of Regional Competitiveness. A final report for The European Commission DG Regional Policy*. Cambridge: University of Cambridge.
- Schwab Klaus (szerk.) (2019). *The Global Competitiveness Report*. World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf Letöltés: 2020.01.17.

Török Ádám (1999). A versenyképesség és a technológiamenedzsment. In Inzelt A. (szerk.), *Bevezetés az innovációmenedzsmentbe* (pp. 75–95). Budapest: Műszaki Könyvkiadó.

Török Ibolya (2013). Regional development in Romania: shaping European convergence and local divergence. *Regions*, 29(1), pp. 25–27.
<https://doi.org/10.1080/13673882.2013.10739982>

Források

Eurostat. <http://ec.europa.eu/eurostat> Letöltés 2019.05.27.

Institutul Național de Statistică, Tempo Online. <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/>

FARKAS GYÖRGY

Etnikai tömbök kutatása regionális közelítésben Dél-Szlovákia két magyarlakta térségének példáján

1. Bevezetés, célkitűzések

Az tanulmányban egy nagyobb léptékű kutatás eredményeinek egy része kerül bemutatásra, két esettanulmány részletesebb felvázolásán keresztül. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet irányításával kivitelezett Kárpát-medencei, határon túli magyar etnikai tömbök kutatása sajátos regionális közelítésen alapul. A kutatás keretein belül a kis- és középvárosi jellegű térségi központok és vonzáskörzeteik szorosabb kapcsolati hálójára fókuszáló helyi vizsgálatok révén – egyebek mellett – összehasonlíthatóvá és értelmezhetővé válnak a tágabb térség *etnikai* folyamatainak lokális sajátosságai is. E sajátosságok megismerése alapot képezhet arra, hogy tisztábban ítélhessük meg egy-egy szűkebb mikrorégió etnikai „arculatának” jellegét és éppen zajló változásait. A kistérségi szinteken észlelhető folyamatok nyomon követésén belül kitüntetett jelentőségű az *asszimilációs* folyamatok hátterének és helyi összefüggéseinek minél pontosabb feltárása.

A két esettanulmányra alapozva egy nyelvhatáron fekvő és a nagyvárosok környéki szuburbanizációs folyamatok révén gyorsan és mélyrehatóan átalakuló, valamint egy periférikus helyzetű, de – részben éppen emiatt – csak lassabb ütemben változó térség mikrorégióinak összevetését, illetve az

abból leszűrhető *általános* tanulságokat mutatom be; adalékként a nemzetiségi létszám-/arányadatok változási irányainak és mértékének, valamint az asszimilációs folyamatok térnyerésének felméréséhez. Az általános tanulságok bemutatásán túl a tanulmány fő célkitűzése az összevetéshez és a felméréshez használt eljárás részletesebb ismertetése. Az asszimilációs folyamatok nyomon követése nagyobb térségi szinteken megköveteli, hogy kialakítsunk egy olyan áttekinthető és követhető kategóriarendszert, melyhez viszonyítva a vizsgált térségen belüli települések jól jellemezhető népességük etnikai megoszlásának *alakulása* alapján. Egy olyan összetett jelenségegyüttes esetén, mint az asszimiláció, természetesen elengedhetetlen, hogy pontosan meghatározzuk, milyen szinteken és milyen vonatkozásban törekszünk a folyamat jellegének minősítésére. A tanulmányban ismertetett módszer alapszintű adatelemzést és az asszimiláció pusztán statisztikai „nyomainak” vonatkozásait célozza meg. Ebben az értelemben tehát egy bevezető jellegű, általános áttekintéshez szolgáltathat egyszerű, de remélhetőleg jól használható eszközöket. Az asszimiláció „mechanikus” vonatkozásainak megragadására lehet alkalmas; a mélyebb összefüggések feltárásához és a szövevényes háttér értelmezéséhez szolgáltathat tényszerű alapokat.

2. Módszertani háttér, szakirodalom

A dolgozat jellegénél fogva a *módszertani* háttér részletes ismertetésénél csak a legfontosabb pillérek felsorolására szorítkozhatunk.

Az eljárás *elvi* alapjainak magyar szakirodalombeli forrása még a múlt századelőről származik. Balogh Pálnak „*A népfajok Magyarországon*” címmel 1902-ben megjelent nagy ívű kísérlete az 1890. évi népszámlálásig elérhető anyanyelvi/nemzetiségi népszámlálási adatok alapján törekedett egy teljes áttekintést nyújtó kép kialakítására a korabeli magyarországi települések etnikai összetételének vizsgálatával (BALOGH, 1902). A statisztikai adatok nyomán követésére fókuszáló osztályozási rendszerre úttörőnek minősíthető a nemzetiségi viszonyok alakulását boncolgató hazai szakirodalomban. Sikereségét megítélni nem tiszte e tanulmánynak. Annyi mindenesetre leszögezhető, hogy az 1000 oldal meghaladó hatalmas munka kétségtelenül egy új közelítés meghonosítására törekvő, invenciózus *kísérlet*, amely számos nyilvánvaló problémája – sablonossága, „merevsége” – ellenére, értő odafigyeléssel bizonyítva számos megszívlelendő tanulság levonását is lehetővé tette – volna. Az ugyanis sajnos aligha vitatható, hogy szinte nyomtalanul és visszhangtalanul „tűnt el” az első világháború katalizmáját követő szellemi felfordulásban.

A dolgozat másik elvi-módszertani pillére – a hazai etnikai földrajz módszertani és helyzetfeltáró alapmunkái mellett (BOTTLIK, 2002; KEMÉNYFI, 2004; KOCIS-BOTTLIK-TÁTRAI, 2006, KOCIS-TÁTRAI, 2013) – a saját etnikai kutatásaim során kialakított és alkalmazott kategóriarendszer, ami alapján a *helyi többséget* alkotó etnikumokat figyelembe véve sorolhatók be az egyes települések az etnikai térszerkezet alapelemeit képező osztályokba. Ezek a kategóriák első sorban az *etnikai tömbök*, valamint a ténylegesen *vegyes* lakosságú térségek le- és elhatárolhatóságát célozzák meg. A kategóriarendszer közelítésében a Balogh-féle osztályozással állítható párhuzamba, ugyanakkor azonban lényeges pontokon – pl. az egyes kategóriák lehatárolásának küszöbértékénél – el is tér attól. A településkategóriákat a doktori disszertációmban dolgoztam ki, és több saját publikációmban is alkalmaztam már. (FARKAS, 2003, 2019) Az esettanulmányként kiválasztott térségek rövid

– társadalomföldrajzi – jellemzéséhez magyar és szlovák forrásokat egyaránt használtam, illetve részben saját korábbi kutatásaimra építhettem. (MAJO-KUSEDOVÁ, 2007; HALAS, 2008; FARKAS, 2019; ŠVEDA-SLÁDEKOVÁ-MADAJOVÁ-PODOLÁK, 2019)

3. Településkategória-csoportok

A nemzetiségi megoszlás adatai alapján, *egy adott* etnikum számszerű nagysága és teljes népességen belüli arányának szempontjából a településeket alapvetően három csoportba különíthetjük.

I. A település népességén belül az adott etnikumhoz tartozók alkotják a többséget; számbeli túlsúlyuk, arányuk következtében döntő módon meghatározzák az adott, helyben élő közösség(ek) életét.

II. A település több különböző etnikumhoz tartozók által lakott, és e csoportok közül egy sincs megkérdőjelezhetetlenül meghatározó helyzetben; egyikük számaránybeli fölénye sem igazán kirívó. A település népessége ebből a szempontból tehát *vegyes*; az esetleg számbeli fölényel bíró adott etnikum nyelve mellett, még más (több) különböző, egymás mellett élő, esetleg egymást átszövő nyelvi közösség is kimutatható.

III. A település népességében az adott etnikumhoz tartozók csak elenyésző számban és arányban, vagy egyáltalán nincsenek jelen. Elkülönülő közösséget nem alkotnak; befolyásuk az adott településbeli nyelvi környezetek alakulására nincs, vagy jelentéktelen.

Az 1. táblázat e csoportosítás eredményeit foglalja össze. Az „M” jelzésűek azok a községek, melyekben a magyar; az „S” jelzésűek, amelyekben a szlovák anyanyelvű/ nemzetiségű népesség száma és aránya az I. csoportra jellemző helyzetet – azaz egyértelmű, bár különböző mértékű túlsúlyt – teremt. A „V” jelzésű településtípus a II. csoporthoz sorolható, vagyis a vegyes lakosságú községek alkotják. Aszerint, hogy az adott település népességén belül számbeli többséggel bíró etnikumhoz tartozók mekkora hányadát adják a település össznépségének, e három alapkategória még tovább bontható.¹

¹ A százalékarányokat figyelembe véve – a könnyebb eligazodás érdekében –, indexekkel is kiegészítettem az egyes kategóriák jelzéseit; az „o” index. pl. csupán annyit hivatott jelezni, hogy az adott kategórián belül is a települést „tisztán” az egyik vagy másik etnikumhoz tartozók elsőprő fölénye, vagy csaknem „tökéletesen” vegyes népessége jellemzi.

1. táblázat. Településkategória-csoportok [a nemzetiségi megoszlás arányai alapján]

A népességben belül számbeli többségben lévő nemzetiség aránya [%]	Magyar	Szlovák
	nemzetiségű népesség számbeli többségével bíró település jelzése	
90 –	Mo	So
80 – 89	Mm	Ss
65 – 79	Msm	Sms
60 – 64	Vm	Vs
55 – 59	Vom	Vos
45 – 54	Vo	

Forrás: <http://tgf.elte.hu/upload/doktori/farkasgydisszertacio.pdf>; 6. táblázat, 57. o. [átalakítva]

4. A két magyar etnikai tömb rövid jellemzése és összevetése

A szűkre szabott keretek miatt a két térség bemutatása csak a legfontosabb sajátosságok felvázolására elegendő. Leszögezendő, hogy természetesen nem véletlen a kiválasztásuk. A teljes felvidéki magyar etnikai tömbszerkezet feltárását célzó kutatás megalapozásához feltétlenül szükséges a lehatárolási elvekhez igazodva nyilván többé-kevésbé egységes, a helyi sajátosságaik miatt azonban esetenként feltűnően eltérő tömbök „típusainak” pontos megismerése, ami a lehetséges „szélsőségek” feltárásával kivitelezhető. Az 1. és a 2. ábra alapján érzékelhető, hogy földrajzi helyzetük, valamint különösképpen a felvidéki magyar népesség etnikai térszerkezetében betöltött szerepük alapján a Szenci és a Párkányi központú Mátyusföldi, ill. Alsó-Garammenti magyar etnikai tömb nagyon eltérő adottságokkal jellemezhető. Ezek az eltérések nagy vonalakban megfeleltethetők az összes többi lehatárolt tömbhöz képest kirajzolódó két szélsőségesen különböző helyzetnek.

A nyugati terület (Szenc) egyfajta „sarokpontja” a szlovák–magyar etnikumok államhatár mentén húzódó – ma már sajnos nem megszakítatlan – érintkezési sávjának. Központja már közvetlenül a *nyelvhatáron* fekszik, emiatt pedig maga az egész lehatárolt kistérség is rendkívüli módon kitett az etnikai érintkezési zónákban elkerülhetetlenül jelentkező asszimilációs hatásoknak.

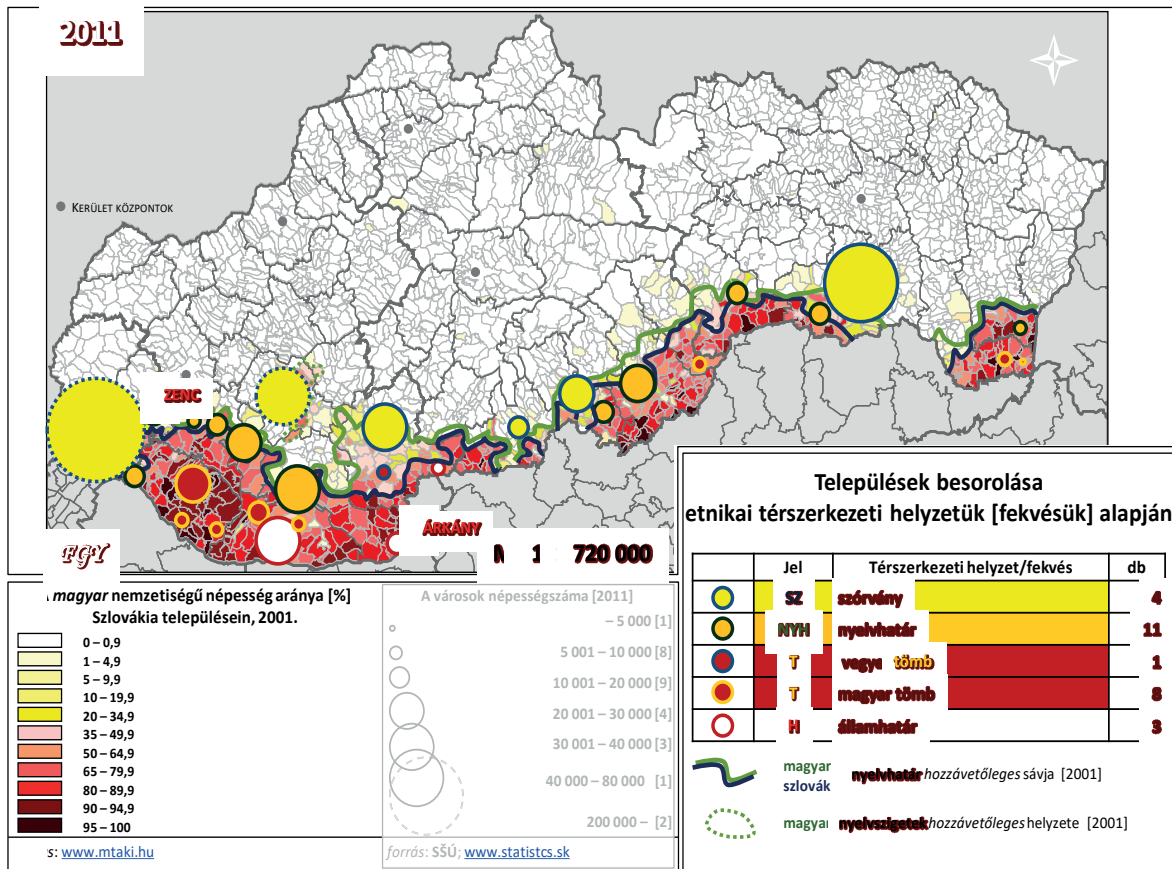
A Párkány központú magyar etnikai tömb ellenben az egyik utolsó „hídfe” a szlovákiai magyar népesség etnikai térszerkezetében. Központja közvetlenül

az államhatáron fekszik, a lehatárolt térség pedig szomszédos magyar etnikai tömbökkel érintkezik nyugaton és északon. Elhelyezkedése alapján tehát az asszimilációs folyamatok térnyerése itt kevésbé várható, bár a legészakabbra fekvő – de közlekedéssel jól elérhető települése – már maga is a nyelvhatáron helyezkedik el.

Ugyanakkor a jelenlegi államhatárokon, valamint a Szlovákiát jellemző – az utóbbi években gyorsan polarizálódó – gazdasági térszerkezeten, továbbá az államhatárokon átnyúlóan kialakuló tágabb gazdasági téregységeken belül elfoglalt pozícióik is nagyon különböznek. Ezek a különbségek pedig tovább erősítik az asszimilációs folyamatok térnyerésének eltérő esélyeit. A Szenc központú térség Szlovákia legprosperálóbb, fővárosi központú gazdasági magterületének közvetlen szomszédságában fekszik. Nagyon gyorsan fejlődő gazdasággal, infrastruktúrával, növekvő életszínvonallal jellemezhető, ugyanakkor rendkívüli módon ki van téve a Pozsony körül kialakuló szuburbanizációs folyamatok demográfiai hatásainak. Ezzel szemben a Párkány központú térség szélsőségesen *periférikus* elhelyezkedésű, annak minden gazdasági, társadalmi és infrastrukturális következményével, amin legfeljebb a határon átnyúló kapcsolatrendszer képes enyhíteni. E különbségek jellegzetesen tükröződnek a két térség eltérő településszerkezetében és annak átalakulásában is (2.1. és 2.2. táblázatok).

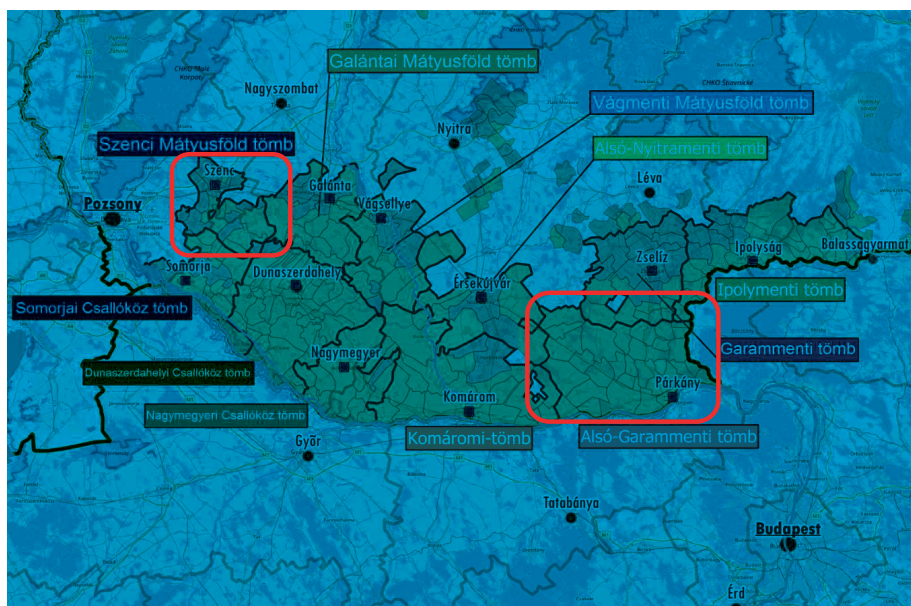
Az összevetett két lehatárolt tömbterület belső etnikai térszerkezeti viszonyait és azok átalakulását a 3.1. és a 3.2. táblázatszemlélteti. A táblázatok a településkategória-csoportok (1. táblázat) alapján készültek.

1. ábra: A szlovákiai maavarnyelvterület városai [tér szerkezeti helyzet]

Forrás: Saját szerkesztés

2. ábra: A nyugat-felvidéki tömbök elhelyezkedése [kiemelve a két bemutatott etnikai tömb] [piros színnel jelölve az 50% feletti, narancssárgával az 50% alatti magyarságaránnyal rendelkező települések]

Forrás: NSKI

2.1. táblázat A Szenc központú **Mátyusföldi** magyar etnikai tömb településszerkezete

	Települések						Népesség*					
	1991		2001		2018**		1991		2001		2018**	
	db	%	db	%	db	%	fő	%	fő	%	fő	%
0 - 199	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200 - 399	2	11,76	2	11,11	0	0	682	1,89	759	2,02	0	0
400 - 599	3	17,65	3	16,67	3	16,67	1 285	3,57	1 310	3,48	1 371	2,76
600 - 999	3	17,65	4	22,22	3	16,67	2 267	6,29	3 072	8,16	2 629	5,28
1 000 - 1 999	4	23,53	3	16,67	4	22,22	6 024	16,71	4 214	11,2	4 840	9,73
2 000 - 4 999	4	23,53	5	27,78	7	38,89	11 426	31,7	13 602	36,15	21 197	42,61
5 000 - 9 999	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10 000 -	1	5,88	1	5,56	1	5,56	14 357	39,84	14 673	38,99	19 711	39,62
	17[1]	100	18	100	18	100	36 041	100	37 630	100	49 748	100

Forrás: SŠÚ; Mestská a obecná statistika [MOŠ] [*a térség teljes népességéből; **nem népszámlálási adat]

2.2. táblázat A Párkány közp. **Alsó-Garam** menti magyar etn. tömb településszerkezete

	Települések						Népesség száma és aránya*					
	1991		2001		2018**		1991		2001		2018**	
	db	%	db	%	db	%	fő	%	fő	%	fő	%
0 - 199	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
200 - 399	3	10,34	3	10	6	20	1 139	2,42	1 034	2,3	2 012	4,85
400 - 599	6	20,69	6	20	3	10	2 769	5,88	2 622	5,84	1 256	3,03
600 - 999	4	13,79	5	16,67	6	20	3 225	6,85	3 955	8,81	4 638	11,18
1 000 - 1 999	10	34,48	11	36,67	11	36,67	13 395	28,44	14 852	33,09	15 329	36,96
2 000 - 4 999	5	17,24	4	13,33	3	10	13 226	28,08	10 707	23,86	7 966	19,2
5 000 - 9 999	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10 000 -	1	3,45	1	3,33	1	3,33	13 347	28,34	11 708	26,09	10 279	24,78
	29[1]	100	30	100	30	100	47 101	100	44 878	100	41 480	100

Forrás: SŠÚ; Mestská a obecná statistika [MOŠ] [*a térség teljes népességéből; **nem népszámlálási adat]

A legfontosabb levonható következtetés az, hogy a Párkány központú térség, nemzetiségi megoszlását tekintve sokkal „tömörebb”, mint a vegyes és a szlovák többségű települések egyre erősebb túlsúlya irányában átalakulva, folyamatosan „fel-lazuló” nyugati tömb. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy az elmúlt, több mint három évtized alatt mindkét térségben a helyi szlovák kisebbségek még az egykori, tisztán magyarlakta tömbhöz sorolható településeken is folyamatosan erő-

södnek, miközben hasonló pozitív népesedési fejlemények a magyar nemzetiségűek számának alakulásában nem látszanak. A folyamat mögött, meghatározó tényezőként, egyrészt a magyar közösségek egyre erőteljesebb előregedését, természetes fogyását és fölerősödő asszimilációját; valamint a szlovák nemzetiségűek egyre intenzívebb beáramlását sejthetjük, amit a 2.1. és 2.2. táblázatok legfrissebb elérhető, 2018. évi adatainak alakulása is jól tükröz.

3. 1. táblázat: A Szenc központú Mátyusföldi magyar etnikai tömb települései népességének nemzetiségi megoszlás szerinti **etnikai térszerkezete I.**

	Települések			Népesség											
				magyar nemzetiségűek*						szlovák nemzetiségűek*					
	1991	2001	2011	1991		2001		2011		1991		2001		2011	
				abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Mo	2	2	0	2 522	13,2	1 446	8,29	0	0	161	1	138	0,73	0	0
Mm	4	1	0	4 677	24,47	1 746	10,01	0	0	725	4,49	242	1,28	0	0
Msm	3	7	4	3 392	17,75	7 021	40,24	3 363	22,8	848	5,25	2 602	13,74	1 023	4,41
Vm	1	0	1	1 212	6,34	0	0	457	3,1	773	4,78	0	0	270	1,16
Vom	1	1	3	765	4	1 137	6,52	3 136	21,26	514	3,18	849	4,48	1 921	8,28
Vo	3	1	3	1 888	9,88	682	3,91	2 877	19,51	1 824	11,29	639	3,37	2 683	11,56
Vos	1	2	1	134	0,7	1 441	8,26	517	3,51	176	1,09	1 885	9,95	819	3,53
Vs	0	1	1	0	0	148	0,85	625	4,24	0	0	291	1,54	1 158	4,99
Sms	2	3	5	4 520	23,65	3 827	21,93	3 775	25,59	11 138	68,93	12 337	65,14	15 334	66,07
Ss	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
So	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	17	18	18	19 110	100	17 448	100	14 750	100	16 159	100	18 983	100	23 208	100

Forrás: SŠÚ; Mestská a obecná statistika [MOŠ] [a térség teljes magyar/szlovák népességéből]

3. 2. táblázat: A Párkány központú Alsó-Garam menti, magyar etnikai tömb települései népességének nemzetiségi megoszlás szerinti **etnikai térszerkezete I.**

	Települések			Népesség											
				magyar nemzetiségűek*						szlovák nemzetiségűek*					
	1991	2001	2011	1991		2001		2011		1991		2001		2011	
				abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Mo	17	10	5	14 691	37,37	6 712	18,67	3 685	11,7	941	12,95	446	5,63	272	3,18
Mm	10	13	9	13 507	34,36	14 056	39,11	6 341	20,14	2 493	34,31	1 968	24,84	862	10,07
Msm	2	6	13	11 112	28,27	14 033	39,04	1 3 045	41,43	3 833	52,75	4 929	62,21	3 508	40,98
Vm	0	1	2	0	0	1 143	3,18	7 501	23,82	0	0	580	7,32	3 328	38,87
Vom	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vo	0	0	1	0	0	0	0	914	2,9	0	0	0	0	591	6,9
Vos	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sms	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ss	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
So	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	29	30	30	39 310	100	35 944	100	31 486	100	7 267	100	7 923	100	8 561	100

Forrás: SŠÚ; Mestská a obecná statistika [MOŠ] [a térség teljes magyar/szlovák népességéből]

5. A településkategória-csoportok változásainak követése, 1991–2011 között

A településkategória-csoportokbeli változások, az egyes községek kategóriaváltásai értelemszerűen a községek népességén belül az adott

időszakban lezajlott, a vizsgált nemzetiségi csoportok létszámárányainak módosulásai nyomán bekövetkezett változásokat tükrözik. Az elemzésnek ezen a szintjén a számarányváltozások részleteit mellőzve, csak a kategóriacsoportok módosulásait figyeljük.

Településkategória-váltás típusok	
A	változatlan („stabil”) / rögzült (állandósult)
B	viszonylag stabil / „billenő”
C	stabilizálódó / „rögzülő”
D	változókéony / instabil

Bár teljesen egyértelmű mintázatot nem könnyű felfedezni az egyes kategóriákba sorolt települések bekövetkezett kategóriaváltásaiban, néhány jellemzőnek tűnő és valamennyire rögzült sajátosság mégiscsak megragadható, ha a 4.1. és 4.2. táblázatok segítségével a települések kategóriaváltásainak jellegzetességeire összpontosítunk.

4. 1. táblázat: A Szcenc központú **Mátyusföldi** magyar etnikai tömb települései népességének nemzetiségi megoszlás szerinti **etnikai térszerkezete II. Kategóriaváltások.**

Település	Járás	Mikrorégió	Vármegye/járás	Magyar nemzetiség			Kategória			Jellemzés
				%			1991	2001	2011	
				1991	2001	2011				
1. Szcenc	SC	SZ	SZ	27,83	22,12	14,47	Sms	Sms	Sms	<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 15%;"> <p>tömbösödés</p> <p>korábbi</p> <p>zárló</p> <p>„L”</p> <p>GY</p> <p>„gyorsuló”</p> <p>GY</p> <p>„L”</p> <p>„gyorsuló”</p> <p>GY</p> <p>„L”</p> <p>„gyorsuló”</p> </div> <div style="width: 15%;"> <p>„elszlovákosodás”</p> <p>„vegyesedő”</p> <p>„ellenálló”</p> </div> <div style="width: 60%;"> <p>„befejezett”</p> <p>„folyamatban”</p> <p>„befejeződő”</p> <p>„folyamatban”</p> <p>„folyamatban”</p> <p>„beinduló”</p> </div> </div>
2. Dunaújfalv	SC	VK	SZ	33,42	28,72	20,38	Sms	Sms	Sms	
3. Nagyborsa	SC	VK	SZ	42,54	31,67	20,45	Vos	Sms	Sms	
4. Dunajánosháza	GA	VK	SZ	44,94	33,04	23,16	Vo	Vs	Sms	
5. Magyarbél	SC	SZ	SZ	51,23	41,38	30,47	Vo	Vos	Sms	
6. Réte	SC	SZ	SZ	50,82	44,07	37,52	Vo	Vos	Vos	
7. Éberhárd	SC	CK	S	59,35	50,56	33,58	Vom	Vo	Vs	
8. Fél	SC	CK	S	60,15	55,41	45,04	Vm	Vom	Vo	
9. Egyházfa	SC	VK	SZ	75,78	68,78	52,17	Msm	Msm	Vo	
10. Boldogfa	SC	SZ	SZ	79,8	70,3	57,71	Msm	Msm	Vom	
11. Jóka	GA	VK	S	75,88	68,37	59,24	Msm	Msm	Vom	
12. Nagymagyar	DS	CK	S	84,56	67,68	43,77	Mm	Msm	Vo	
13. Zonctorony	SC	VK	SZ	86,05	76,96	58,49	Mm	Msm	Vom	
14. Hegysúr	SC	VK	SZ	82,54	74,29	60,45	Mm	Msm	Vm	
15. Vök	SC	CK	S	81,74	77,44	69,25	Mm	Msm	Msm	
16. Illésháza	DS	CK	S	90,94	85,25	70,68	Mo	Mm	Msm	
17. Jányok	DS	CK	S	92,87	90,28	76,02	Mo	Mo	Msm	
18. Csenke	DS	CK	S	-	90,91	78,92	-	Mo	Msm	
Σ				53,02	46,37	34,66	Vo	Vo	Vo	„L” = „lassabb”; GY = gyors / „gyorsuló”

Mejegyzés: A táblázatban dőlt betűtípussal vannak kiemelve azoknak a településeknek a nevei, amelyekben 1991-ben még magyar többség volt; **félkövér dőlttel** azok a települések szerepelnek, amelyek 2001-ig, **félkövérrel** pedig azok, amelyek 2011-ig megőrizték magyar többségüket. (A normál betűtípussal jelzett községek mindvégig szlovák többségűek.)

Forrás: SŠÚ; Mestská a obecná štatistika [MOŠ]

Járás – járásk a jelenlegi [2019] közigazgatási beosztás szerint

[SC = Szenci (Pozsonyi kerület); GA = Galántai, DS = Dunaszerdahelyi (Nagyszombati kerület)]

Mikrorégió – SZ = „Szenc”; VK = „Vízköz”; CK = „Csallóköz”

Vármegye/járás – közigazgatási beosztás 1920 előtt [Pozsony vármegye; SZ = Szenci; S = Somorjai]

4. 2. táblázat: A Párkány központú **Alsó-Garammenti** magyar etnikai tömb települései népességének nemzetiségi megoszlás szerinti **etnikai térszerkezete II. Kategóriaváltások**.

	Település	Járás	Mikrorégió	Vármegye	Járás	Magyar nemzetiség			Kategória			Jellemzés		
						%			1991	2001	2011			1991
						1991	2001	2011						
1	Csúz	NZ	NY	K	U	70,44	64,39	53,92	Msm	Vm	Vo	fella- zolás váltás stabilitás	GY	
2	Párkány	NZ	GD	E	P	73,45	68,74	60,66	Msm	Msm	Vm		beinduló	
3	Garamkövesd	NZ	K	H	Sz	81,26	78,23	64,25	Mm	Msm	Vm		folyamatos	
4	Béla	NZ	GD	E	P	81,05	76,52	76,22	Mm	Msm	Msm		lelassuló	
5	Köbölkút	NZ	NY	E	P	80,58	74,34	68,21	Mm	Msm	Msm			
6	Párkányháza	NZ	GD	E	P	82,26	74,96	70,42	Mm	Msm	Msm		beinduló	
7	Szögyén	NZ	NY	E	P	84,05	77,01	70,24	Mm	Msm	Msm			
8	Bátorkeszi	KN	NY	E	P	85,14	83,38	78,21	Mm	Mm	Msm		-	
9	Karva	KN	NY	E	P	85,99	80,99	74,06	Mm	Mm	Msm			
10	Muzsla	NZ	GD	E	P	84,78	84,67	74,21	Mm	Mm	Msm		beinduló	
11	Fűr	NZ	NY	K	U	82,6	85,27	72,74	Mm	Mm	Msm			
30	Ebed	NZ	GD	E	P	-	88,07	79,3	-	Mm	Msm		-	
13	Helemba	NZ	K	H	P	90,9	86,75	78,13	Mo	Mm	Msm		folyamatos	
14	Kéménd	NZ	GD	E	P	90,6	89,86	77,41	Mo	Mm	Msm			
15	Libád	NZ	GD	E	P	92,36	86,9	72,51	Mo	Mm	Msm		lelassuló	
16	Sárkány	NZ	GD	E	P	94,44	85,71	72,13	Mo	Mm	Msm			
17	Bény	NZ	GD	E	P	94,02	89,64	82,72	Mo	Mm	Mm		beinduló	
18	Kisújfalu	NZ	NY	E	P	90,53	87,98	87,52	Mo	Mm	Mm			
19	Kürt	NZ	NY	K	U	91,1	88,8	81,88	Mo	Mm	Mm		fella- zolás	
20	Bajta	NZ	K	H	Sz	95,25	91,27	83,37	Mo	Mo	Mm			
21	Bart	NZ	GD	E	P	95,72	90,73	82,85	Mo	Mo	Mm		beinduló	
22	Kőhidgyarmat	NZ	GD	E	P	92,25	90,04	84,62	Mo	Mo	Mm			
23	Kicsind	NZ	K	E	P	96,29	93,83	88,58	Mo	Mo	Mm		fella- zolás	
24	Kisgyarmat	NZ	K	H	Sz	97,24	91,98	88,25	Mo	Mo	Mm			
12	Leléd	NZ	K	H	Sz	90	86,62	81,87	Mm	Mm	Mm		stabilitás	
25	Búcs	KN	NY	E	P	94,14	93,64	91,09	Mo	Mo	Mo			
26	Ipolykiskeszi	NZ	K	H	Sz	98,04	97,12	92,49	Mo	Mo	Mo		fella- zolás	
27	Dunamocs	KN	NY	E	P	94,57	91,96	91,83	Mo	Mo	Mo			
28	Garampáld	NZ	K	H	Sz	96,5	94,79	90,8	Mo	Mo	Mo		stabilitás	
29	Ipolyszalka	NZ	K	H	Sz	95,91	93,12	91,25	Mo	Mo	Mo			
					Σ	83,46	80,09	72,9	Mm	Mm	Msm	GY gyors / „gyorsuló”		

Forrás: SŠÚ; Mestská a obecná statistika [MOŠ]

Járás – járásek a jelenlegi [2019] közigazgatási beosztás szerint

[NZ = Érsekújvári (Nyitrai kerület); KN = Komáromi (Nyitrai kerület)]

Mikrorégió – NY = „Nyugat”; GD = „Garam-Duna”; K = „Kelet”

Vármegye/járás – közigazgatási beosztás 1920 előtt:

[E = Esztergom vármegye; K = Komárom vármegye; H = Hont vármegye/P = Párkány; U = Udvard; Sz = Szob]

A táblázatos áttekintés nem csak az etnikai „fella-
zolás”/ változékonyság, vagy esetleg a tömbösödés
irányába tartónak értelmezhető változatlan-
ság jellemzőit mentén csoportosítja a lehatárolt töm-
bök településeit, hanem a folyamat sebességét is jól
értelmezhetően visszatükrözi. Jellemző, hogy míg
a lehatárolt Szenc központú tömbben 18 település

15-féle kategóriaváltási minta mentén szóródik, ad-
dig a Párkány környéki tömbbe sorolt 30 település
mindösszesen 10 kategóriaváltás-mintába tagolható.
A Szenc központú tömbben lényegében a települé-
sek egyre gyorsuló ütemű „elszlovákosodása” folyik.
Ennek a folyamatnak a megítélése is árnyaltabbá te-
hető a kategóriaváltások nyomon követésével.

6. Következtetések, összegzés

A településkategória-csoportokbeli változások nyomán követésére kidolgozott eljárás egyszerűsítheti a nagytérségi áttekintésre törekvő adathalmazokkal foglalkozó elemzést, részleteiben pedig számos árnyalattal gazdagíthatja a folyamatok értelmezésének lehetőségét.

A szűkre szabott keretek miatt részletesebb elemzésre nem vállalkozhattam, azonban remélhetőleg maguk a táblázatokba csoportosított adatok is tükrözni képesek a nemzetiségi viszonyok alakulása során a két összevetett térség településeiben zajló folyamatokat. Ezek közül kiemelve a legmeghatározóbbakat, néhány pontban összegezhetők a talán legfontosabbnak tekinthető levonható következtetések.

1. A tömbök „szilárdsága” általánosságban meginogni látszik: mindkét összehasonlított régióban a *fellazulás* jegyei uralkodnak. A Párkány központú lehatárolt tömb településeinek mindössze 20%-a minősíthető a magyar többségű tömb stabilitását őrző „magjaként”.
2. *Tömbösödéssre* utaló folyamatok napjainkban éppen a Szenc környéki szlovák többségű településcsoportokra jellemzőek, párhuzamban az ottani magyar közösségek gyors szórványosodásával és elszigetelődésével.
3. „Elszlovákosodás” egyelőre csak a Szenc központú lehatárolt tömbben észlelhető, ott azonban már *általánossá* váló folyamatnak tekinthető: csupán az egyirányú változások lefutásának gyorsaságában mutatkoznak még viszonylag jelentős különbségek az egyes települések között. Ugyanakkor az egyirányú változásoknak „ellenálló” számarány-változásokkal jellemezhető települések még mindig az összes ottani település közel harmadát teszik ki.

Irodalom

Balogh Pál (1902). *A népfajok Magyarországon*. Budapest: M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium.

Bottlik Zsolt (2002). Statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban – Möglichkeiten der Anwendung statistischer Methoden in

ethnisch-geographischen Untersuchungen. *Collegium Hungaricum Füzetek*, 14 (1).

Farkas György (2003). A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. *Doktori értekezés*. Budapest: ELTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola. <http://tgf.elte.hu/upload/doktori/farkasgydisszertacio.pdf>

Farkas György (2019). *Linguistic and ethnic border changes: within the frames of Ister-Granum Euroregion settlement group*. In Bottlik, Zs., Gyelnik, T. és Ocskay, Gy. (szerk.) *Changes in the representation of a borderscape. The case of the Mária Valéria bridge*, (pp. 129–165). Budapest: Central European Service for Cross-Border Initiatives.

Halas, Marián (2008). Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44 (2), pp. 349–369.

<https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.2.06>

Keményfi Róbert (2004). *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Kocsis K., Bottlik Zs. és Tátrai P. (2006). *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002)*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.

Kocsis Károly és Tátrai Patrik (2013). *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata – Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area*. Budapest: MTA CSFK Földrajztudományi Kutatóintézet.

Majo, Juraj és Kusendová, Dagmar, (2007). Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. *Geografický časopis*, 59 (3), pp. 251–263.

Šveda, M., Sládeková Madajová és Podolák, P. (2019). *Senec nie je Stupava? Regionálna typizácia suburbánneho rozvoja v zázemí Bratislavy*. In M.Šveda, Martin & Šuška, Pavel (szerk.), *Suburbanizácia. Ako sa mení zázemie Bratislavy?* (pp. 276–296). Bratislava: Geografický Ústav SAV.

Felhasznált ábrák forrása:

A Kárpát-medencei külhoni magyarok által lakott települési tömbök lehatárolása. 2018. EFOP-3.10.1-17-2017-00002 Az oktatási struktúrák Kárpát-medencei makroregionális együttműködését támogató kutatások.

BALIZS DÁNIEL

Az etnikai konfliktusok megoldási lehetőségei a horvátországi Vukovár példáján

„Emlékezz Vukovára” – egy film címe, tucatnyi plakát felirata, ezernyi graffiti jelmondata. Mire kell emlékeznünk Vukováron és miért? Milyen a vukováriak viszonya önmagukkal, más közösségekkel és a külvilággal? Hogyan befolyásolja ezt a kapcsolatrendszert a külvilág által alkotott kép a „hős városról”, a horvát nemzeti zarándokhelyről? Mi történt azóta, hogy két évtizeddel ezelőtt a városban a különböző etnikai csoportokhoz tartozók ellenségből újra szomszédokká váltak?

1. Történeti és demográfiai háttér

A magyar határtól alig hatvan kilométerre elhelyezkedő Vukovár 1918 végén lett a formálódó Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része, előtte évszázadokon át a Magyar Királyság városai közé tartozott. A középkorban még döntő részben magyar népességű szlavóniai megyeközpont a 16. század első felében török kézre került, az elmenekülő magyar lakosság helyére főként balkáni eredetű csoportok költöztek. Csupán néhány – nehezen megközelíthető – községben (Haraszti, Kórógy, Rétfalu, Szentlászló) maradt fenn a magyar népesség kontinuitása, ugyanakkor Kelet-Szlavónia többi része Vukovárral együtt horvát, illetve szerb többségű területté

vált. A török uralom után a helyi német származású földbirtokos – az Eltz család – német népességet telepített be. E periódusban – az 1700-as évek második felében – épültek a városközpontnak máig sajátos karaktert adó barokk épületek is. A helyi horvát, szerb és német lakosság mellé elsősorban a 19. század második felétől magyar lakosság is települt, főként a Dráván túlról, így Vukovár már a századforduló idején is többnemzetiségű városnak számított. 1910-ben 10,4 ezer fő lakta, mellyel Horvát–Szlavónországban belül (aminek közjogilag része volt) jelentős centrumnak számított.

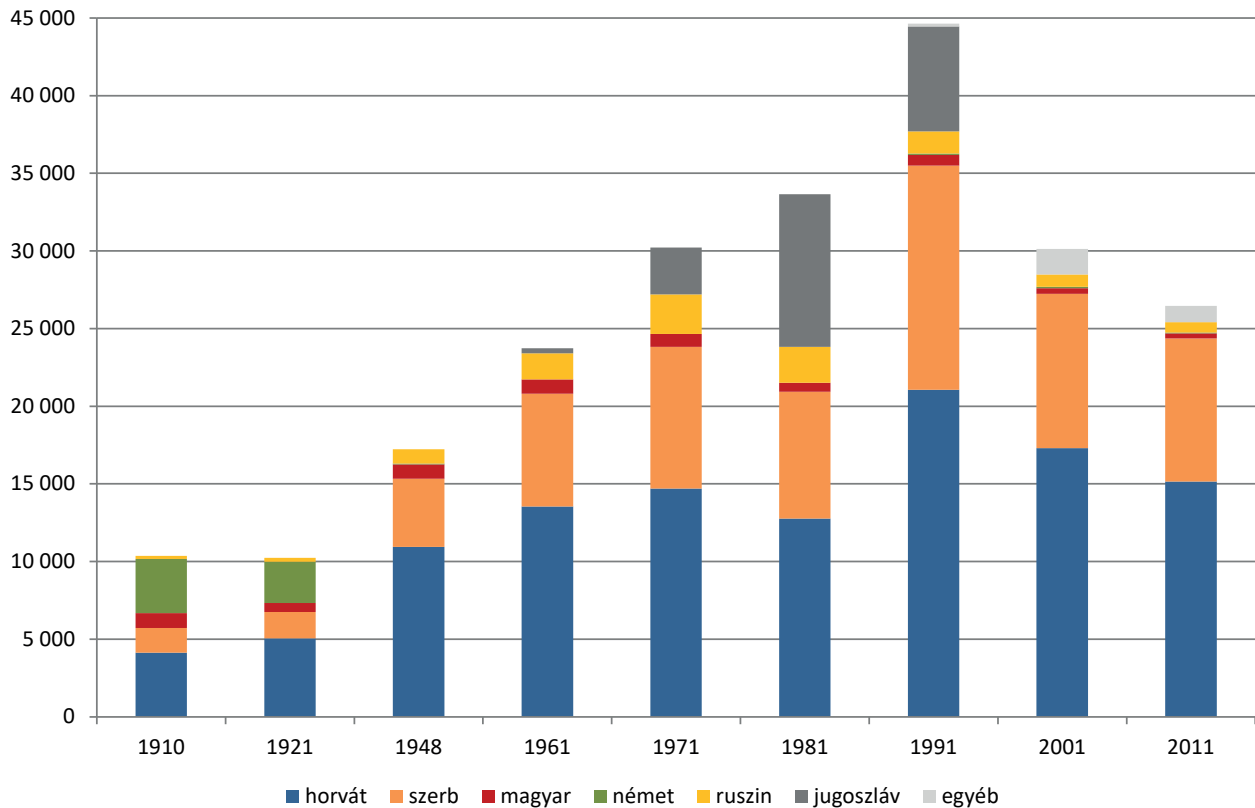
1918 után a megélhetésüket az új állami keretek között elvesztő magyarok száma lecsökkent, a délszlávoké növekedett. A város 1941–1944 között a Független Horvát Állam része lett, e periódusban a szerbeket több atrocitás érte. Egy, a horvát katonai alakulatok által partizánok ellen indított akció során 455 (384 szerb, 71 horvát) személyt végeztek ki; a Szerémség számos településéről – tehát nemcsak Vukovárról – elhurcolt áldozatokat a vukovári vasútállomáson gyűjtötték össze.

1945-től a jugoszláv államban a horvátországi szerbek „domináns nemzetnek” tekintették magukat, ugyanakkor a multietnikus Vukováron a horvátok, szerbek, ruszinok, magyarok, sőt bosnyákok valóban békés együttélése valósult meg, ahol a nemzetiségi

kérdés – az akkor uralkodó ideológia vezérelvének megfelelően – marginális szerepet játszott. A lakosság viszonylag magas életszínvonalát elsősorban a fénykorában 20 ezer (jelenleg 700) főt foglalkoztató „Borovo” cipőgyár működése biztosította. Az etnikai keveredés a családok szintjén is nagy számban volt tetten érhető (exogám házasságok), nem véletlen, hogy a magukat „jugoszlávnak” vallók aránya – a délszláv állam más, etnikailag diverz vidékeihez, pl. a Vajdasághoz hasonlóan – 1961–1981 között meredeken emelkedett. Az utolsó jugoszláv népszámlálás (1991) idején Vukováron 44,7 ezer fő élt, melynek 47,2%-a horvát, 32,3%-a szerb, 3,2%-a ruszin/ukrán, 1,6%-a magyar és 15,1%-a jugoszláv volt (1. ábra).

augusztusában megtámadta a horvát államot, ennek keretében ostrom alá vette Vukovárt. A három hónapig tartó összecsapás során a város épületeinek 80%-a semmisült meg, az erőszakos eseményeknek több ezer katonai és polgári személy esett áldozatul (2. ábra). Köztük voltak azok a horvát katonák is, akiket már a város elesését (1991. november 18.) követően egy, a városközponttól öt kilométerre található sertéstelep területén végeztek ki. Az ostrom előtt, illetve annak befejeztével több tízezer horvát menekült kelt útra Vukovárról, mivel a bevonuló szerb csapatok etnikailag „tisztán szerbbé” kívánták alakítani a települést. 1998-ig a város a Krajnai Szerb Köztársaság része volt, ezt követően – békés úton – került vissza

1. ábra: Vukovár etnikai mintázatának átalakulása a 20. század elejétől napjainkig

Forrás: Basic 2007, Bogisic 2015, Jagodar 2017, Vukovár önkormányzata, 2011. évi horvát népszámlálás

1990 után Jugoszlávia tagköztársaságai egymás után nyilvánították ki függetlenségüket, a népszavazással legitimált elszakadást a horvát szábor 1991 júniusában hagyta jóvá. A Jugoszláv Néphadsereg Belgrád támogatásával, illetve – főként a horvátországi szerb kisebbségi soraiból szerveződő – paramilitáris egységek beavatkozása mellett 1991

Horvátországhoz. A részben Zágrábban, részben a horvát tengerparti városokban, illetve Nyugat-Európában élő vukovári menekültek jelentős hányada sosem tért vissza, a város lakosság száma 2001-ben alig haladta meg a 30 ezer főt, 2011-re 27 ezer alá csökkent. Noha a horvát kormányzat nagy súlyt helyezett az újjáépítésre, illetve a helyi gazdaság

élénkítésére (Vukovár jelenleg is különleges finanszírozást élvez), az országon belüli periférikus fekvés és a munkahelyek hiánya a fiatal generációkat elvándorlásra ösztönzi.

2. ábra: Vukovár fentről 1991 novemberében, az ostrom végén
 Forrás: https://balkanimozaik.blog.hu/2017/11/18/a_foldi_pokol_vukovar

2. Módszertan

A Vukováron 2018-ban egy, majd 2019 őszén két hónapos kutatómunka során készített 48 interjút a helyben megvalósított résztvevő megfigyelés, illetve fotódokumentáció egészíti ki. Utóbbi keretében a téma szempontjából lényeges helyszínekre fókuszáltam: emlékművek és emlékhelyek, szakrális épületek, városi park, polgári és katonai temetők, oktatási intézmények, helyi és megyei önkormányzat, kulturális egyesületek székhelyei stb. Az interjúk strukturálatlanok vagy alig strukturáltak voltak: a téma felvázolását követően az interjúalanyra bízom annak kifejtését (átlagosan csupán négy-öt kérdés hangzott el), elősegítve, hogy minél könnyebben kapjak információkat az illető benyomásairól illetve élményeiről. Ugyanezt indokolta a téma kifejezetten érzékeny jellege is, mivel a háborús eseményekben az alanyok nagy része személyesen is érintett volt.

A tanulmány célja egyfelől a vukovári horvátok és szerbek közti konfliktus tematizálása, pontosabban – mivel a két közösség ellentéte a hétköznapi helyzetekben ma csak nagyon ritkán manifesztálódik

– bizonyos témákon keresztül történő megragadása. A másik cél a konfliktus megoldására tett lokális javaslatok összegzése, tehát azon kérdéscsoportok kiemelése, amelyeket a helyiek fontosnak ítélnék az etnikai kapcsolatok normalizálására tett erőfeszítések során. A kutatási anyagok feldolgozottsági szintje, valamint az aktuális terjedelmi korlátok nem tesznek lehetővé alaposabb elemzést, így jelen cikkben csupán az eredmények előzetes bemutatására vállalkozom.

3. Elméleti háttér

Olyan munkák, melyek a délszláv háború(k) történetét és hadászati eseményeit – ezek részeként Vukovár ostromát – részletezik, nagy számban születtek mind kelet-, mind nyugat-európai, sőt észak-amerikai viszonylatban (ROGIC, 1993, CARMICHAEL, 2002). Ha korábbra tekintünk, Vukovár 1991 előtti történelme és demográfiai illetve nemzetiségi mintázata kapcsán fontos adalékokkal szolgál többek között Damjanovic, 2007; Zebec, 2008; Bogosic, 2015; Busic, 2017 és Jagodar, 2017. Sajnos a szerb megszállás rövid, ám a város életében meghatározó fontosságú időszakáról (1991. november – 1998. január) rendkívül kevés információ áll rendelkezésünkre, noha e periódus közvetlenül a mai napig hatással van Vukovár életére, hiszen a visszatérő horvát népesség gyanakvása főként abból fakad, hogy „nem tudják pontosan”, hogy szerb szomszédjuk, ismerősük vállalt-e bármilyen szerepet Vukovár megszállásában (CORKALO ET AL. 2004). A település jelenlegi viszonyainak számos eleme könnyen visszavezethető a 90-es években történetekre (szeparált oktatás, menekültek és visszatérés stb.), e témák feldolgozottságát szintén magas szintűnek tekinthetjük (CORKALO BIRUSKI–AJDUKOVIC, 2007, 2008; KOSIC–BYRNE, 2009; REIDY ET AL., 2015).

A város az utóbbi évek során fokozatosan vált nemzeti zarándokhellyé, amelyben központi vagy városi kezdeményezésre egyre több emlékművet és emlékhelyet emeltek. A város szövetébe mind több ponton beágyazódó helyek sokasága révén mára Vukovár *memorial landscape*-nek (WASSERMAN, 1998; DWYER–ALDERMAN, 2008) vagy *patriotic landscape*-nek (DANIELS, 1993) tekinthető, ahol az emlékezés terei az urbánus táj meghatározó elemeivé

váltak, nagy számuk (és gyakran jelentékeny méretük) és a rajtuk szereplő információk révén a laikusok számára is hamar egyértelművé teszik Vukovár jelenlegi szerepét. E két fogalom Vukovár esetében szorosan összefonódik, a szuverenitás, a szabadság és a horvát nemzet újjászületésének szimbólumává téve (SULLIVAN, 1998; BAILLIE, 2012), új funkcióval ellátva a várost, és nem mellékesen közvetett módon kizárva e közegekből a település szerb közösségét. E helyszínek kizárólag a horvát fél igazságát tükrözik, heroizálva a vukovári horvátokat, és a külvilág előtt egybemosva a helyi szerb lakosságot az agresszorokkal.

4. A múlt és a mai horvát–szerb viszony

Vukovár ma is épp annyira a horvát hősiesség szimbóluma, mintha csak tegnap fejeződött volna be a függetlenségért történő küzdelem. Sőt, időközben a város nemzeti zarándokhelyé vált, ahová szervezett utak keretében (utazási irodák segítségével, illetve az iskolai oktatás részeként) és egyéni elhatározásból egyaránt horvátok ezrei látogatnak el. A város saját maga is erősíti ezt a profilt, ezt észrevehetjük az önkormányzat által szervezett ünnepeken, a helyi marketingen vagy éppen az üzletek kínálatán egyaránt. Más oldalról a vukováriakat nem zavarja az emlékművek sokasága: a város még ma is hordoz magán sebeket, ugyanakkor együtt tud élni saját múltjával. Ezen együttélés vagy megbékélés talán legfontosabb záloga egyfajta ellentmondásos mentális állapot, amely lényegében minden interjúalany véleményében érezhető volt. Sokan látják fontosnak a továbblépést, ugyanakkor ezt csupán úgy tudják elképzelni, ha baráti, szomszédi, munkahelyi stb. szintéren elkerülik a témát, ez különösen igaz különböző nemzetiségű emberek interakciója esetén.

„Beszéljünk erről akkor, ha felálltunk innen és kimentünk a Duna-partra.” (fiatal vukovári férfi, az interjú egy zsúfolt kávézóban történt)

„Apám megjárta a mitrovicai koncentrációs tábor, aztán néhány évvel később meghalt.” (fiatal vukovári nő, aki az ostrom előtt az édesanyjával elmenekült)

„Anyám az ostrom alatt halt meg, apámat kivégezték. Azóta gyógyszerfüggő vagyok.” (fiatal férfi, a vukovári kórház dolgozója)

A fentiekhez hasonló kijelentések a háborús periódusból származó sok-sok információ fényében nem voltak meglepőek. Vukováron lényegében minden lakos – közvetve vagy közvetlenül – érintett a konfliktusban (3. ábra). A szerbek egy része a védők oldalán harcolt, őket hazaárulóként kezelték a város eleste után. Döntő hányaduk nem vett részt erőszakos cselekményekben, viszont kihasználta annak lehetőségét, hogy a más nemzetiségűekkel ellentétben lakóhelyén maradhatott. Egy viszonylag szűk réteg viszont a helyi horvátok (és más, nem szerb nemzetiségűek) ellen fordult, kiszolgáltatta a megszállókat és a mai napig csak kényszerűségből fogadja el az önálló horvát állam létét.

3. ábra: A felújításra tett erőfeszítések dacára ma is több száz épület áll Vukováron, amely magán viseli a háború nyomait

Forrás: Balizs Dániel

A helyiek nagy része egymás között nem beszél erről. Úgy gondolják, valószínűleg joggal, hogy a téma nem csupán sebeket tépne fel és a veszteségekkel szembesítené a róla beszélőket, hanem kiújítaná a konfliktust a szerbek és nem szerbek között (Vukovár többi közössége, így a magyar is, a horvátok sorsában osztozott). Vukovár jövője kapcsán érzékelhető optimizmusuk a város fejlődése, illetve a nemzetiségek közötti szakadékok elhalványulása kapcsán figyelemre méltó és kétségkívül előremutató. E pozitív gondolkodás mögül azonban gyorsan előtörnek a véleménynyilvánítás azon elemei, melyek arra utalnak: az utóbbi években tapasztalt javulás nem a múlt feldolgozásából és nem valódi megbékélésből fakad, hanem a téma tabuvá nyilvánításából.

5. Érzékeny témák

Noha a fent említett tabu ereje jelentős, van pár olyan kérdés, melyek érzékenysége vagy aktualitása oly nagy, hogy az adott közösség elviselni sem hajlandó a saját igazságától eltérő álláspontot. Ahogy korábban említettem, horvátok és szerbek között már az 1991. évi események megítélésében is hatalmas a különbség, ám az erről való vitát elkerülik. A következő két téma esetében viszont véleményüket egyáltalán nem rejtik véka alá.

4. ábra: Vukovárt cirill betűkkel soha

Forrás, felső fotó: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/vukovar-ne-cirilici-nema-dovoljan-broj-potpisa-za-referendum-20131129>, alsó fotó: Balizs Dániel

Cirill feliratok

A horvát parlament által 2002 decemberében elfogadott törvény alapján azon településeken, ahol egy kisebbség aránya a 33%-ot meghaladja, az önkormányzat köteles gondoskodni a hivatalos feliratok több nyelven történő szerepeltetéséről. A 2011. évi népszámlálás szerint a szerbek aránya Vukováron 34,8%. A városi vezetés a census eredményeit tudomásul véve 2013-tól érvényt próbált szerezni a törvénynek, kiváltva a helyi horvát lakosság haragját

(4. és 5. ábra). A feliratokat kihelyezésüket követően a horvátok azonnal leverték, felvonulással, illetve petícióval nyomatékosították a követelést: Vukováron ne érvényesüljön a törvény. A városvezetés (soraiban jó néhány szerb képviselővel) két évnyi próbálkozás után meghátrált, majd a szabor is elfogadta: a törvényt országszerte betartatják, kivéve Vukovárt. A gyakorlat azt mutatja, hogy nem csak itt, hanem más, környékbeli, szerbek által lakott településen is alig találunk szerb nyelvű feliratot (pl. a Vukovárhoz közeli Trpinja-n vagy Borovo-ban sem).

„Annyi mindent elvettek tőlem. (...) A cirill betűk az erőszakra, a háborúra emlékeztetnek engem és arra, hogy az a nemzetiség felelős ezért. (fiatal nő, Vukovár)

„Úgy gondolom, érdemes várni egy 10 évet a cirill feliratokkal, aztán újra meg lehet próbálni.” (fiatal férfi, Vukovár)

Választások és népszámlálás

A vukovári szerbek számára városi jelenlétük és súlyuk presztízskérdés. Az utóbbi évtizedekben nemcsak horvátok, hanem a szerbek száma is számottevően csökkent, jelentős részben az elvándorlás révén. Sok szerb fiatal az újvidéki vagy a belgrádi egyetemekre jár, majd tanulmányai befejeztével nem tér vissza Vukovára. Ezenkívül sokan úgy ítélték meg, hogy az (újra)épülő horvát államiság keretei között nemzetiségük miatt kevésbé tudnak érvényesülni vagy éppen Vukovár hátrányos gazdasági pozíciói késztették őket távozásra. A helyi szerbek aránya, valamint részvételük a városvezetésben viszont továbbra is fontos maradt. Ennek szinten tartása egy gyorsan fogyó közösségen belül nem lenne lehetséges, ezért az elköltöző szerbek többnyire fenntartják vukovári ingatlanjaikat. Utóbbi nem meglepő, hiszen a városban több száz eladó ház, lakás és telek található, a kereslet viszont rendkívül alacsony. Ugyanakkor sokat elárul a szerb közösség stratégiájáról, hogy Vukovára jelentik be magukat állandó lakosként, miközben életvitelszerűen szerbiai településeken élnek és nem is szándékoznak „hazaköltözni”.

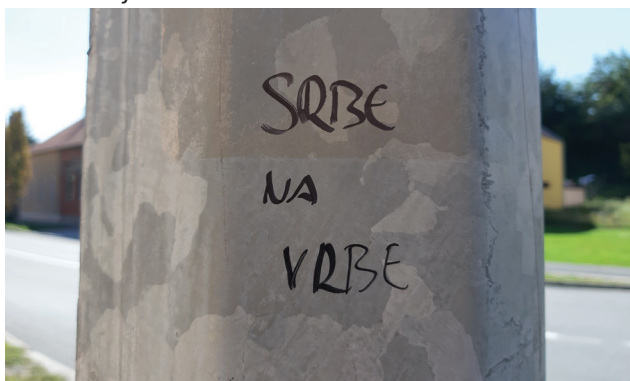
Ennek egyik fő oka a horvátországi népszámláláson, illetve a parlamenti és a helyi önkormányzati választásokon történő részvétel biztosítása. Vukovári állami és önkormányzati alkalmazottak elmondása szerint „őksem tudják, honnan jönnek és hogyan sikerül megszervezni” a szerbek tömeges megjelenését

a kritikus pillanatokban. A hivatalosan Vukovárra bejelentett szerbiai illetőségű személyek ilyenkor buszokkal érkeznek, szavaznak vagy kitöltik a népszámlálási ívet, majd visszautaznak Szerbiába. A vukovári hatóságok tehetetlenek, noha időnként megkísérlik a bejelentett lakcímek ellenőrzését. Alapos vizsgálat esetén ugyanakkor az is nyilvánvalóvá válna, hogy rengeteg horvát személy és család sem él ténylegesen a városban.

„Nem él Vukováron 35% szerb, de amikor népszámlálás van, akkor hirtelen buszokkal megjelennek, és a választásoknál is így van. És akkor a horvátok azt csinálják, hogy ellenőrzik a címeiket, hogy tényleg valaki ott lakik-e. Mert be van jelentve, és közben Szerbiában lakik. És persze, hogy választáskor a sajátjaira szavaz. Úgyhogy ezeket próbálták meg most kiszűrni, mentek házról-házra.” (középkorú férfi, Eszék)

A helyi szerb közösség az ilyen jellegű – törvényes, ám mégis valótlan állapotot eredményező – békés erődemonstrációt rendkívül fontosnak tartja. A jelenség következményei pedig jól érzékelhetőek a szerbek arányának 2001–2011 közötti emelkedésében, amivel már sikerült meghaladni a kisebbségi jogok biztosításához szükséges 33%-ot. E ponton pedig nem nehéz felismerni, hogyan függ mindez össze a cirill feliratok problémakörével.

5. ábra: „Szerbeket a (fűz-)fára!” - egy a helyi etnikai konfliktus látható jelei közül. A másik oldal sem marad adós

Forrás: Balizs Dániel

6. A konfliktus megoldási lehetőségei

A vukovári tapasztalatok közül a legfontosabb, hogy kivétel nélkül minden interjúalanyom kifejezte

igényét a fennálló konfliktus mérséklésére és önálló véleményt alkotott annak módjáról. A legtöbben nem konkrét akciókat fogalmaztak meg (ez nem is lehetett elvárt), hanem olyan témákat, amelyek kapcsán szükséges bizonyos változás az etnikai feszültség oldásához. A következőkben azon tényezőket sorolom fel, amelyeket a legtöbbször említettek. E faktorok, amint láthatjuk, számos esetben szorosan összefüggnek egymással, a tapasztalatok pedig reményem szerint nemcsak Vukováron, hanem más, konfliktusokkal terhelt közegben is felhasználhatóak.

Gazdaság

A gazdaságfejlesztés, illetve az ehhez kapcsolódó intézkedések (a munkahelyteremtés, a tőkebevonás, az infrastruktúra javítása stb.) indirekt módon csillapíthatják a konfliktusokat: a társadalmi elégedettség és jóllét emelésével, amely egyúttal a radikalizmus alól is kihúzza a talajt. Ez utóbbi már a politika irányába mutat.

Közösségi párbeszéd

A tabuoldás hosszú távú igényként fogalmazódik meg, a megkérdezettek azon része is elismeri a fontosságát, akik egyébként maguk is tabuként kezelik a 20-30 évvel ezelőtti történeteket. A különböző etnikai közösségek közötti dialógus elindítását lényegében a konfliktusmegoldás első lépésének tekinthetjük, noha sokak számára a gazdaság fejlesztése kényelmesebb – és sürgetőbb – megoldásnak kínálkozik. A párbeszéd kapcsán többször megjelentek szélsőséges vélemények is: volt, aki szerint csak egy igazság létezik (amelyet a saját közössége magáénak vall) és a másik oldalt egyszerűen el kell(ene) fogadnia azt. Ennek kapcsán elkerülhetetlen a kérdés: vajon megérett-e a helyzet a közösségi párbeszéd megkezdésére?

Oktatás

Véleményem szerint a témák közül a leglényegesebb. Vukováron 14 éves korig a tanulók kizárólag etnikailag szegregált osztályokat/csoportokat látogathatnak. Az intézmények infrastrukturális kapacitása több esetben nem teszi lehetővé a különböző programhoz tartozók egyidejű oktatását, ami így délelőtti-délutáni bontásban történik (délelőtt a horvát, délután a szerb osztályok, majd a következő héten

fordítva). Az eltérő etnikumú diákok interakcióra való lehetősége minimális. A jelenlegi rendszert a háborút közvetlenül átélt szülői generáció kérésére vezették be, és mit sem változott az elmúlt két évtizedben. Ugyanakkor időközben felnőtt egy teljes nemzedék, melynek korából fakadóan nincs direkt élménye a történeletről, csupán annak hatását tapasztalja: sztereotípiákon alapuló véleményt az „ellenkező” oldalról, illetve a saját történelmi igazságokat erősítő iskolai tananyagot.

Politika

A politika volt az egyetlen téma, amelyet kivétel nélkül minden interjúalany említett. Az etnikai feszültségek újratermelése elsősorban e tényező számlájára írható, hiszen a nyilvános diskurzusban kölcsönösen előforduló provokatív megnyilvánulások azonnal kifejtik a hatásukat; az oktatás és a média negatív hatása – noha mértéke nem marad el a politikáétól – lassabban, közvetettebb módon érvényesül. Az „etnikai kártyát” a horvát és a szerb fél egyaránt előszeretettel kijátssza szavazatszerzési célból, Vukovár átlagpolgárai ugyanakkor a háttérben politikai alkukat sejtnek, és ez a kétarcúság még elkeserítőbben hat. Egy bizonyos: horvát oldalról a szerb kisebbség kéréseinek semmibe vétele, szerb oldalról pedig Vukovár szerb városként történő gyakori említése egyaránt nem a megbékélés irányába mutat.

Média

A sajtó a Vukovárhoz kapcsolódó narratívák folyamatos közbeszédben tartásával járul hozzá a feszültség fenntartásához. Vukovár egyfelől „hős város”, az új horvát államiság megszületéséhez vezető út mártírja, amelynek e vészterhes időszakban játszott szerepét soha nem szabad elfelejteni. E hozzáállás teljesen jogos, hiszen a város lakossága valóban óriási áldozatot hozott, de ennek kifejezését célszerű lenne elsősorban a vukováriakra hagyni, nem pedig országos, sőt nemzetközi szinten hangsúlyozni. Másfelől a médiában Vukovár konfliktusokkal terhelt város, amely párhuzamos társadalmaknak ad otthont, eközben még mindig magán viseli a háború okozta sebeket. Utóbbi részben valóban igaz, enélkül e cikk sem született volna meg; ugyanakkor éppen e tény permanens hangoztatása kényszeríti a

változásra szomjazó vukovári társadalmat a számára kedvezőtlen gazdasági, politikai és társadalmi helyzet elviselésére vagy éppen el nem viselésére. Az, hogy mennyien döntenek utóbbi mellett, jól kiolvasható az utóbbi két évtized migrációs adataiból.

7. Konklúzió

„Úgy gondolom, mások megosztottabbnak látnak minket, mint mi magunkat.” (fiatal nő, Vukovár)

A múlt, a háborús események máig fontosak a vukovári horvátok és szerbek viszonyában, viszont korántsem annyira, mint évekkel, évtizedekkel korábban. A jelenlegi nyugalom záloga a múlt tabuként történő kezelése, a személyes színtereken pedig a szerb és horvát magánszemélyek – barátok, kollégák, szomszédok stb. – közötti jó viszony. Utóbbi korántsem annyira általános, mint az előbbi, vannak olyan vegyes etnikumú utcák a városban, ahol a különböző nemzetiségű lakosok máig nem állnak szóba egymással.

Az optimizmus, illetve a város a helyiek által dicsért – és e sorok írója által is jól érzékelt – derűje és sajátos atmoszférája kellemes, élhető helyé teszi Vukovárt. Ez a milió akkor is megosztottság ellen hat, ha tudjuk, a helyiek privát és kollektív tudatába, identitásába mélyen beágyazódott a háború emléke, illetve a horvátok és a szerbek szembenállása. Noha az elfojtás bármilyen formája komoly veszélyeket hordoz, az előretekintés iránti őszinte igény így is napról napra megkönnyíti a két közösség interakcióját.

A háború, minden eseményével és az újrakezdés nehézségeivel együtt, felejtésre ítélt téma. Ugyanakkor léteznek olyan kérdések, amelyek aktualitásuk miatt nem számítanak tabunak, noha összefüggnek az 1990-es években tapasztaltakkal. Ezek továbbra is a két etnikai csoport közötti szakadékot mélyítik, hátráltatva a megbékélés folyamatát. Bizakodásra ad okot viszont, hogy a helyiek kifejezik vágyukat a feszültség oldása iránt és fontosnak tartják megosztani véleményüket annak mikéntjéről.

Vukovár: megosztott város. Nincsenek ugyan látványos etnikai konfliktusok vagy villongások, viszont továbbra is tapasztalhatóak bizonyos ellentétek. Nem érezhető kölcsönös gyanakvás és harag, ám főként

azért, mert a vukováriak nem beszélnek a múlttól. Ez az állapot feltehetően addig marad így, amíg a múlttal történő szembenézés – mind szerb, mind horvát viszonylatban – teljesen meg nem valósul.

Irodalom

Baillie, B. (2012). Vukovar's Divided memory: The reification of ethnicity through Memorialisation. *Divided Cities/Contested States Working Paper* 25.

Bogisic, L. B. (2015). Etnosi i konfesije u Vukovaru i Vukovarskom kraju od 1918. do 1941. s posebnim osvrtom na manjinske zajednice. Doktorski rad. Sveuciliste u Zagrebu, Filozofski fakultet.

Basic, K. (2007). Hrvatsko–srpski odnosi u Vukovaru i okolici od 1918. do 1941. godine. In Zivic, D.; Zebec, I.: *Vukovar-Hrvatska bastina i perspektive razvoja*. (pp. 247–272). Zagreb–Vukovar: Institut drustvenih znanosti Ivo Pilar Centar Vukovar.

Carmichale, C. (2002). *Ethnic Cleansing in the Balkans. Nationalism and the destruction of tradition*. London–New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203218334>

Corkalo, D. et al. (2004). 'Neighbours again? Intercommunity relations after ethnic cleansing'. In Stover, E.; Weinstein, H. M. (eds.): *My neighbour, my enemy: justice and community in the aftermath of mass atrocity* (pp. 143–161). Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/cbo9780511720352.011>

Corkalo Biruski, D., Ajdukovic, D. (2007). Separate schools – a divided community: The role of the school in post-war social reconstruction. *Review of Psychology*, 14 (2), pp. 93–108.

Corkalo Biruski, D., Ajdukovic, D. (2008). Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. *Revija za socijalnu politiku*, 16, pp. 1–24.
<https://doi.org/10.3935/rsp.v16i1.774>

Damjanovic, D. (2007). O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge iz 1845. godine. *Provjiesni Prilozi*, 32, pp. 241–257.

Daniels, S. (1993). *Fields of vision: landscape imagery and national identity in England and the United States*. Princeton, NJ: Princeton University Press

Dwyer, O. J., Alderman, D. H. (2008). Memorial landscapes: analytic questions and metaphors. *Geojournal*, 73, pp. 165–178.

<https://doi.org/10.1007/s10708-008-9201-5>

Jagodar, J. (2017). Vukovar kao primjer multietnickog i podijeljenoga grada. *Balkanica Posnaniensia* 24, pp. 101–125. <https://doi.org/10.14746/bp.2017.24.7>

Kosic, A., Byrne, S. (2009). *Community Relations Work with Young People in Vukovar, Croatia: an Exploratory Study in Coexistence Building*. *Peace and Conflict Studies*, 15 (2), pp. 61–79.

Popis stanovništva, kucanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema drzavljanstvu, narodnosti, vjrei i materinskom jeziku 2013. Zagreb: Statisticka izvjesca.

Reidy, C. M., Taylor, L. K., Merrilees, C. E., Ajdukovic, D., Corkalo Biruski, D., Cummings, E. M. (2015). The political socialization of youth in a post-conflict community. *International Journal of Intercultural Relations*, 45, pp. 11–23.
<https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.12.005>

Rogic, I. (1993). Vukovar '91. I hrvatski nacionalni identitet. *Drustvena istrazivanja*, 4–5 (2–3), pp. 501–519.

Sullivan, G. A. (1998). *The drama of landscape: land, property and social relations in the early modern stage*. Stanford: Stanford University Press.

Wasserman, J. R. (1998). To Trace the Shifting Sands: Community, Ritual, and the Memorial Landscape. *Landscape Journal*, 17 (1), pp. 42–61.
<https://doi.org/10.3368/lj.17.1.42>

Zebec, I. (2008). Utjecaj ceskoga kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata. *Drustvena istrazivanja*, 17 (1–2), pp. 101–124.

Források

<http://www.vukovar.hr/e-usluge/ostalo/pitanja-i-prijedlozi/255-nekategorizirano/2814-stanovnistvo-grada-vukovara> Letöltés: 2020. 02. 28.

https://balkanimozaik.blog.hu/2017/11/18/a_foldi_pokol_vukovar Letöltés: 2020. 05. 18.

<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/vukovar-ne-cirilici-nema-dovoljan-broj-potpisa-za-referendum-20131129> Letöltés időpontja: 2020. 05. 18.

MÁRKU ANITA

Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról Kárpátalján

Bevezetés

A mai Kárpátalja területe évszázadok óta etnikailag és nyelvileg heterogén régió (KOC SIS–KOC SIS–HODOSI, 1998, KOC SIS, 2001). Annak ellenére, hogy a mai Kárpátalja területén élő nemzetiségek, etnikumok, főleg a szlávok (oroszkok, ukránok, ruszinok) és a magyarok évszázadok óta egymás mellett élnek (vö. bővebben CSERNICSKÓ, 2013b), politikailag, kulturálisan és nyelvileg is természetes módon hatnak egymásra – még sincsenek hagyományai annak, hogy a magyart idegen nyelvként vagy akár környezet nyelvként tanítsák és tanulják más etnikumhoz vagy a többségi nemzethez tartozók. Ennek oka részben azzal is magyarázható, hogy az itt élő nemzetiségek az elmúlt évszázadok, sőt évtizedek során más-más politikai státuszban voltak, ugyanaz az etnikum hol kisebbségi, hol állam-szervező többségi státuszban, majd egyik napról a másikra ismét kisebbségiként ébredt fel egy új állam kötelékeiben (vö. CSERNICSKÓ, 2013a, 598. o., CSERNICSKÓ, 2013b). A különböző államalakulatoknak eltérő volt a nyelvpolitikája is, eltérőek voltak a nyelvi tervezési-, és oktatástervezési törekvései is.

„A kisebbségi nyelvek oktatásának sorsa is erősen kötődik ahhoz, milyen politikai céljaik vannak beszélőiknek, s mennyire tekinti a hatalmon lévő kormány vesztélyforrásnak e célokat” (CRYSTAL, 1998, 456. o.).

A magyar mint anyanyelv és más idegen nyelvek tanításának körülményei

Ilyen viharos politikai helyzetben nemcsak hogy a környezetnyelv, a regionális nyelv vagy az idegen nyelvek oktatásának megszervezése, hanem az aktuális államnyelv hatékony oktatásának (bővebben CSERNICSKÓ, 2012) megszervezése is kihívást jelentett és jelent a mai napig is. S bár a 21. század Európájában elvárás a többnyelvűség – az EU például az anyanyelv mellett két idegen nyelv ismeretét ajánlja állampolgárainak¹ –, a népszámlálási adatok, a szociológiai és szociolingvisztikai felmérések adatai (vö. CSERNICSKÓ szerk., 2010., MÁRKU, 2013) szerint az idegen nyelvek ismerete mégis nagyon alacsony a kárpátaljaiak körében. A 2001-es census adatai szerint Kárpátalján anyanyelvük mellett a legtöbben a magyart (36 ezren) és az orosz (31 ezren) beszélik második nyelvként. Magyarul az ukrán nemzetiségűek, oroszul pedig az ukránok és a magyarok közül beszélnek a legtöbben. A kárpátaljaiak csaknem kétharmada (63%) viszont csak az anyanyelvén beszél, tehát egynyelvű (vö. CSERNICSKÓ, 2013b, 31. o.).

¹ Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.; Barcelonai Európai Tanács, 2002. március 15. és 16., elnökségi következtetések, I. rész, 43.1.; COM (2003) 449: A nyelvtanulás és a nyelvi sokféleség ösztönzése: cselekvési terv 2004–2006; COM (1995)590: Tanítás és tanulás című fehér könyv stb.

1. táblázat: 13 ukrainai nemzeti kisebbség nyelve az oktatás különböző szintjein

Kisebbségi nyelv	Óvodai nevelés nyelve	Fakultatív tárgy	Tantárgyként oktatják	Tannyelv (1-4. osztály)	Tannyelv (5-11. osztály)	Szakoktatásban tannyelv	Oktatják a felsőoktatásban	Tannyelv a felsőoktatásban
Belarusz		+						
Bolgár		+	+	+	+		+	
Gagauz		+	+					
Görög		+	+				+	
Jiddis		+	+				+	
Krími tatár		+	+	+	+		+	
Lengyel	+	+	+	+	+		+	
Magyar	+	+	+	+	+	+	+	+
Moldáv	+	+	+	+	+		+	
Német	*[1]	*	*	*	*	*	*	
Orosz	+	+	+	+	+	+	+	+
Román		+	+	+	+		+	
Szlovák		+	+	+			+	

Forrás: Cserniczkó (2013a, 624. o.)

A Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája szerint Ukrajnában 13 védett közösség és nyelv van. Az 1. táblázat azt mutatja be Ukrajnának a Karta alkalmazásáról 2007. április 20-án készített első jelentése alapján², hogy a Karta hatálya alá eső 13 ukrainai kisebbségi nyelv hogyan jelenik meg az oktatás különböző szintjein (vö. CSERNICKÓ, 2013a, 620., 624. o.).

A fenti adatsorok tehát azt mutatják meg, hogy anyanyelvként, elsőnyelvként milyen oktatási szinteken van jelen a kisebbségek nyelve. Látható például, hogy a magyar nyelv az oktatás minden szintjén jelen van tanítási nyelvként és tantárgyként egyaránt. Ez azonban a jövőben már valószínűleg nem lesz így. Ugyanis Ukrajna új oktatási törvényének 7. cikkelye értelmében, melyet 2017. szeptember 5-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa megszavazott, szeptember 28-án pedig Petro Porosenko hatályba helyezett, „az

oktatás nyelve Ukrajnában az államnyelv”, és a nemzeti kisebbségek képviselői számára az elemi iskola után, az 5. osztálytól „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein”³. A rendelkezés egyértelműen jogszűkítő, már meglévő nyelvhasználati jogokat von meg a kisebbségektől.

Azt, hogy ez a törvény mennyiben érinti a magyar mint idegen nyelv oktatásának jogi kereteit, még nem tudni. Az azonban biztos, hogy „a nyelvek megmaradásának az egyik záloga, hogy a nyelvközösségen kívül is ismert legyen. A taníthatóságnak azonban több feltétele is van: nyelvészeti szempontból rendelkeznie kell a nyelv egészét áttekintő, leíró grammatikával, egy- és kétnyelvű szótárakkal, nyelvpedagógiai szempontból pedig nélkülözhetetlenek a funkcionális szemléletű pedagógiai nyelvtanok és a tankönyvek. De ha ezek a feltételek adottak, akkor sem biztos, hogy

² Галузева Програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки. Затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України Про затвердження Галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки № 461 від 26. 05. 2008

³ Bővebben az új oktatási törvényről és a körülötte kialakult hazai és nemzetközi vitáról lásd: Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont: <http://hodinkaintezet.uz.ua/melyik-rosszabb-meg-mindig-az-oktatasi-torveny-7-cikkelyerol/>; <http://hodinkaintezet.uz.ua/az-uj-ukran-oktatasi-torveny-szovege-magyarul/>

idegen nyelvként tanítják” – írja Nádor Orsolya egyik szaktanulmányában (NÁDOR, 2017, 465. o.). A kutató szerint (NÁDOR, 2017, 465. o.) azok a nyelvek kerülnek az idegen nyelvként tanítottak közé, amelyek egy országon belül bárhol megtalálhatóak vagy amelyek regionális nyelvi státusszal rendelkeznek. Ilyen (regionális) okokból kifolyólag lehetett a magyar mint (második) idegen nyelv oktatását is megszervezni Kárpátalján.

S bár a tanulmány célja, hogy a kárpátaljai magyar mint idegen nyelv oktatásának hiányosságait, netán jogkorlátait mutassa be, ha úgy tetszik, lokális problémáit járja körbe, meg kell jegyezni, hogy az alább bemutatott problémák, hiányok a teljes nyelvterületen is jelen vannak. A Magyarországgal szomszédos országok mindegyikében van valamilyen formájú és intézményesült MID-oktatás, és a hungarológiai központok hálózata is jelen van még (például Újvidék, Bécs, Ungvár stb.). Minden terület speciális helyzetben van a magyar mint anyanyelv és mint idegen nyelv/másodnyelv oktatásának szempontjából (gondoljunk például a muravidéki kéttannyelvű oktatás hatékonyságának kérdéseire (vö. KOLLÁTH szerk., 2009) vagy a moldvai csángómagyar oktatás kihívásaira (lásd például HELTAI, 2014) vagy akár a pozsonyi felsőoktatásban folyó MID-oktatásra (vö. MISAD, 2011)). A Magyarországon 1993-ban beindult MID-tanárképzés felívelő karrierje 2015-ben megroppant, pedig a teljes nyelvterületen egyre inkább szükség van szakképzett tanárookra, kutatókra, akik szakmai segítséget tudnának nyújtani a régiókban felmerülő problémák megoldásában, tantervek, taneszközök, e-tananyagok kidolgozásban minden nyelvi szinten és minden korosztály számára. Fontos lenne tehát, hogy a magyarországi MID-képzés helyreállhasson, illetve azok a módszertani/szakmai központok, műhelyek, amelyek működnek (például a KRE MID-képzése, Ballasi Intézet (vö. MARÓTI, 2017)) megfelelő szakmai és anyagi támogatásban részesüljenek.

A magyar mint idegen nyelv oktatásának jogi háttere

A magyar mint idegen nyelv intézményi keretek között történő oktatásának lehetőségét és jogi alapjait a 2012-ben elfogadott „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól” című, a közbeszédben

nyelvtörvényként emlegetett rendelkezés adta. A jogszabály szerint azokban a közigazgatási egységekben, ahol egy regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya eléri a 10%-os küszöböt, lehetőség van az adott nyelvet második idegen nyelvként oktatni az ukrán tannyelvű iskolákban. A 2012-es nyelvtörvényt viszont Ukrajna Alkotmánybírósága formai okokra hivatkozva⁴ 2018. február 28-án hatályon kívül helyezte.⁵ Arról sincs hír egyelőre, hogy ez a lépés fogja-e, és ha igen, hogyan fogja befolyásolni a magyar mint idegen nyelv oktatásának lehetőségeit a kárpátaljai iskolákban.

A kárpátaljai MID-oktatás képzési és módszertani hiányosságai

A magyar nyelv presztízse, a magyar mint idegen nyelv tanulásának igénye látványosan nőtt az utóbbi években Kárpátalján, Ukrajnában.

A törvény bevezetésekor Kárpátalja nagyobb városaiban és a szórványvidéken is azonnal jelentkezett az igény a MID-oktatásra (vö. BEREGSZÁSZI, 2016, 66. o.). A labilis politikai helyzet, a „háborúba ájult” Ukrajna (CSERNICKSKÓ, 2017) egyre romló gazdasági helyzete fokozza a bizonytalanságot, ellehetetleníti a megélhetést.

„A labilis politikai helyzetben a lakosság túlélési stratégiákat, kitörési pontokat keres. Az utóbbi egy-két évben sok kárpátaljai ezt a szomszédos Magyarországon véli megtalálni. A magyarországi munkavállalás lehetősége, a kedvezményes honosítási eljárás során megszerzhető magyar állampolgárság és a vele együtt járó, az Európai Unió és a schengeni övezet államaiban való szabad mozgás lehetőségét jelentő útlevél, a Magyarországról érkező anyagi támogatások, a gazdaságélénkítő csomagok következtében fokozatosan nő a magyar nyelv presztízse a régióban élő nem magyar lakosság körében. Ezt jelzi, hogy egyre nagyobb igény mutatkozik a magyar mint idegen nyelv tanulására” – írja Beregszászi Anikó a magyar mint idegen nyelv oktatásának elméleti és gyakorlati problémáiról szóló

⁴ Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont: Nem a tartalom, hanem a forma... Elmeszelte az Alkotmánybíróság a 2012-es nyelvtörvényt <http://hodinkaintezet.uz.ua/nem-tartalom-hanem-forma-elmesselte-az-alkotmanybirosag-2012-es-nyelvtorvenyt/>

⁵ Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont: Megszületett az Alkotmánybíróság határozata a 2012-es nyelvtörvényről <http://hodinkaintezet.uz.ua/megszuletett-az-alkotmanybirosag-hatarozata-2012-es-nyelvtorvenyrol/>

szakcikkének bevezetőjében (BEREGSZÁSZI, 2016, 65. o.). Azonban hamar kiderült, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásának 2012-ben nem voltak meg sem a tárgyi, sem a személyi feltételei: nem volt tanterv, nem volt semmilyen oktatási segédeszköz és szakképzett tanárok sem (vö. BEREGSZÁSZI, 2016, MÁRKU, 2019). Ezeket a problémákat a nyelvészek (vö. pl. CSERNICSKÓ, 2013b, 311–322. o.) már korábban is jelezték.

A kárpátaljai magyar közösség érdekvédelmi szervezetei viszont élni kívántak a törvény adta lehetőségekkel, ezért a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség (KMPSZ) a II. RFKMF Filológia Tanszékének nyelvészeit, oktatóit (Beregszászi Anikót és Csernicskó Istvánt) kérték fel, hogy állítsák össze az általános iskola 5–9. osztályai számára a magyar mint (második) idegen nyelv tantervet. Az oktatástervezési munkára mindössze napjaik, egy-két hetük volt csak, ennek ellenére Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma pozitívan értékelte a kidolgozott tantervet, és 2014. június 24-én kiadott 750. számú rendeletével jóváhagyta annak alkalmazását (BEREGSZÁSZI, 2016, 67. o.). A tankönyvhiányt ideiglenesen úgy próbálták orvosolni, hogy a KMPSZ és a Károli Gáspár Református Egyetem együttműködésében a *Kiliki a Földön* című tankönyvcsaládot hozták el a kárpátaljai iskolákba (de csak korlátozott példányszámban, csak az 5. osztályokban kezdték el használni). Ez viszont az ukrán oktatási minisztérium jóváhagyása nélkül nem lehet hivatalos tankönyv, csak oktatási segédanyag. A helyi viszonyokat és a tantervet is figyelembe vevő tankönyv csak 2019 decemberében készült el Pápai Ilona és Kampó Ildikó szerkesztésében, de csak az 5. osztály számára. A többi évfolyamon továbbra is a tanárok kreativitásán múlik, mit tudnak felhasználni az órán, milyen oktatási segédanyagokkal dolgoznak.

A képzett tanerő hiányát pedig a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) és a II. RFKMF között létrejött együttműködési szerződés folytán 2016 őszén indult egy éves (két szemeszteres) magyar mint idegen nyelv pedagógus(tovább)képzéssel igyekeznek megszüntetni. A szakmai kapcsolat kiépülése szintén a Filológia Tanszék Magyar Tanszéki Csoportja vezetőinek, oktatóinak köszönhető (vö. BEREGSZÁSZI, 2016, 68. o.). A magyar mint idegen nyelv oktatásának módszertana kötelező modulként/tantárgyként bekerült az anyanyelvi magyar nyelv és irodalom tanárok képzésébe is a beregszászi főiskolán,

ezzel is támogatva a szakképzett MID-tanárhiány pótlását.

Furcsa paradoxon, hogy míg 2017-től Magyarországon csak levelező képzésben indulhat MID-tanárképzés, és a nappali tagozatokat az Emberi Erőforrások Minisztériuma döntése értelmében megszüntették, addig a külhoni régiókban, így Kárpátalján is nemzetstratégiai szempontból fontos kérdésként kezeli ugyanaz a minisztérium és kormány a magyar mint idegen nyelv tanárképzést (vö. NÁDOR, 2017, 53–55. o.).

2019-ben a magyartanulás iránti megnövekedett igényt felismerve az Ungvári Nemzeti Egyetem is indított MID-szakirányú filológus képzést.

A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban

A magyart a nem magyar anyanyelvűek jelenleg a következő formákban tanulhatják Kárpátalján:

- a) magyar tannyelvű iskolában,
- b) ukrán tannyelvű iskolában, ahol a magyar fakultatív tárgy,
- c) ukrán tannyelvű iskolában, ahol magyar (második) idegen nyelv,
- d) szervezett nyelvtanfolyamon (pl. a beregszászi főiskola felnőttképzési központjának tanfolyamain, melyeket a magyar kormány támogat),
- e) magántanárnál.

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (a továbbiakban KMPSZ) adatai szerint a 2016/2017-es⁶ tanévben Kárpátalja 4 járásában, valamint Ungvár, Beregszász és Nagyszőlős városában, 19 iskolában 1237 diák tanulta a magyart idegen nyelvként az 5–9. osztályokban, a 2018/2019-es tanévben pedig 1874 tanuló.

Valamennyi iskolában használják a *Tanterv 2014*-et, illetve az 5. osztályokban a *Kiliki a Földön* c. tankönyvcsaládot jelölték meg oktatási segédeszközként a Pedagógusszövetség összesítő táblázatában. Azonban sokkal több intézményben tanítanak magyart idegen nyelvként fakultatív órákban, szakkörök keretében és tanfolyamokon, amelyek nem jelennek meg a KMPSZ kimutatásában, és amelyekről nincsenek összesítések.

Vannak például olyan iskolák is, ahol nem csak 5.

⁶ A Pedagógusszövetség írásos kérelmeire adta ki ezeket az adatokat.

osztálytól, hanem már elsőtől tanítják a magyart idegen nyelvként.

A MID-oktatásban jelenleg 2 tanterv áll rendelkezésre, amelyeket az Ukrán Oktatási Minisztérium is elismert: az egyik „A magyar nyelv tanterv az általános iskolák számára (második idegen nyelv) 5–9. osztály”⁷ című programot (továbbiakban Tanterv 2014) Beregszászi Anikó, Braun Éva és Cserniczkó István állította össze. A másik az alsós (1–4.) osztályok tanulási folyamatára elfogadott tanterv, amelyet szerkesztőként Szerhijcsuk Júlia, Hadar Judit és Kótyuk István jegyezték.⁸

Az 5–9. osztályos tantervről elmondható, hogy a kommunikatív nyelvoktatási módszert veszi alapul és minden nyelvi készségre kiterjed. A kimenetnél csupán A2-es szintű nyelvtudást irányoz elő, de sajnos csak heti 1-2 óra van a magyarra, így ez a kimeneti cél is utópisztikusnak tűnik.

Az alsós tanterveknél az volt a koncepció, hogy az anyanyelvoktatásban használatos alsós tanterv egy évvel késleltetett, kicsit „butított” változatát próbálták meg oktatni. Első évben egy szóbeli kurzus, tematikus szókincsbővítés, aztán 2. osztályban betűtanítás, 3. osztálytól pedig grammatika és szépirodalmi szövegolvasás...

A két tanterv nem épül egymásra, így ebből is látszik, hogy koncepciótlan, a hatékonysága erősen kétséges.

Az alsó és felső osztályokra nincsenek tankönyvek (kivéve az 5. osztály), a tanár kreativitásán, felkészültségén múlik, hogyan és miből állítja össze a tananyagot.

A probléma összetettsége abból is látszik például, hogy sok magyar tannyelvű iskolában magas a nem magyar anyanyelvű tanulók száma, akiknek szintén speciális tanterv alapján kellene a magyart tanítani, mert az anyanyelvi tanterv túl bonyolult, nincs meg hozzá a megfelelő szintű nyelvtudásuk (pl. a szórványban).

A magyar, mint idegen nyelv oktatásának kérdései

⁷ Beregszászi Anikó, Braun Éva és Cserniczkó István szerk. 2014. Tanterv 2014. [Letölthető: <https://osvita-uzhgorod.gov.ua/pedagogichna-skarbnichka/52-dlia-pedahohiv/mov-natsionalnykh-menshyn/692-uhorska-mova-prohrama-dlya-zahalnoosvitnikh-navchalnykh-zakladiv-59-klasy-iak-druha-inozemna.html>]

⁸ Beregszászi Anikó, Braun Éva és Cserniczkó István szerk. 2014. Tanterv 1-4. osztály. [Letölthető: A tanterv elérhető a Minisztérium honlapján: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalnaserednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>]

valamilyen formában minden fentebb felsorolt oktatási intézménytípusban jelentkezhetnek, tehát egy nagyon komplex kérdéskörrel van szó.

Ebből kifolyólag egy 2018-as empirikus kutatás keretében kárpátaljai magyar mint idegen nyelvet oktató tanárokat kérdeztem a MID-oktatás helyzetéről Kárpátalján. Célom az volt, hogy egy általános helyzetkép leírásán túl (lásd: BEREGSZÁSZI, 2016, MÁRKU, 2018, MÁRKU, 2019), a gyakorló pedagógusok véleményét is feltárjam a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásának körülményeiről, problémáiról, hiányszágokról, a tanterv(ek) (ezek elemzéséről bővebben lásd MÁRKU, 2019) alkalmazhatóságáról, taneszközökről és esetleges jógyakorlatokról, amelyek segítik vagy gátolják a magyar mint idegen nyelv hatékony oktatását a kárpátaljai iskolákban.

A MID-tanárokkal végzett kutatás részeredményei

A 2018 elején végzett kutatás során félig strukturált interjú, valamint az ezt helyettesítő (online) kérdőív segítségével kérdeztem meg a kárpátaljai általános iskolákban oktató MID-tanárok véleményét (a fentebb felsorolt intézménytípusok közül a b) és c) típus oktatóit céloztam meg a kutatás során) az alábbi kérdéscsoportokról:

- a magyar mint idegen nyelv tanításának körülményeiről;
- a MID-tantervről, a rendelkezésre álló tananyagokról;
- a MID-oktatás hatékonyságáról.

Összesen 12, a közoktatásban is dolgozó MID-tanárral készült el a mélyinterjú. Három tanár kivételével mindegyiküknek van vagy folyamatban van a MID-szakirányú továbbképzése. Ketten jelezték terveiket egy későbbi szakirányú továbbképzésre. Alapképzetségük szerint vannak közöttük magyar-, ukrán-, orosz-, angol nyelv és irodalom szakos tanárok és tanítói végzettséggel rendelkezők. Szinte mindegyiküknek vannak magántanítványai, és sokan a felnőttképzésben tanfolyamokon is tanítanak.

Érdekelt a *tanulók nyelvtanulási motivációja* is. A második kérdéscsoportra adott válaszokból az derült ki, hogy az iskolások motiváltak a magyartanulásra, többnyire szívesen tanulják azt. Egyre nagyobb a magyar nyelv presztízse, de ennek hátterében

gazdasági, jóléti érdekek állnak, nem a belső elköteleződés vagy a kisebbségek felé irányuló szolidaritás. A tanulók kis hányada motivált tehát önszántából a nyelvtanulásra, inkább a szülők azok, akik szeretnék, ha megtanulna a gyerek magyarul. Ennek hátterében a külföldi munkavállalás, a továbbtanulás, és a magyar állampolgárság megszerzésének kérdése áll. Tehát a nyelv mint gazdasági erőforrás (vö. PACHNÉ, 2017) jelenik meg a magyar mint idegen nyelv oktatásában. *Módszertani segédeszközökről:* az 5–9. osztályos tantervet *majdnem* minden tanár ismerte. Véleményük szerint a tanterv kezdetnek nagyon jó, mankót jelent a kezdő magyar mint idegen nyelv tanároknak, de az a rendkívül kevés óraszám miatt (a legtöbb iskolában heti maximum 2 óra) túl bonyolult a kezdő nyelvtanulók számára. A Tanterv 2014-hez csak 2019 legvégén készült el a tankönyv, a forgalomban lévő *Kiliki a Földön* c. tankönyvcsalád pedig nem illeszkedik a tantervhez. Online tananyagot nem igazán használnak (egy tanár kivételével), házi feladatnak is csak néha adnak a tanárok ilyen tartalmakat. Néhányan ódzkodnak is ettől, mások úgy vélik, hogy a gyerekek sem végeznék el az ilyen feladatokat, valamint az egyes iskolákban hiába van laptop, amit a tanár használhat, internet hozzáférés, free wifi nincs. Kevesen vannak azok a MID-tanárok, akik szerint jó vagy kielégítő lenne a módszertani segédeszközökkel való ellátottság. Többen nem férnek hozzá vagy nem használnak modernebb online tananyagokat, ehelyett a régebbi, még a rendszerváltás előtti, főleg oroszajkúaknak íródott, mára módszertanilag szintén elavult, grammatikaközpontú tankönyvekből csemegéznek: *Deák Sándor: Učebnyik vengerszkogo jazika I–III. Budapest, 1972; Szij Enikő: Kursz vengerszkogo jazika. Budapest, 1981 (orosz); Vavra Klára: Купц изучения венгерского языка. Prileszky Cs., Erdős J. Halló, Magyarország!* Égetően fontos lenne tehát egy szakszerű tanterv összeállítása, a módszertani eszközök kidolgozása, valamint továbbra is fontos lenne szakképzett tanárok és óvodapedagógusok képzése az elemi iskolai és az óvodai nevelésre, illetve a középiskolai osztályokra is.

Eredményesség: a tanítás hatékonyságát illetően elég pozitívak voltak a tanárok, annak ellenére, hogy egyesek a segédeszközök hiányában, mások a csekély óraszámban, megint mások a tanulók motiválatlanságában látják az eredménytelenség fő okát.

„AK12: Nagyon eredményes. Kimagasló eredményeim is vannak. A szülők elégedettek. Többen jelentkeznek magyart tanulni, mint németet”.

Van-e jövője a MID-oktatásnak?

Ha az igényeket nézzük, akkor a tanárok véleménye szerint is nagy az érdeklődés, egyelőre van jövője. Ha viszont az ukrán oktatási rendszerben megkezdődött „reformokat”, drasztikus változásokat vesszük figyelembe, akkor bizonytalan a lehetősége a magyar mint idegen nyelv oktatásának a kárpátaljai iskolákban.

Összegzés:

A 2012-es állapotokhoz képest nagyon sok előrelépés történt a szakszerű MID-oktatás terén Kárpátalján, de még mindig van hová fejlődni. A magyar mint második idegen nyelv tanításához készült 5–9. osztályos tanterv és 5. osztályos tankönyv csak az első téglák a hatékony nyelvoktatáshoz szükséges építőanyagok sorában. Szükséges lenne az alsós, elemi osztályokra, az óvodai nevelésre és a középiskolák osztályai számára is speciális és szakszerű tantervet/tanterveket összeállítani. Égető szükség van a beindult szakképzésekre, magyar mint idegen nyelv szaktanárookra, szakirányú továbbképzésekre, nyári egyetemre. Nagyon nagy szükség lenne a speciális nyelvi környezetre, a környezetnyelvi adottságokat kreatívan „ki”- és felhasználó, az eltérő nyelvi háttérrel az oktatásba érkező tanulók igényeit figyelembe vevő kurzuskönyvekre, nyelvkönyvekre, tankönyvekre, munkafüzetekre stb. A tárgyi és személyi feltételeken kívül fontos lenne, hogy az iskolában a második idegen nyelvre tervezett óraszámok összhangban legyenek a megkövetelt kimeneti nyelvtudásszinttel és a nyelvtanulók életkori sajátosságaival. A hatékony nyelvtanulás egyik feltétele ugyanis a nagy nyelvi input (vö. KRASHEN, 1985, PELCZ–SZITA, 2013. 75–90. o.), amit heti 1-2 órában nehezen lehet kivitelezni.

A magyar mint idegen nyelv oktatásának a megkérdőjelezett tanárok szerint van jövője Kárpátalján, hiszen a jelenlegi ukrán politikai-gazdasági krízis, valamint a magyar állam szülőföldön való boldogulást célzó pályázatait és támogatási rendszere, illetve a vízummentesség Ukrajna számára történő bevezetése mindenképpen a magyar nyelv presztízsét

növeli. Az ukránok a magyar nyelv megtanulásával új gazdasági erőforrásra tesznek szert, melyet, ha a gazdasági migráció ideiglenes, akkor Ukrajna javára fordíthatnak, valódi haszonná, gazdasági tőkévé konvertálhatnak. Ukrajnának tehát az ukránok magyar nyelvtudásából úgy lehet haszna, hogy tulajdonképpen semmit nem tett ezért, hiszen azon kívül, hogy engedélyezte a magyar mint második idegen nyelv oktatását a kárpátaljai ukrán tannyelvű iskolákban, további kötelességeit ebben az esetben sem teljesíti: sem a személyi, sem a tárgyi feltételeit nem teremtette meg a hatékony oktatásnak – tananyagot Magyarország adott, az első tantervet egy magán felsőoktatási intézmény szakemberei készítették, a tanárképzést a magyar állam finanszírozza. Ukrajnának tehát a magas szintű többnyelvűség biztosítása lenne érdeke nem csak eszmei szempontból, hanem gazdasági szempontból is, nem pedig az eltúlzott és kényszeres egynyelvűsítés. A nyelvi és kulturális sokszínűség értékévé tud válni, erőforrássá (vö. PACHNÉ, 2017) konvertálható, hosszú távú fennmaradást biztosíthat. Szent István intelme pedig ma is megállja a helyét: „az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő”⁹.

Irodalom

Beregszászi Anikó (2016). A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján – Elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2*, 2016 (1–2), pp. 65–69.

Crystal, David (1998). *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.

Cserniczkó István (2012). *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*, Ungvár: PoliPrint

Cserniczkó István (2013a). Nyelvvoktatás kárpátaljai módra In Mária Písnjak (szerk.) *Kézikönyv a muravidéki kétnyelvű iskolák pedagógusai számára* (pp. 598–656). Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, http://www.e-kompetencia.si/images/epublikacije/prirocnik/e-kompetencia_modszertan_prirocnik_20131024_splet_kazalo.pdf Letöltés: 2018.01.17.

Cserniczkó István (2013b). *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*.

Budapest: Gondolat

Cserniczkó István (2017). A (nyelvi) kompromisszum

esélyei a „háborúba ájult” Ukrajnában. In Gróf Annamária, Kolláth Anna és Szoták Szilvia (szerk.), *Szélrózsa* (pp. 17–28). Budapest: Termini Egyesület.

Cserniczkó István szerk. (2010). *Nyelvek, emberek, helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használati köre a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint.

Fedinec Csilla és Cserniczkó István (2017). Mi lesz velünk, magyarokkal? Új oktatási törvény Ukrajnában. *Közoktatás*, XXII (4), pp. 5–11.

Heltai János Imre (2014). *Nyelvcseré és a nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság

Kolláth Anna szerk. (2009). *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor: Zora

Kolláth Anna (2016). A magyar nyelv és oktatása Szlovéniában. *THL2*, 2016 (1–2), pp. 45–55.

Kocsis Károly és Kocsis-Hodosi Eszter (1998). *Ethnic Geogorphy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical research Institute and Minority Studies Programme.

Kocsis Károly (2001). *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.

Krashen, Stephen D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*, New York: Longman
<https://doi.org/10.2307/414800>

Maróti Orsolya (2017). Semmiből világokat? – 60 éves a Balassi Intézet, a magyar, mint idegen nyelvi és származásnyelvi oktatás legtöbb hallgatót fogadó műhelye. *THL2*, 2017 (1–2), pp. 30–45.

Márku Anita (2013). „Po zákárpátszki” Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások, kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár: PoliPrint.

Márku Anita (2018). A magyar mint idegen nyelv tanterv és alkalmazásának lehetőségei a kárpátaljai iskolákban. *Szakkolgozat*, kézirat. Budapest–Beregszász: Károli Gáspár Református Egyetem.

Márku Anita (2019). A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban: tantervek. In Cserniczkó István és Márku Anita (szerk.), *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*, V. (pp. 165–178). Ungvár: Atdor-Shark.

Misad, Katalin (2011). *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatása a pozsonyi Comenius Egyetemen*. *THL2*, 2011 (1–2), pp. 133–139.

⁹ István király intelmei. <http://mek.oszk.hu/00400/00446/00446.pdf>

Nádor Orsolya (2017). A magyar nyelv külföldi megismertetése, vonzereje. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.), *A magyar nyelv jelene és jövője* (pp. 465 – 483). Budapest: Gondolat Kiadó.

Nádor Orsolya (2017). Magyar mint idegen nyelv tanárok a tanárképzés hullámvasútaján. *THL2*, 2017 (1–2), pp. 47–56.

Pachné Heltai Borbála (2017). Nyelvcsere és szezonális migráció egy többnyelvű magyarországi közösségben: Nyelvi gyakorlatok, ideológiák és kommodifikáció társadalmi folyamatok nexusában. *Doktori értekezés, kézirat*. Budapest: ELTE BTK.

Pelcz Katalin és Szita Szilvia (2013). Szókincsfejlesztés a „MagyarOK” tankönyvcsalád koncepciójának tükrében. *THL2*, 2013 (1–2), pp. 75–90.

Új keretstratégia a többnyelvűség ösztönzésére. Brüsszel: Európai Közösségek Bizottsága, 2005.

Források

Beregszászi Anikó, Braun Éva és Cserniczkó István (szerk.) (2014). Tanterv 1–4. osztály. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalnaserednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

Beregszászi Anikó és Braun Éva, Cserniczkó István szerk. *Tanterv 2014. A „MAGYAR NYELV TANTERV AZ ÁLTALÁNOS*

ISKOLÁK SZÁMÁRA (MÁSODIK IDEGEN NYELV) 5–9. osztály”. УГОРСЬКА МОВА ПРОГРАМА ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 5–9. класи (як друга іноземна) <http://www.osvita-uzhgorod.gov.ua/pedagogichna-skarnichka/52-dlia-pedahohiv/mov-natsionalnykh-menshyn/692-uhorska-mova-prohrama-dlya-zahalnoosvitnikh-navchalnykh-zakladiv-59-klasy-iak-druha-inozemna.html> <http://www.osvita-uzhgorod.gov.ua/images/metod-kab/dlj-pedagogiv/vengerska/prohrama-uhorska-mova-druha-inozemna.pdf>

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont. Nem a tartalom, hanem a forma... Elmeszelte az Alkotmánybíróság a 2012-es nyelvtörvényt. <http://hodinkaintezet.uz.ua/nem-tartalom-hanem-forma-elmeszelte-az-alkotmanybirosag-2012-es-nyelvtorvenyt/>

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont. Megszületett az Alkotmánybíróság határozata a 2012-es nyelvtörvényről <http://hodinkaintezet.uz.ua/megszuletett-az-alkotmanybirosag-hatarozata-2012-es-nyelvtorvenyrol/>

Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/00400/00446/00446.pdf>

Ukrajna 2017. évi 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról”. *REGIO*, 25 (3), pp. 260–277. http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/185/pdf_160 Letöltés: 2018. 04. 14.

NAGY BENEDEK

A csíksomlyói pápalátogatás turisztikai elemzése: a szálláshelyi forgalom méretei

1. Bevezető

Ferenc pápa csíksomlyói látogatása 2019. június 1-jén több szempontból is történelmi jelentőségűnek mondható. Egyrészt az első pápa, aki Erdélybe látogat, másrészt az első pápa, aki ily módon elismeri az erdélyi magyarság létezését és vallási sajátosságait. A csíksomlyói kegyhely beemelésével a romániai „pápai” helyszínek közé egyféleképpen kanonizálja a hely szakralitását. Vallási és diplomáciai jelentőségén túl, melyet nincs módunkban feldolgozni, a pillanatnyi gazdasági és társadalmi hasznosságára is lehet gondolni, ezt többféleképpen igyekeztünk megragadni a látogatás pillanatában, és az azt követő hónapokban. Jelen elemzésünk egy komplexebb kutatás része, melyben a média és a közösségi média tartalomelemzése, a látogatók lekérdezése, és a szervezők interjúk révén való megkérdezése is helyet kapott, a 2019. május – 2019. november közötti időszakban. Jelen tanulmányunk célja fényt deríteni a látogatás turisztikai méreteire, a hivatalos statisztikai és más primer adatok segítségével, melyek egymást jól kiegészítik.

2. Megelőző kutatások

A székelyföldi régió és azon belül a megyék turizmusának a mérésére már számos példa szolgál az

elmúlt két évtizedben. Vélhetően az első ilyen a Horváth Gy. által szerkesztett Székelyföld kötet, melyben egy külön fejezet foglalkozik a turizmussal, annak erőforrásával és a főbb mennyiségi mutatókkal is (HORVÁTH, 2003). Egy másik tanulmányban a kereslet és a kínálat részletes számaival találkozunk (NAGY, 2007), bár ezek még mindig csak jobbra a statisztikai adatok egyszerű feldolgozása. Később a székelyföldi turizmus alapos elemzése révén, melyet a statisztikai adatok mellett egy átfogó turistalekérdezés egészített ki, egy kolozsvári szociológus csoport rávilágít arra, hogy a térség turizmusa egyáltalán nem teljesít jól, és nem mondható húzóágazatnak (KISS ET AL., 2013). 2014-ben kiadásra kerültek a Csíkszereda városrendezési tervéhez készült előtanulmányok, melyek közül egyik kb. 60 oldalon keresztül elemzi a város és környékének turisztikai láttnivalóit, szolgáltatásait, és a turisztikai potenciállal rendelkező zónák közé sorolva Csíksomlyót, megállapítja a vallási turizmus fejlesztésének az elsőbbségét (KOVÁCS ET AL., 2014). Talán a legfrissebb felmérés 2015-ben látott napvilágot, amelyben Hargita és Kovászna megyék turizmusát jellemezték, nemcsak a természeti és kulturális erőforrások, a fogadóképesség és a vendégforgalom tükrében, hanem számításokat is végeztek a két megyében belföldi és külföldi turisták által elköltött összegekkel kapcsolatban (NAGY 2015).

Ebből is kiderül, hogy Hargita megye, bár jól áll a működésben és a lakosságárányos szálláskapacitás tekintetében, a kihasználtság, a turistaérkezések és a vendégéjszakák számát tekintve már kissé lemarad az országos átlagtól.

Konkrétan a csíksomlyói turizmussal tulajdonképpen még senki nem foglalkozott, bár a búcsút már többen is kutatták, elsősorban néprajzi és vallás-szociológiai tekintetben. Turisztikai szempontból kevés kutatás készült a pünkösdi búcsúról, de egy fontos és talán elsőnek számító kutatás eredményeit a szerzők egy 2017-ben megjelent tanulmányban is közölték (BÁNHIDAI–TÓZSÉR, 2017). A kutatás elsősorban a résztvevő turisták (tehát nem reprezentatív módon a teljes résztvevő tömeget) motivációit kutatta, nem pedig ezek számosságát, volumenét. A búcsún résztvevők számát a Székelydata elnevezésű internetes portál (CSALA, 2015) kísérte meg nemrég felmérni, többféle, statisztikai és más módszerrel, eszerint a 2015-ös búcsún kb. 255 ezer ember vett részt.

3. A vallási turizmus méretei Romániában

A romániai vallási turizmus volumenére vonatkozóan nem sok adat létezik, tudományos vagy más jellegű szakmai közlemények már foglalkoznak a témával, de a konkrét méretek becsülésével vagy mérésével nem találkoztunk. Egyik szerző például a tízezernél is többet számláló templomok közül kiválaszt egy 556, többnyire kolostorból álló mintát, és ezek vallási, kulturális és gazdasági értékének becsülésére tesz kísérletet, csak kínálati szempontból, tehát a látogatottsággal nem foglalkozik. (GIUSCA ET AL., 2018) Egy másik szerző, egy egyetemi beadandó dolgozatnak tűnő jegyzet oldalain, azt állítja, hogy 2008 után „egyértelműen” meghaladta az 500 000 főt a kulturális és vallási turizmusban résztvevők száma, és mára akár az egymilliót is meghaladja azoké, akik ilyen célból Romániába(n) utaznak; arról nincs szó, hogy erre a következtetésre miként jutott. (PREDA, 2019) Egy másik szerzőpáros szerint (BADULESCU és BAN, 2005, 78. o.) már 2002-ben meghaladta az egymilliót a vallási turizmusban résztvevők száma Romániában.

Részleges tájékoztató pontot jelenthetnek a romániai Országos Statisztikai Hivatal (INS) adatsorai,

melyekből az utazási irodák által szervezett utazásokon résztvevő belföldi turisták számról, illetve ezen belül az egyes utazások típusairól kaphatunk információkat.

Ezek szerint a zarándoklatok egyelőre elenyésző arányt tesznek ki az egyéb desztinációk és utazási célok között, hiszen a zarándokturizmust jóval meghaladja a tengerparti, a hegyvidéki, és a gyógyturizmus, valamint az utóbbi években a kulturális turizmus által generált termékek eladása is.

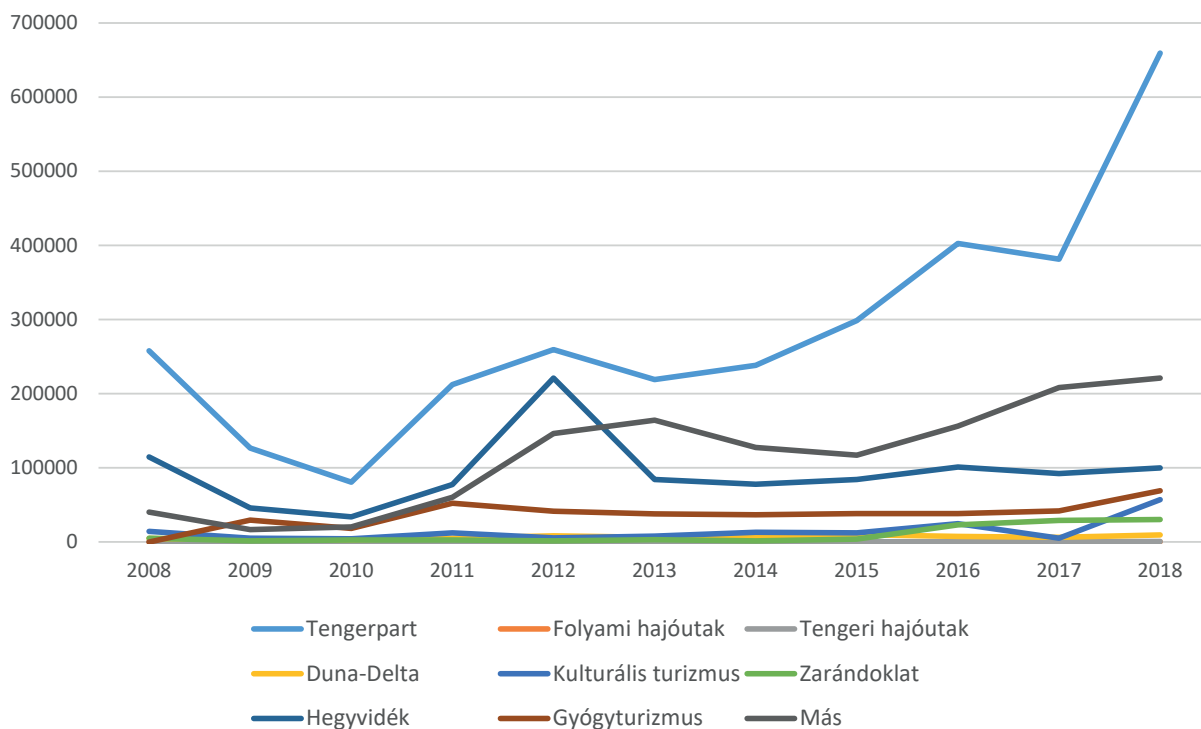
Egy másik lehetőség, hogy meghatározzuk a zarándoklatok abszolút értékét – a résztvevők számának függvényében – és ezek arányát, a teljes belföldi utakon résztvevők száma szerint. Eszerint – a 2. ábrán látható – az utóbbi 10 évben a zarándoklatok száma és aránya is jelentősen nőtt, abszolút és relatív értékben is a többszörösére.

Összességében keveset tudunk a romániai vallásturizmus méreteiről, de az látszik, hogy ez mindenképp emelkedő tendenciát mutat, legalábbis a belföldi és szervezett turizmus dimenzióiban. Ezt jelzi a Román Ortodox Egyház saját utazási irodája is, a Basilica Travel, mely belföldi és külföldi eladott utazásai során 2018-ban 1,4 millió eurós bevételre tett szert (turizmus.com). Az utóbbi évek eseményei (2019-es pápalátogatás, a bukaresti *Nemzet Megváltásának Katedrálisának* befejezése, a Máriaút fokozatos kiépülése és fejlődése) arra engednek következtetni, hogy ez a trend a közeljövőben erősödni fog.

4. A térség turisztikai eredményei, a statisztikai adatok alapján

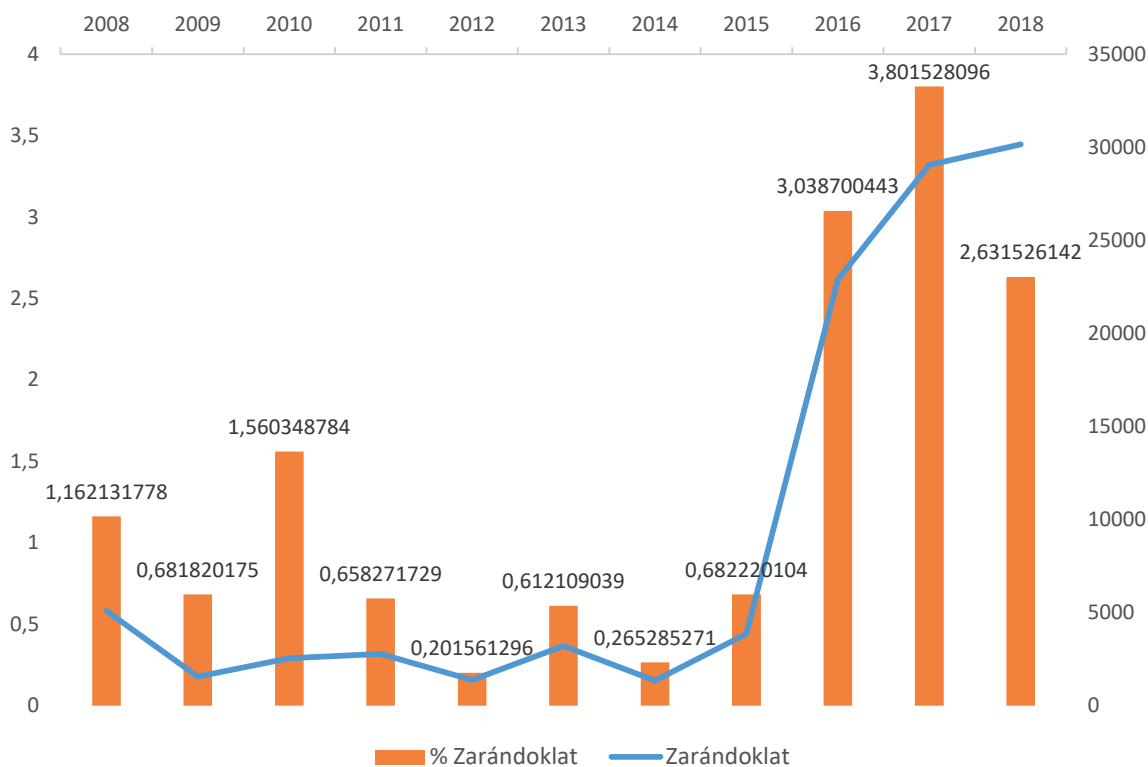
A pápalátogatás Hargita megye turizmusára gyakorolt hatását a hivatalos statisztikai adatok tükrében is lehet vizsgálni. 2019 augusztusában már elérhetőkké váltak a 2019. júniusi havi adatok is, így meg tudtuk vizsgálni, hogy ezek a hónapok milyen vendégforgalmi és kihasználtsági eredményekkel zárultak. Az adatok forrása a bukaresti Országos Statisztikai Hivatal (Institutul National de Statistica), ennek is a Tempo-Online interneten is elérhető adatbázisa. A pápalátogatás hatását május–június hónapokra egyaránt lehet tenni, bár az esemény 2019. június 1-jén volt Csíkszeredában, de a látogatók már az időpontot

1. ábra: A romániai utazási irodák által szervezett utakon a belföldi résztvevők száma, az utazások típusa szerint

Forrás: saját szerkesztés az INS adatai szerint

2. ábra: A zarándoklatok száma és aránya belföldi utakon belül, a résztvevők száma szerint, 2008–2018

Forrás: saját szerkesztés az INS adatai szerint

megelőző napokban kezdtek érkezni. Nyilván lehetnek olyanok, akik több napot is tartózkodtak, és még maradtak június 1-eje után is, de a kérdőíves kutatásunkból is kiderült, hogy ezek aránya elég alacsony volt. Továbbá érdemes hozzátenni, hogy egy héttel később, június 8-án a már hagyománnyá vált pünkösdi búcsú is zajlott ugyanazon a helyszínen, és ez szintén több százezres tömegeket vonzott. A kettő hatását így statisztikai módszerekkel lehetetlen szétválasztani, mivel heti bontású adatok nem léteznek (később viszont a saját méréseinkkel megkíséreljük ezt). Mielőtt azonban bemutatnánk a statisztikai adatokat, meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos statisztikai adatok nem feltétlenül tükrözik pontosan a valóságot, hiszen a bevallásra alapozott adatok nem biztos, hogy pontosan visszaadják a tényleges forgalmat. Ezt ugyanis Romániában a legtöbb szállásadó valószínűleg igyekszik eltitkolni a kedvezőbb adózási feltételek miatt.

A 3. ábra talán a legfontosabb összesítést tartalmazza, hiszen a megye összes településének kihasználtságát összesíti, úgy, hogy a vendégéjszakák számát a működésben lévő kapacitáshoz arányítja. Az összehasonlító ábrából kitűnik, hogy a megye a 2019. május és június hónapjaiban a legjobb kihasználtságot valósította meg az elmúlt 10 évben

(19% ill. 23%), vélhetően ebben a két említett eseménynek is szerepe volt.

Ha viszont csak a két hónapot vizsgáljuk, és települési bontást is alkalmazunk, a kihasználtság nem mindenhol növekedett 2019. májusban az előző év hónapjához képest. Érdekes módon nem mindenhol tapasztalható jelentős növekedés 2019. májusban (2018. májushoz viszonyítva), ekkor inkább Gyergyószárhegyen 25%-ról 32%-ra, Tusnádfürdőn 22%-ról 32%-ra, de leginkább Székelyudvarhelyen 24%-ról 32%-ra- láthatók jelentősebb növekedések a két vizsgált hónapot összehasonlítva, de néhol akár visszaesések is észrevehetőek. 2019 júniusában már jelentősebb növekedés tapasztalható Csíkszeredában is, amint azt a következő, 4. ábránk is mutatja. Néhány százalék növekedést ekkor már a csíki települések is mutatnak az előző év júniusához képest, Tusnádfürdő például 11%-ot.

A 4. ábra csupán a három nagyobb Hargita megyei város (Csíkszereda, Székelyudvarhely és Gyergyószentmiklós) érkezéseinek számát mutatja az elmúlt tíz évre vonatkozóan. Ebből kitűnik, hogy Csíkszereda kisebb fölénye mellett, minden évben a nyári szezonnak van egy előszezonja, elsősorban Csíkszeredában. Ez az időszak nagyjából május hónapra tehető, amikor rendszerint a pünkösdi búcsú kerül megrendezésre. Ez a tavalyi, 2019-es évben is így volt, amikor a

3. ábra: Hargita megye szálláshelyeinek havi kihasználtsági adatai, 2010 és 2019 között

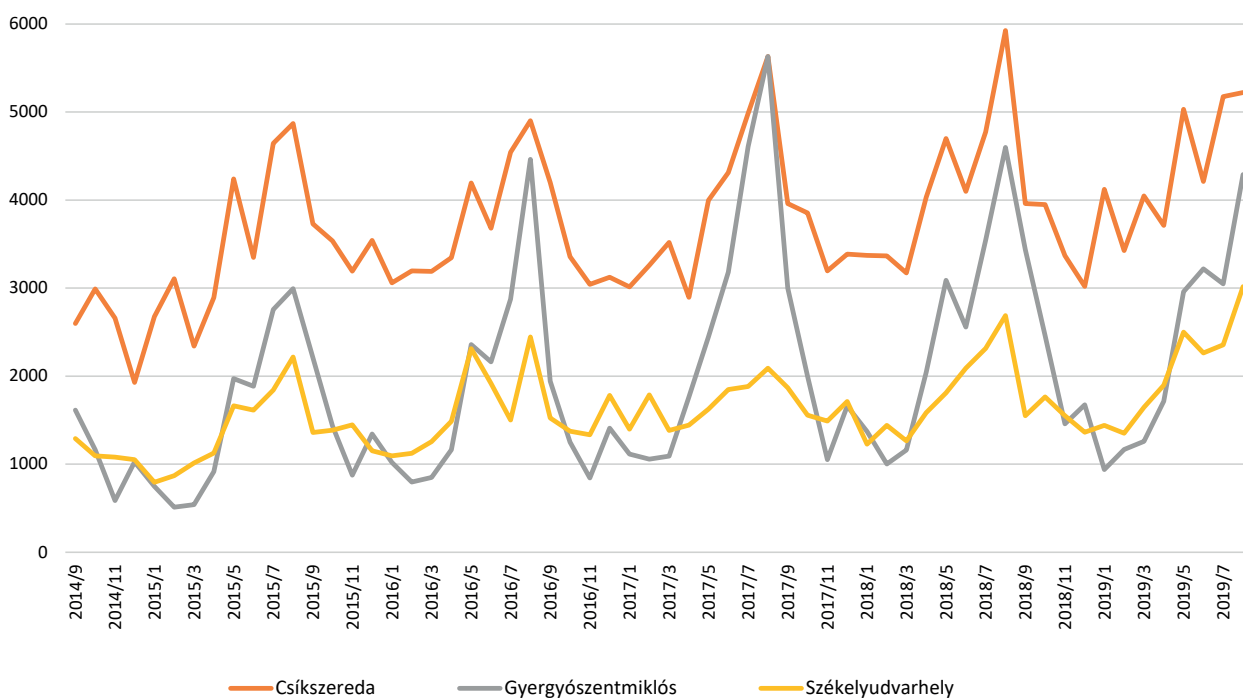
Year..	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.
2010	13%	15%	8%	10%	16%	18%	21%	26%	20%	14%	13%	13%
2011	15%	10%	9%	13%	14%	19%	29%	29%	20%	22%	13%	15%
2012	14%	7%	8%	10%	13%	17%	23%	24%	14%	9%	9%	13%
2013	13%	8%	7%	8%	13%	14%	22%	19%	14%	12%	17%	15%
2014	9%	7%	7%	9%	10%	19%	20%	23%	12%	12%	7%	11%
2015	12%	11%	7%	9%	16%	17%	24%	28%	17%	13%	10%	12%
2016	12%	14%	10%	10%	17%	16%	24%	28%	13%	12%	11%	12%
2017	12%	13%	8%	11%	13%	21%	27%	30%	14%	12%	10%	13%
2018	13%	12%	9%	13%	17%	19%	24%	29%	17%	13%	11%	14%
2019	14%	14%	11%	13%	19%	23%						

Forrás: Mészáros Tibor szerkesztése, az INS tempo-Online adatai alapján

májusi előszezon elérte már a július–augusztus hónapok csúcsertékét is Csíkszeredában. Máshol azonban nem mondhatóak kimagaslónak a májusi hónapok, tehát nem tűnnek túlzottan „erősnek” más nyári hónapokhoz képest.

alakult a Hargita megyei szálláshelyek kihasználtsága. Erre a célra a booking.com és travelminit.ro portálon elérhető adatokat és más, kiegészítő forrásokat is használtunk (a hivatalos minősítési adatbázis adatait, ahol szükséges volt). Az elképzelés az volt, hogy

4. ábra: A három nagyobb Hargita megyei város turista-érkezéseinek száma az elmúlt öt évben, 2014. szeptember – 2019. augusztus között

Forrás: saját szerkesztés, az INS Tempo-Online adatai alapján

Külön meg lehet vizsgálni az elmúlt tíz év májusainak és júniusainak az alakulását is a három város viszonylatában, amelyből kitűnik, hogy tulajdonképpen egy trendszerű növekedésről van szó mindhárom városban (akárcsak a megyei összesítésben), de ebből a 2019-es év májusa és júniusa nem nevezhető példátlanul kimagaslónak, tehát a pápalátogatás hatása nem tekinthető rendkívülinek.

5. A szálláshely-közvetítők adatai szerinti számítások

Egy másik mérésünk a fenti statisztikai adatokat hivatalos korrigálni, ellenőrizni. A világhálón keresztül elérhető adatok segítségével próbáltunk képet alkotni arról, hogy négy különböző időpontban miként

minden egyes Hargita megyei szálláshely booking.com-on látható szabad kapacitását arányítjuk a teljes kapacitáshoz, amelyet a travelminit-en vagy a hivatalos adatbázisban találunk meg a négy különböző időpontban. Ezek az időpontok a következők voltak:

- május 31. – június 2., a pápalátogatás hétvégéje,
- június 4–5., a két ünnep közé eső hétköznapok,
- június 7–8., a pünkösdői búcsú hétvégéje,
- június 15–16., a pünkösdői búcsút követő hétvége, amelyet az összehasonlítás kedvéért vizsgáltunk meg.

A négy időpontban 247 szálláshely szabad kapacitáisait vizsgáltuk meg öt térségből,¹ plusz a teljes kapacitásokat, ami összesen kb. 1000+250 megfigyelést

¹ Csík, Gyergyó, Udvarhely, Gyimes, Sóvidék-Küküllőmente – mely utóbbi ugyan jelentősen átmegy Maros megyébe, de a két vizsgált esemény turisztikai hatása szempontjából fontos szálláshely-térségek, hiszen a tapasztalat szerint a látogatók előszeretettel választják ezt a térséget is mint szálláshelyet a pünkösdői esemény alkalmából is minden évben.

5. ábra: Az elmúlt tíz év májusainak és júniusainak a vendégforgalom (turista érkezések száma) szerinti alakulása, a három nagyobb Hargita megyei városban

Forrás: saját szerkesztés, az INS Tempo-Online adatai alapján

feltételezett. Mindezt a Sapientia-EMTE Csíkszeredai Karán tanuló két hallgató végezte el, nagyjából az időpontok előtt 1-2 nappal, hogy az adatok a lehető legjobban tükrözzék a tényleges és végleges foglaltságot. Azt azonban hozzá kell tenni, hogy a booking.com nem használja a szálláshelyek teljes kapacitását, tehát általában csak egy kontingenst „árulnak”. Ez azt

jelenti, hogy a szabad szálláshelyek adatai, amelyeket az adatbázisunk tartalmaz, értelemszerűen csak erre a kontingensre vonatkoznak. A kihasználtságot két adat összesítéséből kaptuk. A keresőmotorról a szobák és a férőhely-kihasználtság átlagát vettük alapul, mivel a két adat enyhén eltér egymástól, és bizonyos esetekben csak egyik állt rendelkezésünkre.

A 6. ábrán látható alábbi adatok tehát azt a kihasználtságot mutatják, amelyek a bookingon láthatóak, de a teljes kapacitáshoz viszonyítva, ami nyilván nem pontos, hiszen ezen kívül is lehetnek szabad és foglalt szálláshelyek. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy a négy vizsgált időpontban a booking kontingens nagy valószínűséggel nem változott, akkor az időpontok egymáshoz való viszonya megközelítőleg jó, még akkor is, ha a kihasználtság pillanatnyi aránymértéke nem valószínű, hogy megbízható szintet mutat. Elvileg települési szinten is be lehetne ezeket mutatni, de mivel feltehetően nem minden szálláshely mutatkozik a bookingon, a kis kapacitású települések esetében az 1-2 hiányzó egység jelentős torzulást mutatna. Ezért vizsgáltuk *térségi* összesítésben a szálláshelyeket, és így mutatjuk be az eredményeket is.

A 6. ábra egyértelműen mutat néhány érdekes megyén belüli strukturálódást a különböző események és időpontok, illetve a földrajzi távolság függvényében:

A két nagy esemény (pápalátogatás és pünkösdi búcsú) hétvégéin egyértelműen a Csík és a hozzá szorosan kapcsolódó Gyimes térségében van a legnagyobb szálláshely-kihasználtság.

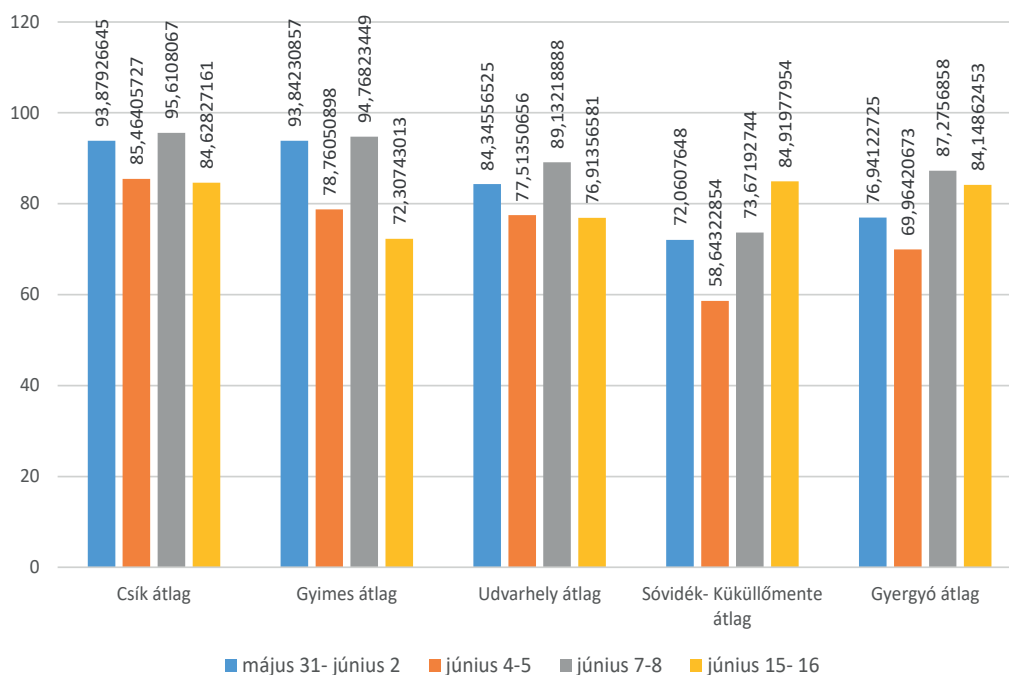
Udvarhely és Gyergyó térsége már ennél kisebb kihasználtságot mutat, és még alacsonyabbak a

mutatók Sóvidék vonatkozásában, pedig egyébként ez talán a legnépszerűbb desztináció, különösen nyári időszakban.

A két esemény közötti hétköznapi időpontban mindenhol jelentősen visszaesett a forgalom, van ahol 10%-nál nagyobb ez a visszaesés. Összesen az öt térségben kb. 560 férőhely szabadult fel a pápalátogatás után a booking.com-on mért adatok szerint. A pünkösdi búcsú hétvégéje hasonló, enyhén nagyobb keresettséget mutat Csík és Gyimes térségekben (ahol már 100%-hoz közelít a mért kihasználtság), Udvarhely és Gyergyó térségekben pedig már érezhetően erősebb volt a pünkösdi hétvége, mint az azt megelőző pápalátogatás hétvégéje (itt térségenként kb. 110-120 férőhellyel kevesebb foglalható hely volt pünkösdkor, mint a pápa látogatásának idején).

Végül a kontrollidőpontnak választott június 15–16-i hétvége visszaesést mutat szinte mindenhol, kb. akkorát, mint a két esemény közötti hétköznapiakon, kivéve Sóvidéket, ahol jóval magasabbra emelkednek az értékek, mint korábban, ezzel is bizonyítva, hogy itt elkezdődött a nyári szezon, és ennek már a korai forgalma is nagyobb, mint a korábbi csíki események hatása.

6. ábra: Az öt Hargita megyei térség szálláshely-kapacitás kihasználtsági adatai a négy időpontban, az online elérhető adatok alapján

Forrás: saját szerkesztés online elérhető adatok alapján

Kérdés persze, hogy a booking.com portálról nyert adatok mennyire fedik a valóságot, mennyire terjeszthetők ki a teljes forgalomra vagy legalább a kereskedelmi forgalomra? Ugyanis a booking a teljes kereskedelmi forgalom csupán egy részét tükrözi. Közismert továbbá, hogy a pápalátogatás idején nagyon sok ad hoc szálláshely üzemelt, sporttermek, művelődési házak, iskolák bentlakásai voltak erre az alkalomra zárandokszállásként berendezve. A Hargita megye önkormányzatának egyik alintézménye (ADI Harghita) összesítette ezeket a többnyire ingyenesen felajánlott szálláshelyeket, és 30 ilyen azonosítottak be, többségében helyi önkormányzatok részéről, melyek együttvéve kb. 1600-1700 férőhelyet tettek ki, és kb. 1000 parkolóhelyet. Bár konkrét mérés nem született erről, néhány visszajelzés alapján azt tudjuk, hogy relatív kevés helyet használtak ki ebből a pápalátogatás zárandokai.

6. Következtetések

Összegezve, a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a megye turizmusa némileg nőtt 2019. május és június hónapjaiban az előző évek hasonló periódusához képest, elsősorban a kihasználtság tekintetében kimutatható 2018-hoz képest egy 3-4%-os növekedés. Csíkszeredában például – ahová Csíksomlyó is tartozik közigazgatásilag – a növekedés abszolút értékben csupán 112 fős volt a vendégek számát tekintve, mintegy 5%-nyi 2019 júniusában az előző év júniusához képest. Mindez nem egy kimagasló növekedés, hiszen például 2017-ben ennél magasabb értéket is mértek. Ennek az lehet az oka, hogy minden évben változik, hogy júniusra, vagy májusra esik a pünkösdi búcsú. A kereskedelmi szálláshelyeken tehát nem jelentett óriási elmozdulást a pápalátogatás eseménye, bár nyilván többen voltak, mintha egy normál június eleji hétvége lett volna. A szállásközvetítő oldalokról nyert számokból úgy tűnik, hogy egyrészt a pünkösdi búcsú nagyobb külső látogató tömeget mozgató meg, a kereskedelmi szálláshelyek szintjén legalábbis, mint a pápalátogatás, másrészt egyik sem volt kimagasló az előző évekhez képest. Tehát nem hozott a pápalátogatás sem összességében olyan plusz vendégforgalmat, ami többéves viszonylatban a hónapok átlagát megemelte volna megyei szinten. Ennek

oka lehetett az ingyenesen felkínált, és el is foglalt néhány száz szálláshely, de a vártnál alacsonyabb tényleges látogatás is. Továbbá látható az is, hogy valamiért Csík szintjén a pápalátogatás jobban materializálódott, hatása viszont már gyengébb volt Udvarhelyszéken és Gyergyószéken, más megyékben és még távolabbi helyeken pedig alig volt érzékelhető. A két esemény között pedig jelentősen visszaesett a forgalom, az erre a célra előkészített több száz kulturális rendezvény sajnos nem tudta itt maradásra készíteni a látogatókat (erről bővebben lásd: NAGY B., 2020).

Pontos számot a résztvevőkről ugyan nem lehet kapni, hiszen a kezdeti, kb. százezer regisztrált fő beléptetése végül kudarcba fulladt. Összességében elmondható, hogy a pápalátogatáshoz fűzött remények, az egymillió látogatóról szóló kezdeti szóbeszéd,² korántsem materializálódott, annál kevésbé a kereskedelmi szálláshelyeken regisztrált forgalom. Bár kétségtelen, hogy a még nem túl megbízható, általában „lefele kerekített”, szálláshelyi adatok szerint is növekedések láthatók bizonyos mutatók mentén.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás támogatója a Domus Hungarica, ennek finanszírozása a 2019-es „Videmus Papam” csoportos szülőföldi kutatási pályázat volt, kutatásvezető dr. Hubbes László, Sapientia EMTE. Köszönet a támogatásért!

Köszönettel tartozunk Mészáros Tibornak, aki az adatvizualizáció egy részét lehetővé tette, illetve Gotthárd-Kis Noémi és Varga Tünde hallgatóknak, akik jelentős munkát fektettek be annak érdekében, hogy a szállásközvetítők oldalairól adatok szerezzenek meg.

Irodalom

Badulescu, Alina és Ban, Olimpia (2005). Turism religios (Religious tourism). *Amfiteatrul Economic*, 18.

Csala Dénes (2015). Akkor hányan is voltak a búcsún? Pontosan? *Székelydata*, 2015. 05. 29. <http://csaladenes.egologo.ro/?p=645>. Letöltés: 2020. 05. 30.

Giusca, Madalina Cristina, Gheorghilas, Aurel. és Dumitrache,
² Lásd pl. Háromszék, független napilap 2019. „Hírsaláta” január 29. <https://www.3szek.ro/load/cikk/120155/hirsalata> Letöltés: 2020. 05. 10.

Liliana (2018). Assessment of the religious-tourism potential in Romania. *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*, 12 (2), November. <https://doi.org/10.5719/hgeo.2018.122.6>

Horváth Alpár (2003). Turizmus. In Horváth Gy. (szerk.), *Székelyföld* (pp. 254–278). Budapest–Pécs: Dialóg–Campus Kiadó.

Kiss Tamás, Barna Gergő és Deák Attila (2013). *Székelyföld turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoporthoz és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Studia Terræ Siculo-rum, 4. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kvantum Research.

Nagy Benedek (2007). Székelyföld. Tények és Számok. A turisztikai tevékenység. In Veress E. (szerk.), *A székelyföldi fejlesztés alapjai* (pp. 123–136). Bukarest: Gloria Kiadó.

Nagy Benedek (2015). A turizmus helyzete Székelyföldön. In Nagy Benedek (szerk.), *Székelyföld fejlesztésének és fenntarthatósági tényezőinek vizsgálata* (pp. 128–141). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

Nagy Benedek (2020). A csíksomlyói pápalátogatás turisztikai elemzése: a látogatási körülmények vizsgálata,

a résztvevők nézőpontjából. *Turizmus Bulletin*, 2020 (3). (megjelenés alatt)

<https://doi.org/10.15170/tvt.2020.05.03.03>

Kovács Előd, Kovásznai Sándor, Miklós Árpád és Nagy Benedek (2014). Studiu analitic asupra fenomenului turistic din municipiul Miercurea-Ciuc. In György O. (szerk.) *Perspective de dezvoltare urbană. Studii economico-sociale de fundamentare ale direcțiilor de dezvoltare* (pp. 165–228). Kolozsvár: Scientia Kiadó.

Preda, V. (2019). Turism religios. *Academia de Studii Economice*. https://www.academia.edu/39125461/Turism_relig Letöltés: 2020. 06. 06.

Források

booking.com

Országos Statisztikai Intézet, Románia (2019): Tempo-online adatbázis. insse.ro

travelminit.ro

<https://turizmus.com/desztinaciok/duborog-romania-ban-a-vallasi-turizmus-1158363>

RECENZÓ

BORBÁNDI ÉRIK

Magyarok a Kárpát-medencében 4. – Régmúlt és Jelen c. konferenciakötet

Amikor Szónokyné Ancsin Gabriella 2008 márciusában Szegeden megszervezte az első Magyarok a Kárpát-medencében című konferenciát, még nem tudhatta – talán csak remélhette –, hogy egy olyan sorozatot indít útjára, amely a Kárpát-medence magyarságának múltjáról és jelenéről való interdiszciplináris gondolkodás jegyében a földrajztudomány, történettudomány, szociológia, politikatudomány, hadtudomány, néprajztudomány hazai és határon túli kiválóságainak időről időre megnyilatkozási lehetőséget ad. Az azóta eltelt több mint 12 év igazolta a tudományszervezésben elévülhetetlen érdemeket szerzett demográfus, Szónokyné Ancsin Gabriella kezdeményezésének létjogosultságát. 2017-től kezdve a Szegedi Akadémiai Bizottság Föld- és Környezettudományi Szakbizottsága és a Nemzetstratégiai Kutatóintézet összefogásával a konferenciák rendszeressé váltak, s 2019-ben már a negyedik konferenciát rendezhették meg Szegeden. Ezek kézzelfogható és mindenki számára kézbevehető eredményei azok a vaskos konferenciakötetek, melyek a Közép-európai Monográfiák sorozatban jelentek meg.

A kötetek nemcsak küllemükben, hanem belső tartalmukban is jól illeszkednek a Szegedi Egyetemhez kapcsolódó Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására égisze alatt megjelenő kiadványokhoz. Megjelenítik mindazon elveket, amelyeket Szónokyné

Ancsin Gabriella az első konferencia kapcsán célként megfogalmazott, ezáltal valóban a Kárpát-medencei magyarság múltját, társadalmi viszonyait, nehézségeit és kilátásait elemző közös gondolkodás termékeinek mondhatók. A kötetek a tekintetben is a konferenciák szellemi lenyomatai, hogy bennük nemcsak a tudományok hazai és határon túli jelesebb művelői kapnak helyet, hanem a fiatal doktoranduszok gyakran újszerű gondolatai is.

A sorozat legfrissebb kötetét, a 2020. novemberében megjelent konferenciakötetet a 2019-es szegedi konferencia előadásából szerkesztette Szónokyné Ancsin Gabriella. A Régmúlt és Jelen alcímet viselő kötet 35 kutató 24 tanulmányát, illetve tanulmányukon alapuló előadásuk anyagát tartalmazza. A kötet gerincét ezúttal a szegedi tudósok, kutatók írásai adják, de cikkeikkel hozzájárultak annak megvalósulásához a Közgazdaság- és Regionális Kutatóközpont, valamint a Nemzetstratégiai Kutatóintézet munkatársai is. Külön öröm, hogy folytatva a korábbi évek hagyományát, erdélyi és partiumi tudósok is értékes tanulmányokkal gazdagították a kiadványt. A kötetet a megjelenést is támogató Nemzetstratégiai Kutatóintézet elnökének, Szász Jenőnek a konferencián elmondott köszöntője vezeti fel, aki motónak egy Apponyi Alberttől vett idézetet választott: „Gyenge nemzet az, amely nem az egész népet foglalja magába, és csűrhe had az a nép, amely nem

tömörül eszmevilágában is nemzeté”. Apponyi, aki nemcsak politikusként, hanem az Akadémia tudósaként is fogalmazott, amikor ezeket a szavakat kimondta, arra is rámutatott ezzel, hogy a nemzet újraegyesítésének folyamatában mennyire fontos szerepet játszik a tudományos élet. Az ilyen tudományos konferenciák – utalt rá Szász Jenő – tehát mérföldköveknek számítanak ezen az úton, jelentőségük pedig abban van, hogy fórumai lehetnek a jelenkor gazdaságföldrajzi, demográfiai, migrációs, és turisztikai kutatásain alapuló javaslatoknak is.

Ilyen – stratégiai fontossággal bíró – javaslatok hangzottak el a konferencia plenáris előadásain. A plenáris előadások között volt hallható – és itt olvasható is – a Nemzetstratégiai Kutatóintézet munkatársainak kutatását ismertető előadás Péti Mártontól, az NSKI elnökhelyettesétől, aki a tömbkutatás fontosságára hívta fel a figyelmet a külhoni nemzetrészek magyarságának társadalmi-gazdasági helyzetének kutatása során. Megállapítása szerint az eddigi részeredmények alapján célszerű lesz folytatni a külhoni településterületi tömbök lehatárolását, tipizálását, fejlődésük adatbázisainak kiépítését, mivel ezek a tömbök a külhoni magyarság megmaradásának fontos bázisai. Emellett az sem lényegtelen, hogy ezen kutatásokra alapozva sajátos, területalapú fejlesztéspolitikai beavatkozásokkal elősegíthető a szülőföldön való megmaradás és boldogulás. A második, itt közölt plenáris előadásban a földtani közelmúlt környezettörténetét kutató szegedi egyetemi tanárnak, Sümegi Pálnak a gondolatait olvashatjuk, aki a föld paleohidrologiai rendszereinek minél jobb megismerését hangsúlyozta. Ezáltal válhatunk ugyanis képessé arra, hogy a hosszú távú környezeti összefüggéseket, kölcsönhatásokat megértsük. Az első blokk harmadik előadásában Rácz Lajos – szintén szegedi egyetemi tanár – a klímaváltozások mezőgazdaságra gyakorolt hatásának regionális különbségeit elemezte Kárpát-medencei viszonylatban, a mai agrárszakemberek számára is hasznos adatokat közölve.

Önálló fejezetet kaptak a kötetben a földtudományok. Az ebben a fejezetben szereplő tanulmányok, melyek a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszék munkatársainak, illetve PhD-hallgatóinak a közlései, a legváltozatosabb területekről tárnak eléink új információkat. Megtudhatjuk például,

hogy bekapcsolódtak az Alsónyék–Bátaszék határában folyt régészeti feltárás munkálataiba, s Nagy Balázs PhD-hallgató elvégezte a hulladékgyűrtben feltárt és begyűjtött kagyló- és csigahéjak malakológiai elemzését. A kutató a leletek alapján arra kereste a választ, hogy milyen kapcsolat állt fenn a hajdani környezet és az egykori neolitikus telep lakói között. Egy másik tanulmány a régészet és a geológia határmezsgyéjén történt kutatásról számol be: Szónoky Miklós és Gulyás Sándor Szer monostorának faragott kőanyagát vették geológiai vizsgálat alá. Ugyancsak eme két diszciplína találkozása jelenik meg a pusztazeri Vesszős-halom geoarcheológiai vizsgálatánál. A kurgánok kutatásának ugyanis ma már nem csak régészeti szerepe van. A halmok alatt eltemetett üledék- és talajszintek talajtani, őslénytani, geokémiai üledékföldtani tulajdonságainak vizsgálata utat nyit arra is, hogy az egykori környezeti elemek időben dinamikus változásait rekonstruálhassuk. Érdekes kutatásra vállalkozott a szegedi egyetem két PhD-hallgatója, amikor annak járt utána, hogy hogyan kerülhettek a hévízi tündérrózsák a Nagyvárad melletti Püspökfürdő termálvízű tavába. Kutatásuk gyakorlati haszonnal bírhat, hisz a céljuk nem más, mint hogy a tó 2014-es kiszáradását követően elpusztult tavi környezetet rekonstruálják, elősegítve ezáltal a védett fajok esetleges későbbi visszatelepítését. Egy másik kutatócsoport a Székelyföld honfoglaláskori és Árpád-kori környezettörténetét kívánja feltárni. Ennek részeként üledékgyűjtő medencék, lápok, középkori halastavak feltárását célozták meg, melyek közül a homoródszentpáli Kerek-tó környezettörténeti rekonstrukciójáról számolnak itt be. Környezettörténeti kutatások eredményeiről kapunk hírt a bodrogkeresztúri lösz-paleotalaj szelvényen végzett vizsgálatok kapcsán is, melyek nyomán a környéken megtelepedett gravetti-kultúra jobb és pontosabb megismerése válik lehetővé. Régóta ismert dolog, hogy a múlt természeti eseményei és emberi beavatkozásai kitűnően megőrződnek a tőzeglápokban. Egy kutatás az erdélyi Magyarbagó melletti tőzegmohaláp negyedidőszak végi környezettörténetét dolgozta fel, fontos információkat adva ezáltal a környéken kutató régészek számára. A kötet második nagy fejezete a legújabb statisztikai és demográfiai kutatások bemutatásának ad teret. Laczka Éva, a KSH nyugalmazott elnökhelyettese

előadásának középpontjába a statisztika életünket átszövő voltát helyezte, rámutatva arra, hogy a statisztika mint tudomány a módszertani megújulás kényszere alatt áll, s egyre inkább a matematika, az informatika és más társtudományok bevonását igényli. A statisztikai szekció megszervezése a konferencián egyúttal arra is felhívta a figyelmet, hogy a geográfusok és a statisztikusok együttműködése mennyire fontos, és hogy a két tudományterület mennyire egymásra utalt. Mindezeket az állításokat igazolják a szekció további előadásait tartalmazó tanulmányok is. Szónokyné Ancsin Gabriella a Kárpát-medencei népesedési folyamatokat elemezve mutat rá a magyar társadalom előregedésének területileg változó voltára. A professzorasszony külön kitér az öngyilkosság térszerkezeti sajátosságaira is, megállapítva, hogy az elmúlt 30 évben az öngyilkossági trendekben kedvező irányú elmozdulás következett be, s csökkenőben vannak a területi különbségek is. Egy másik – erdélyi-partiumi kutatók által készített – tanulmány az erdélyi magyarok demográfiai helyzetképét vizsgálva a 40 és 44 év közötti Bihar megyei magyar nők termékenységét veszi górcső alá. Magyarország demográfiai helyzetének pontosabb leírásához fontos adalékot jelenthetnek az olyan vizsgálatok, mint amelyet Bajmóczy Péter, a SZTE habilitált docense és munkatársa folytattak le, és aminek lényege, hogy a népességszám változásait települési szinten vizsgálják. Ezek nyomán jobban érthetővé válnak olyan jelenségek, mint a szuburbán falvak vagy az ukrán határ menti falvak 2010 utáni látványos népességnövekedése. A városi vándorlás és a képzettség összefüggéseit vizsgálja Koós Bálintnak, a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Központ tudományos munkatársának tanulmánya. A szerző hét város csoportba sorolva a hazai városokat, rámutat arra, hogy eddig a tudományos vizsgálatok holtterében lévő kisvárosoknál egyfajta „menekülés” figyelhető meg minden képzettségi csoport esetében. Érdekes megállapítást tesz arról, hogy a képzett fiatalok elvándorlása nemcsak a periférikus térségek centrumtelepüléseit sújtja, hanem az ország majdnem minden közép- és kisvárosát. A demográfiai fejezetben helyet kapott egy vallás-szociológiai kutatás is. Három erdélyi kutató arra vállalkozott, hogy felmérje a 25–40 éves korosztályba tartozó, Dél-Németországban élő erdélyi és

magyarországi munkavállalók értékstruktúráit, feltárva a vallás privatizációjának azokat a jeleit, amelyek a szerzők véleménye szerint szekularizációhoz, elvállastalanodáshoz vezethetnek a vizsgált lakosság körében. Látszólag kakukktojásnak számít a statisztikai és demográfiai kutatásokat bemutató fejezetben Solymári Dánielnek, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nemzetközi kapcsolatokért felelős vezetőjének írása, melyben a menekülteket kibocsátó afrikai és közel-keleti országokban történő magyar segítő szerepvállalásról számol be. Valójában azonban a migráció kezelésének Magyarország Kormánya által is leginkább támogatott formájának bemutatásáról van itt szó, nevezetesen azokról a segítő, ezáltal a migrációt visszatartó programokról, melyeket közvetlenül a migránsokat kibocsátó országokban folytat a Magyar Máltai Szeretetszolgálat. Végezetül röviden a kötet negyedik nagy fejezetéről, mely a Régiók, turizmus, kultúra címet kapta. Az első tanulmány a szakirodalmi tapasztalatokra építve összegzi a visegrádi országok regionális gazdasági egyenlőtlenségeinek tendenciáit, s mutat be előrejelzéseket ezek jövőbeni alakulására. A második tanulmány az erdélyi agráriumról ad helyzetelemzést, azokra a kutatási eredményekre fókuszálva, melyek – szorosan összefonódva a szociális gazdaság, a helyi foglalkoztatás és helyi identitás kérdéskörével – a mezőgazdaság jelenlegi és jövőbeni fejlesztésekben játszott szerepét mutatják be. A harmadik tanulmány Molnár Gergelynek, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet (korábbi) munkatársának írása érdekes témát boncolgat: mi állhat a Kárpát-medencei vasúthálózat területi egyenlőtlenségeinek hátterében. Sajnos, mint a tanulmányból kiderül, az utódállamok a vasúthálózataikban rejtőző potenciált nem igazán használják ki, így a vasút nehezen tudja kiszolgálni a Kárpát-medencei szintű magyar–magyar kapcsolattartást. Pedig egy megfelelő vasútfejlesztési stratégia elősegíthetné a Kárpát-medencei vasúti közlekedés részarányának növekedését, s közvetve hozzájárulhatna a magyar lakosság könnyebb helyváltoztatásához, végső soron magasabb életszínvonalához. Fejlesztések a falusi turizmus terén is szükségesek lennének. Ezt már a következő tanulmány szerzője, Dajka-Szederkényi Kornélia állapítja meg, aki a wellness-szemlélet elterjesztését látja a legfontosabbnak a falusi vendéglátók körében. Ezáltal

ugyanis szerinte új lehetőségek nyílhatnak meg egy-egy térség számára. Állítását az Őrségben végzett kutatásával támasztja alá. A következő tanulmány szerzője, Tózsér Anett, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kutatója a Kárpát-medence magyarlakta térségeinek turisztikai versenyképességét vizsgálta meg. A Székelyföld és a Felvidék magyar turisztikai desztináció menedzsment szervezeteinek körében végzett kutatása során feltárta azok sikeres működésének feltételeit, s javaslatokat fogalmazott meg a turisztikai együttműködések további lehetőségeire, formáira.

A kötet egy magyar főúr, a tudományok nemzetegyesítő szerepét hangsúlyozó gróf Apponyi Albert

gondolatainak megidézésével indult. Nem meglepő hát, hogy a befejezés is egy, a magyar tudományért sokat tevő főúrra, a 200 éve elhunyt gróf Festetics Györgyre való emlékezés. Révészné Papp Klára tanulmányában Festeticset mint Keszthelyen iskolát támogató mecénást, mint a korszerű mezőgazdasági képzést meghonosító Georgikon-alapítót és mint a Helikon Ünnepeket elindító irodalom pártoló főúrt mutatja be. És hogy Festetics alkotásai ma is élnek, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy még mindig működik a premontreiek általa támogatott középiskolája, létezik a Georgikon kései jogutódja a Pannon Egyetem Georgikon Kara, s 2017-től ismét rendeznek Helikon Ünnepeket Keszthelyen.

ABSZTRAKTOK – ABSTRACTS

A kiadvány magyar és angol nyelvű absztraktjai Hungarian and English abstracts of current issue

Bakk Miklós

A Kárpát-medence határai – frontierek és régiók

A Kárpát-medence Kelet-Közép-Európa része, geopolitikai helyzetét viszonylagos zártsága (medence az Alpok, Kárpátok és a Dinári hegység között), valamint az a történelmi sajátosság határozta meg, hogy a magterületét uraló történelmi magyar állammal szemben a szomszédos államok elsősorban a medencebeli területüket kívánták növelni. A Kárpát-medencén belüli téruralmi változások különböző centrum–periféria relációkat teremtettek, amelyek a stabilabb történelmi korszakok során sajátos társadalomtörténeti karakterre is szert tettek. A határkutatás (limológia, border studies) részeként a frontier-kutatások fontos új nézőpontokat kínálnak a perifériák (régiók) egymásra rétegződésének a vizsgálatában. Ennek alapján értelmezhetőek azok a régióépítési folyamatok is, amelyek a középkori frontier-társadalmak (például a Székelyföld) intézményesülésének egyfajta modern folytatását jelentik.

The Boundaries of the Carpathian Basin – frontiers and regions

The Carpathian Basin (or Pannonian Basin) is located in the southeastern part of Central Europe. Its geopolitical position is defined by its relatively sealed location (between the Eastern Alps, the Dinaric Alps and the Carpathian Mountains) and, from a historical point of view, by the fact that its core region was ruled for many centuries by the Hungarian Kingdom, and that neighbouring states aimed to extend their territories in the basin, thereby reducing the central rule of the basin from the margins. The changes in spatial domination within the Carpathian Basin created several centre-periphery relations which contributed, during some relatively stable periods, to specific social-historical features of some border regions of the basin. As part of border studies

(limology), frontier studies offers new view points in examining the overlapping of these border peripheries (regions). On this basis we can find new interpretations on the modern regionalizing processes of these border regions (e.g. Szeklerland) as successors of medieval societies.

Bali János

A nagyvárosi köztér antropológiája

A tanulmány a társadalomtudományi módszerű városkutatásokban a 20. század derekán lezajló antropológiai fordulat ismertetésére helyezi a hangsúlyt. Ennek keretében a kutatók a nagyvárosi köztér lényegét már nem annak objektív megragadhatóságában, hanem a benne élők, azt használók szubjektív tapasztalatain és városolvasatain keresztül vizsgálják, amely sajátos, élményközeli megközelítési módot és kutatási módszert tesz szükségessé. A kutatások során így feltárható az a bonyolult kapcsolatrendszer, mely a városban élőket a köztérhez köti, s mely az alapvető funkcióin túl az egyén társadalmi reprezentációját és otthonosságérzésének megerősítését is szolgálja. A tanulmány a tudománytörténeti, elméleti-módszertani bevezetőt követően egy konkrét csoport esettanulmányán keresztül mutatja be a kulturális antropológiai megközelítés távlatait. A budapesti vakok szükségszerűen másképp értékelik a körülöttük lévő teret, a látásukban nem sérültekhez képest más információk alapján tájékozódnak, más térhasználati rutinokat alakítanak ki, illetve más szempontok befolyásolják, hogy egy adott köztér az otthonossághoz vagy éppen az idegenséghez kötődik. A tanulmány konklúziója, hogy az antropológiai szemléletmód és módszer a nagyvárost használó egyes csoportok, illetve a városlakók és a döntéshozók közötti nézetek közvetítésben, a társadalmi tolerancia erősítésében is fontos szerepet kaphat a jövőben.

Anthropology of metropolitan public space

The study focuses on the description of the anthropological turn in the mid-20th century in social science methodological urban research. In this context, researchers examine the essence of a metropolitan public space no longer in its objective grasp, but through the subjective experiences and city readings of its inhabitants and users, which requires a specific, near-experiential approach and research method. In the course of the research, a complex system of relationships can be explored, which connects the people living in the city to the public space, and which, in addition to its basic functions, also serves the individual's social representation and strengthening of their sense of home. Following the introduction to the history and theory of science, the study presents the perspectives of a cultural anthropological approach through a case study of a specific group. The blind in Budapest necessarily evaluate the space around them differently, they are informed based on different information compared to those who are not visually impaired, they develop different land use routines, and other factors influence whether a given public space is related to homeliness or alienation. The conclusion of the study is that the anthropological approach and method can play an important role in the future in mediating the views between certain groups using the big city, as well as the city dwellers and decision-makers, and in strengthening social tolerance.

Balics Dániel

Az etnicitás szerepe a lakóhelyi mobilitás és a lakhatási preferenciák terén Szlovákia szuburbán térségeiben

Európai viszonylatban több olyan példát találunk, ahol a központi városból a szuburbán zónába történő vándorlás utóbbiak nyelvi-etnikai mintázatára is hatást gyakorol. E folyamat kétféleképpen zajlódhat: országhatárt átlépő, illetve országhatártól távoli, csak nyelvi válaszvonalat átszelő szuburbanizáció formájában. Előbbire számos példát hozhatunk német–holland, francia–német vagy akár szlovén–olasz viszonylatban. Utóbbinál – módszertani sajátosságok, illetve a kulturális tényezők figyelembevételének okán – célszerű elkülönítenünk a közelmúlt

nemzetközi migrációs folyamataiból fakadó altípust, amire többek között jó példát jelentenek bizonyos, a dél- és kelet-európaiak, közel-keletiek és észak-afrikaiak által egyaránt vándorlási célterületnek tekintett nyugat-európai városok. A másik altípus inkább Kelet-Közép-Európára, ezen belül is például a Kárpát-medencére jellemző, ahol a szuburbanizáció évszázadok óta együtt élő, őshonos etnikai közösségeket, valamint az ott létező nyelvi határokat érintheti; ilyen tapasztalhatunk a Baltikumban litván–lengyel vagy Erdélyben roman–magyar viszonylatban. Szlovákia, illetve Pozsony kiváló példa mind az országhatáron átívelő, mind a határtól távolabbi területeket érintő szuburbanizációra, amely mindkét esetben kihat a szlovák fővároshoz közel fekvő, magyar vagy magyarok által is lakott településekre. A nemzetközi tapasztalatok alapján joggal feltételezhetjük, hogy az etnikai tényező ez esetben is jól mérhető szerepet játszik a migrációs döntések meghozatalakor, hatást gyakorolva a vándorlási irányokra, a városból kiköltözők attitűdjére, valamint a helyi népesség identitására egyaránt.

The role of ethnicity in residential mobility and housing preferences in the suburban regions of Slovakia

In Europe we find several examples where migration from the central city affects the ethnic pattern of the suburban zones. This process can take place in two ways: in the form of suburbanization which crosses country borders and the other way which crosses only linguistic borders. There are many examples of the cross-border suburbanization including Germany-Netherlands, France-Germany or even Italy-Slovenia. In the latter way, due to methodological peculiarities and cultural factors, it is appropriate to distinguish a subtype arising from the recent international migration processes, a good example being certain Western European cities, which are destinations for migrants from Southern and Eastern Europeans, Middle East or North Africa. Another subtype is more typical of Central and Eastern Europe, including, for example, the Carpathian Basin, where suburbanization may affect several indigenous ethnic communities, linguistic borders or contact zones. This can be seen in the Lithuanian-Polish relation in the Baltics or in the Romanian-

Hungarian relation in Transylvania. Slovakia together with Bratislava are excellent examples of both types of suburbanization: involving cross-border areas and areas beyond the border. In both cases, settlements close to the Slovakian capital, inhabited by Hungarians or settlements inhabited partly by Hungarians, are affected. Based on international experience, we can reasonably assume that the ethnic factor plays a measurable role in making migration decisions, which may have an impact on migration directions, the attitudes of people moving out of the city, and the identity of the local population.

Csata Zsombor

Etnikai törésvonalak a munkaerőpiacon – a koetnikus alkalmazás jellemzői Erdélyben

A tanulmány azt vizsgálja, hogy Erdélyben mennyire jellemző a koetnikus alkalmazás jelensége a munkaerőpiacon, és előfordulását milyen tényezők magyarázzák. Az elemzésből kiderül, hogy a munkaadók számára az eltérő nyelvi kompetenciájú alkalmazottak tevékenységének összehangolása egy komoly koordinációs kihívást jelent. Ennek gondozatlansága rontja a munkahelyi teljesítményt: a nyelvhasználat aszimmetrikus szokásrendje kapcsán felmerülő feszültségek bizalmi repedéseket okoznak a szervezetben – növelve az együttműködés tranzakciós költségeit. A vezetők egy része a megoldást a koetnikus alkalmazásban, az egynyelvű szervezetekben látja. Ezeknek a döntéseknek azonban jelentős haszonáldozat-költségei, negatív jóléti következményei is lehetnek.

Ethnic Cleavages in the Labor Market – Coethnic Clustering in Transylvania, Romania

This study examines the phenomenon of coethnic clustering in the labor market in Transylvania (Romania) and the factors that explain its occurrence. The analysis shows that the coordination of the activities of employees with different language skills is a major challenge for managers. Ignoring diversity reduces work performance: tensions arising from the asymmetrical language rules create mistrust among the employees, increasing the transaction costs of cooperation. Some of the managers seek the solution in coethnic hiring, in monolingual workplaces.

However, these decisions might have significant opportunity costs and negative welfare consequences.

Farkas György

Etnikai tömbök kutatása regionális közelítésben, Dél-Szlovákia magyarlakta térségében

A tanulmányban egy sajátos közelítésből kiindulva nagyobb léptékű kutatás eredményeinek egy részét mutatom be két esettanulmány részletesebb felvételén keresztül. A kis- és középvárosi jellegű térségi központok és vonzáskörzeteik szorosabb kapcsolati hálójára fókuszáló vizsgálatok révén – egyebek mellett – összehasonlíthatóvá és értelmezhetővé válnak a tágabb térség etnikai folyamatainak helyi sajátosságai is. Ez alapot képezhet arra, hogy tisztábban ítélhessük meg egy-egy szűkebb mikrorégió etnikai „arculatának” jellegét és változásait, akár az asszimilációs folyamatokhoz való viszonyulás kapcsán is. A két esettanulmányra alapozva egy nyelvhatáron fekvő és a nagyvárosok környéki szuburbanizációs folyamatok révén gyorsan és mélyrehatóan átalakuló, valamint egy periférikus helyzetű, de – részben éppen emiatt – csak lassú ütemben változó térség mikrorégióinak összevetését, illetve az abból leszűrhető általános tanulságokat mutatom be; adalékként a nemzetiségi létszám-/ arányadatok változási irányainak és mértékének, valamint az asszimilációs folyamatok térnyerésének felméréséhez.

Research of ethnic blocks using a regional approach in the Hungarian-inhabited area of Southern Slovakia

This short study presents some of the results of a larger-scale research, based on a specific approach, through a more detailed outline of two case studies. Studies focusing on the closer network of small and medium-sized regional centers and their catchment areas, eventuate – among other things – that the local characteristics of the ethnic processes of the wider region becomes comparable and interpretable. This can provide a basis for a clearer assessment of the nature and changes of the ethnic “image” of a narrower micro-region, even in relation to attitudes towards assimilation processes. Based on the two case studies, I present a comparison of the micro-regions of a language-bound region that is rapidly

and profoundly transformed through suburbanization processes around large cities, and peripheral, but – partly because of this – only slowly changing; as an additive to assess the direction and extent of changes in ethnic population / ratio data and the prevalence of assimilation processes.

Márku Anita

Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról Kárpátalján

A tanulmányban a magyar mint (második) idegen nyelv tanításának alapjait, jogi hátterét és a rendelkezésre álló módszertani segédeszközöket mutatom be a kárpátaljai iskolákban. Emellett célom volt, hogy egy empirikus kutatás segítségével egy pillanatnyi helyzetképet adjak a magyar mint második idegen nyelv oktatásának körülményeiről, illetve hogy megpróbáljam feltárni és összegezni azokat a problémákat, hiányosságokat és esetleges jógyakorlatokat, amelyek segítik, vagy gátolják a hatékony magyar mint idegen nyelv oktatást a kárpátaljai iskolákban.

An analysis of teaching Hungarian as a (second) Foreign Language in Transcarpathia

In this study, I present the methodological and legal background of teaching Hungarian as a (second) Foreign Language in Transcarpathian schools. My aim was also to give a depiction of the circumstances of teaching Hungarian as a foreign language and to try to identify and summarize the problems, shortcomings and good practices in the teaching Hungarian as a Foreign Language. For this purpose, empirical research was carried out among teachers in Transcarpathia.

Török Ibolya

Regionális átalakulás és gazdasági versenyképesség Erdélyben

Romániában a regionális és decentralizációs törekvések a kilencvenes évek második felétől, az Európai Unióhoz való csatlakozás előfeltételeként erősödtek fel. Bár a romániai regionális fejlesztési politika legfontosabb célkitűzése az interregionális egyenlőtlenségek csökkentése volt, a kilencvenes

évek második felétől kezdődő dezindusztrializációs, szerkezetátalakítási folyamatok mindinkább az egyes térségek közötti társadalmi-gazdasági diszfunkciók növekedését idézték elő, melyek negatívan hatottak az egyes térségek versenyképességére nézve is. Jelen tanulmány a régiólehatárolás, régióképződés folyamata mellett arra keresi a választ, hogy mely erdélyi térségek tudtak a leginkább alkalmazkodni a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételekhez, mely térségek képezik vagy képezhetik a versenyképes Románia stabil pólusait.

Regional transformation and economic competitiveness in Transylvania

Regionalization and decentralization initiatives in Romania became more evident in the second half of the nineties, as a prerequisite for EU accession. Although the main aim of the Romanian regional policy was to diminish the existing interregional disparities, the deindustrialization and structural transformation processes starting in the mid-nineties led to increasing social and economic dysfunctions, with a negative impact on the competitiveness of certain territories. The present study, besides analyzing the regionalization processes and the delimitation of regions, seeks to pinpoint certain areas in Transylvania which have managed to best adapt to the new social and economic conditions and which represent, or could represent, stable competitiveness poles of Romania.

Nagy Benedek

A csíksomlyói pápalátogatás turisztikai elemzése: a szálláshelyi forgalom méretei

Ferenc pápa 2019. június 1-jén látogatott Erdélybe, első alkalommal Csíksomlyóra. E pápai látogatás régi vágya az erdélyi katolikusoknak, és számos hatása lehet, jelentősége felbecsülhetetlen. A látogatást megelőző és követő egyik felmerülő kérdés az esemény méreteire, volumenére vonatkozott és – bármennyire is profánnak hangzik – ennek turisztikai értékére. Kutatásunk azt próbálja feltárni, hogy milyen mértékű volt a szálláshelyi forgalom a Hargita megyei szálláshelyeken a látogatás időpontjában, illetve az ezt követő időszakban. Különféle

összehasonlításokat használunk, időbeni, térbeni kimutatásokkal próbáljuk a látogatás forgalmi adatait összegezni két különböző forrást használva. A tanulmány újszerűsége, hogy nemcsak a hivatalosan elérhető statisztikai adatokat, hanem az online térben elérhető foglalási adatokat is figyelembe veszi a térségek szálláshelyeire vonatkozó forgalom és kihasználtság becslése érdekében.

A touristic analysis of the pope's visit to Csíksomlyó: the volume of visitors at local lodgings

Pope Francis visited Transylvania on 1 June 2019. It was the first time ever that a pope visited Csíksomlyó/Sumuleu-Ciuc. This visit was an old dream for the Catholics in Transylvania and may have long-

term significance and many effects. One of the questions before and after the visit was the size and volume of the visitation, and, no matter how profane it may be, the touristic value of this visit. Our short inquiry starts to uncover how high the tourism occupancy was in the lodgings from Harghita County before and after then event. Different kinds of analysis methods were used for comparison, to see in time and space the evolution of the masses who visited Csíksomlyó-Sumuleu. The novelty of our study may consist in this method combination: we used the statistical data against the processed online data, gathered from a hotel reservation site, in order to estimate a better travel occupancy rate in the region.

KÖTETÜNK SZERZŐI

BAKK MIKLÓS

egyetemi docens

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár

BALI JÁNOS

egyetemi adjunktus, igazgató

ELTE BTK Néprajzi Intézet; Nemzetstratégiai Kutatóintézet

BALIZS DÁNIEL

tudományos munkatárs

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Urbanisztika Tanszék

BORBÁNDI ERIK

kutató

Nemzetstratégiai Kutatóintézet

CSATA ZSOMBOR

egyetemi docens, tudományos munkatárs

BBTE, Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézet, Kolozsvár;

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségsszociológiai és Antropológiai Osztály

FARKAS GYÖRGY

egyetemi adjunktus

ELTE TTK, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

MÁRKU ANITA

tudományos munkatárs, egyetemi docens

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász;

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport

NAGY BENEDEK

egyetemi adjunktus

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár

TÖRÖK IBOLYA

egyetemi docens

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Földrajzi Intézet, Kolozsvár

